

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ

ΣΠΟΥΔΕΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Α. ΡΟΥΚΑΝΑΣ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2017

Εγώ, ο Δημήτριος Κανέλλος του Κωνσταντίνου, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο <<Ο Ρόλος της Πολιτικής Ηγεσίας στην Ελληνική Οικονομική Κρίση>> αποτελεί δικό μου έργο και βεβαιώνω ότι: οποιεσδήποτε πληροφορίες και υλικό περιέχονται στην παρούσα διπλωματική εργασία και έχουν αντληθεί από τρίτες πηγές, παρατίθενται επαρκώς και καταλλήλως. Επιπλέον, τελώντας εν γνώσει της σοβαρότητας του παραπτώματος της λογοκλοπής, αναγνωρίζω ότι, σε περίπτωση που διαπιστωθεί ότι δεν συντρέχουν όσα βεβαιώνω παραπάνω, μπορεί να μου αφαιρεθεί ανά πάσα στιγμή ο τίτλος σπουδών.

Ο υπογράφων,

Κανέλλος Δημήτριος

Copyright © Δημήτριος Κανέλλος, 2017

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου της παρούσης εργασίας με οποιονδήποτε τρόπο.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

To the Once and Future Leaders

Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή, αν και έχει στο εξώφυλλό της το όνομα ενός συγγραφέα, αποτελεί καρπό μιας συλλογικής προσπάθειας, διότι ο γράφων δεν θα είχε ποτέ καταφέρει όσα, λίγα, έχει καταφέρει έως σήμερα στη ζωή του – άρα ούτε και την παρούσα εργασία – δίχως την ακατάπαυστη στήριξη και ειλικρινή αγάπη των δικών του ανθρώπων.

Γι' αυτό, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τους ανθρώπους οι οποίοι με κάνουν αυτό που είμαι: την μητέρα, τον πατέρα και τον αδερφό μου για όσα μού έχουν προσφέρει σε όλους τους τομείς όσα χρόνια ζω και συνεχίζουν ακόμα, ακούραστα: την νονά, τον νονό, τις θείες, τους θείους, και τα ξαδέρφια μου, αλλά και τους παππούδες και τις γιαγιάδες μου οι οποίοι δεν είναι πια εδώ. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω την γλυκιά μου σύντροφο Φένια, χωρίς την βοήθεια της οποίας η προσπάθεια ολοκλήρωσης της εργασίας αυτής θα ήταν πολύ πιο επίπονη, και αυτό διότι με στηρίζει σε κάθε μου βήμα και πιστεύει στις δυνατότητές μου ακόμα και όταν ούτε εγώ ο ίδιος δεν πιστεύω σε αυτές: τους φίλους μου και πάνω απ' όλους τον κολλητό και αδερφικό μου φίλο Στέφανο με τον οποίον μοιραζόμαστε τις δυσκολίες και τις ομορφιές της ζωής η οποία ανοίγεται μπροστά μας, ακόμα και αν, ενίοτε, μεσολαβούν χιλιάδες μίλια ανάμεσά μας. Σας αγαπώ και σας ευχαριστώ που υπάρχουνε στη ζωή μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Σπύρο Ρουκανά – ο οποίος με βοήθησε καθ' όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου όντας πάντοτε διαθέσιμος για να προσφέρει την βοήθειά του – για το ότι ανέλαβε την επίβλεψη της συγγραφής της παρούσας εργασίας, παρέχοντάς μου όμως παράλληλα τον απαραίτητο χώρο για να μάθω όσο συνέγραφα: αλλά, και τους εκπαιδευτικούς που είχα ανά τα χρόνια στις διάφορες βαθμίδες εκπαίδευσης διότι, άλλος λιγότερο και άλλος περισσότερο, συνέβαλαν και αυτοί στην αναζήτησή μου για γνώση.

Πίνακας Περιεχομένων

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ, ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	3
1.1 ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
1.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	4
1.3 ΔΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	5
1.4 ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	7
2.1 Εισαγωγή.....	7
2.2 Τι είναι ηγεσία: ορισμός της έννοιας ηγεσία και του ηγέτη	9
2.3 Θεωρίες ηγεσίας και προσεγγίσεις της έννοιας : μια συνοπτική ιστορική αναδρομή	12
2.4 Τι καθιστά τον ηγέτη τέτοιο και πώς ασκεί ηγεσία	15
2.5 Ηγεσία και μάντζιμεντ	19
2.6 Ηγεσία και διαφορετικές κουλτούρες-πολιτισμοί	20
2.7 Ηγεσία, εξουσία και δύναμη	21
2.8 Πώς πρέπει να ηγείται ο ηγέτης και πώς πρέπει να κρίνεται η ηγεσία του: ηγεσία, ηθική και αποτελεσματικότητα	26
2.9 Ηγεσία, διαμόρφωση πολιτικής και υλοποίηση στρατηγικής	28
2.10 Συμπεράσματα.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ	35
3.1 Εισαγωγή.....	35
3.2 Η μεταπολιτευτική ελληνική πολιτική ηγεσία.....	35
3.3 Ελληνικό πολιτικό σύστημα 1981-2016.....	40
3.4 Ελλάδα και διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.....	42
3.5 Συμπεράσματα.....	47
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1981-1993.....	48
4.1 Εισαγωγή.....	48
4.2 Υποπερίοδος 1981-1984.....	49
4.3 Υποπερίοδος 1985-1989.....	52
4.4 Υποπερίοδος 1989-1993.....	55

4.5 Ελλάδα και Ευρώπη 1981-1993.....	60
4.6 Συμπεράσματα.....	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1994-2000.....	66
5.1 Εισαγωγή.....	66
5.2 Υποπερίοδος 1994-1996.....	67
5.3 Υποπερίοδος 1996-2000.....	69
5.4 Ελλάδα και Ευρώπη 1994-2000.....	72
5.5 Συμπεράσματα.....	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο : Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2001-2009.....	75
6.1 Εισαγωγή.....	75
6.2 Υποπερίοδος 2001-2003.....	76
6.3 Υποπερίοδος 2004-2007.....	79
6.4 Υποπερίοδος 2007-2009.....	84
6.5 Ελλάδα και Ευρώπη 2001-2009.....	86
6.6 Συμπεράσματα.....	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο : Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2016.....	91
7.1 Εισαγωγή.....	91
7.2 Υποπερίοδος 2010-2011.....	91
7.3 Υποπερίοδος 2012-2014.....	103
7.4 Υποπερίοδος 2015-2016.....	106
7.5 Ελλάδα και Ευρώπη 2010-2016.....	112
7.6 Συμπεράσματα.....	119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο : ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	122
8.1 ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	122
8.2 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	132
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	135

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ)

Ανεξάρτητοι Έλληνες (ΑΝΕΛ)

Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων (ΑΔΕΔΥ)

Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (ΑΣΕΠ)

Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ)

Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ)

Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ)

Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ)

Δημοκρατική Ανανέωση (ΔΗΑΝΑ)

Δημοκρατική Αριστερά (ΔΗΜΑΡ)

Δημοκρατικό Κοινωνικό Κίνημα (ΔΗΚΚΙ)

Δημόσιες Επιχειρήσεις και Οργανισμοί (ΔΕΚΟ)

Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση (ΕΡΤ)

Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ)

Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ)

Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ίδρυμα (ΕΝΙ)

Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ)

Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ)

Κυβερνητικό Συμβούλιο (ΚΥΣΥΜ)

Κυβερνητικό Συμβούλιο Οικονομικής Πολιτικής (ΚΥΣΟΙΠ)

Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑΟΣ)

Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ)

Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ)

Νέα Δημοκρατία (ΝΔ)

Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ)

Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ)

Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛΑΝ)

Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ)

Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥΡΙΖΑ)

Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος (ΣΔΟΕ)

Φόρος Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ, ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1.1 ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ελληνική οικονομική κρίση, επικουρούμενη από την παγκόσμια ύφεση του 2007-2009, ξέσπασε στα τέλη του 2009 με αρχές του 2010. Οι ελληνικές κυβερνήσεις πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης έχουν κατηγορηθεί, από το λαό – και όχι μόνο – σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, για λάθη και αστοχίες οι οποίες οδήγησαν τελικά σε αυτήν. Είναι εύλογη λοιπόν μια ανάλυση του ρόλου που διαδραμάτισε η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας (εννοώντας τις κυβερνήσεις και τα κόμματα εξουσίας) στην πορεία της χώρας, πριν και κατά την διάρκεια της ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Κατ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να καταστεί δυνατή η καλύτερη κατανόηση του γενικότερου ρόλου που παίζει η πολιτική ηγεσία στην πορεία ενός κράτους, κυρίως στον οικονομικό τομέα, αναλύοντας την περίπτωση της μεταπολιτευτικής Ελλάδας, συνυπολογίζοντας όμως σημαντικούς εξωτερικούς παράγοντες και πιο συγκεκριμένα την διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της οποίας έγινε μεταπολιτευτικά (και παραμένει έως σήμερα) μέρος η χώρα.

Με το πλεονέκτημα που προσφέρει η πάροδος του χρόνου μια τέτοια προσπάθεια καθίσταται πιο εφικτή και αξιόπιστη, διότι η χρονική απόσταση και η ιστορική γνώση φωτίζει περισσότερες (και με διαφορετικό τρόπο) πτυχές μιας περιόδου απ' όσες ήταν ορατές όσο συνέβαιναν τα γεγονότα τα οποία περιγράφονται.

Δεν γίνεται όμως, και δεν πρέπει, να παραγνωριστεί πως αυτή ακριβώς η απόσταση είναι μια <<πολυτέλεια>> την οποία δεν διέθεταν οι δρώντες κατά την διάρκεια των περιγραφόμενων γεγονότων. Φυσικά, ο καθένας μπορεί να λειτουργήσει ως μετά χριστόν προφήτης – άλλωστε η βιβλιογραφία για τα λάθη και την δυσλειτουργία του συστήματος, αν και ήδη πλούσια πριν την κρίση, αυξήθηκε κατακόρυφα μετά το ξέσπασμα της. Αποτελεί παρόλα αυτά καθήκον της

επιστημονικής έρευνας να αναλύσει ένα φαινόμενο κατά τον επαρκέστερο δυνατό τρόπο που μπορεί, όχι με σκοπό την επίκριση αλλά την κατανόηση των αιτιών και των αποτελεσμάτων αυτού.

1.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Όπως προαναφέρθηκε, το ερώτημα που επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα μελέτη είναι ποιος είναι ο ρόλος της πολιτικής ηγεσίας μιας χώρας στην πορεία αυτής της χώρας. Με άλλα λόγια, με ποιους τρόπους και σε ποιο βαθμό επηρεάζει το περιβάλλον της – στο οποίο υπάρχει και δραστηριοποιείται – η πολιτική ηγεσία.

Σκοπός λοιπόν της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να απαντήσει το παραπάνω ερώτημα, αφού αναλύσει την έννοια της ηγεσίας, εξετάζοντας την βιβλιογραφία γύρω από αυτήν· να εξετάσει αν αποτελεί μια έννοια η οποία παραμένει σχετική στην εποχή μας, και αν ναι, ποιο είναι το αντίκτυπό της, εξετάζοντας την περίπτωση της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας στην εποχή πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης αλλά και κατά τη διάρκειά της. Θα γίνει προσπάθεια λοιπόν να αναλυθεί και να καταδειχθεί ο ευρύτερος ρόλος της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας στην εκδήλωση και την αντιμετώπιση της κρίσης.

Φυσικά, σε ένα τόσο μεγάλο χρονικό πλαίσιο και σε έναν τομέα όπως είναι η πολιτική, η οποία έχει να κάνει με ανθρώπους και με τόσους άλλους παράγοντες και τομείς, σπανίως τα πράγματα παρουσιάζουν μια σαφή σχέση αιτίας και αιτιατού, άσπρου και μαύρου. Έτσι, και ο ρόλος των ηγετών και των ηγεσιών μπορεί να υπήρξε ενίοτε αρνητικός, ενίοτε θετικός ή ακόμα και ουδέτερος. Θα γίνει προσπάθεια λοιπόν να εξετασθεί πότε ίσχυσε η κάθε περίπτωση. Αυτή η ανάλυση θα γίνει εν συναρτήσει και εντός του πλαισίου και του περιβάλλοντος της νομισματικής και υπερεθνικής ένωσης στην οποία εντάσσεται η Ελλάδα. Άρα, θα συνεξετασθεί το κατά πόσο και με ποιόν τρόπο επηρεάζει μια διαδικασία ολοκλήρωσης την αποτελεσματικότητα και τη δυνατότητα ελιγμών και άσκησης πολιτικής από τις κυβερνήσεις – στον οικονομικό, κυρίως, αλλά και σε άλλους τομείς.

Ως περίοδος ανάλυσης ορίζεται το ευρύτερο χρονικό πλαίσιο 1981-2016. Η μέθοδος που θα ακολουθηθεί είναι αυτή της Αναλυτικής Έρευνας με κριτική ανάλυση, υπό το πρίσμα ενός τιθέμενου θεωρητικού πλαισίου που συνετέθη εκ της βιβλιογραφικής μελέτης ιστορικών γεγονότων που συγκεντρώθηκαν μέσω της Ιστορικής Έρευνας (με έμφαση στην Οικονομική και Πολιτική Ιστορία).

1.3 ΔΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στο κεφάλαιο 1 πραγματοποιείται η γενικότερη εισαγωγή στο θέμα το οποίο θα απασχολήσει την παρούσα μελέτη καθώς και η ανάλυση της μεθοδολογίας, της δομής της εργασίας και της συνεισφοράς αυτής.

Στο κεφάλαιο 2 αναλύεται η έννοια της ηγεσίας και του ηγέτη και γίνεται μια γενικότερη προσπάθεια καθορισμού των χαρακτηριστικών της ηγεσίας αλλά και της σχέσης της με το περιβάλλον της. Μέσω του θεωρητικού υποβάθρου που θα προσφέρει αυτό και το επόμενο κεφάλαιο θα γίνει η μετέπειτα ανάλυση.

Στο κεφάλαιο 3 γίνεται η θεωρητική ανάλυση της περίπτωσης της σύγχρονης (μεταπολιτευτικής) ελληνικής πολιτικής ηγεσίας με αναφορές στα κυριότερα χαρακτηριστικά της, τις αδυναμίες του συστήματος στο οποίο υπάρχει και πάντοτε εν συναρτήσει με τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Στα κεφάλαια 4-7 αναλύεται η ελληνική πολιτική ηγεσία κατά το διάστημα 1981-2016 σε διάφορους τομείς, μέσω της ιστορικής μεθόδου παρουσίασης γεγονότων και της θεωρητικής κριτικής ανάλυσης αυτών. Ακόμα, παρουσιάζονται σημαντικά και συναφή με το αντικείμενο της παρούσας έρευνας ιστορικά στοιχεία για την πορεία της Ελλάδας εντός της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της αλληλεπίδρασής της με την ελληνική πολιτική ηγεσία και την χώρα γενικότερα.

Τέλος, στο κεφάλαιο 8, γίνεται μία σύνθεση εκ των προηγούμενων κεφαλαίων, χρησιμοποιώντας το γενικότερο θεωρητικό υπόβαθρο που προσέφερε το κεφάλαιο 2 και το ειδικότερο που προσέφερε το κεφάλαιο 3, ώστε, υπό το πρίσμα τους, να κριθεί η ελληνική πολιτική ηγεσία της περιόδου 1981-2016 – η οποία αναλύθηκε ιστορικά και κριτικά στα κεφάλαια 4-7 – σε σχέση με την ελληνική οικονομική κρίση.

1.4 ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η διπλωματική αυτή εργασία στοχεύει, μέσα από την χρήση εκτενούς βιβλιογραφίας, να επικεντρώσει τον φακό της ανάλυσης στο ζήτημα της πολιτικής ηγεσίας μέσω της περιπτωσιολογικής έρευνας της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής ηγεσίας. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται, μέσω της δημιουργίας μιας εναργούς και κατά το δυνατόν σύντομης ανάλυσης, η κατάδειξη του ρόλου που έπαιξαν οι κυβερνήσεις και γενικότερα τα κόμματα εξουσίας στην δημιουργία και στην αντιμετώπιση της κρίσης του 2009-2010 και η οποία συνεχίζεται έως και την ημέρα ολοκλήρωσης αυτής της εργασίας. Η ελληνική πολιτική ηγεσία με τη σειρά της εντοπίζεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα (ελληνικό πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης) και γίνεται προσπάθεια να φωτιστεί η αλληλεπίδραση της με αυτό το περιβάλλον. Τελικά, μέσα από αυτή την ανάλυση στόχος είναι η κατανόηση του ρόλου και του μεγέθους του αντικτύπου της ηγεσίας σε θέματα που αφορούν το κράτος και την ευημερία αυτού και, ειδικότερα, η επιστημονική κατανόηση και αξιολόγηση της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής ηγεσίας υπό το πρίσμα των θεωριών ηγεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

2.1 Εισαγωγή

Το ηγείσθαι – σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο – έχει απασχολήσει τον άνθρωπο ανά τους αιώνες και αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία σημαντικής έρευνας γύρω από το αντικείμενο. Έχουν ασχοληθεί με την διασαφήνιση και τον ορισμό, τις πρακτικές επιπτώσεις και τις θεωρητικές παραμέτρους της ηγεσίας, φιλόσοφοι, πολιτικοί επιστήμονες, κοινωνιολόγοι, αλλά και (στο πλαίσιο της ανάπτυξης των καπιταλιστικών δυτικών κοινωνιών) νέες επιστήμες όπως η διοικητική επιστήμη. Όμως, με μια εξέταση της παραχθείσης βιβλιογραφίας των παραπάνω τομέων επί του αντικειμένου, γίνεται κατανοητό ευθύς αμέσως πως η ηγεσία είναι μια έννοια η οποία έχει διαχρονική σημασία και διεπιστημονικές προεκτάσεις. Είναι σκόπιμο και φρόνιμο λοιπόν να γίνει μια σύνθεση στοιχείων εξ όλων των προαναφερθέντων πεδίων ειδάλλως η ανάλυση θα ήταν μονομερής, καθώς όλα, λιγότερο ή περισσότερο, έχουν προσθέσει κάτι στην επιστημονική έρευνα και κατανόηση του αντικειμένου, προσφέροντας παραμέτρους ανάλυσης που βοηθούν στην εμβάθυνση επί του θέματος.

Φυσικά, η παρούσα διπλωματική εργασία θα ασχοληθεί με την ηγεσία στην πολιτική της διάσταση κυρίως. Θεωρώντας όμως πως, εφόσον η ηγεσία σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, καλύπτει όλα τα παραπάνω πεδία γνώσης αλλά και ούσα παρούσα σε πολλά μήκη και πλάτη της καθημερινής και φυσικά της πολιτικής ζωής, μια ενδελεχής ανάλυσή της δεν θα ήταν ολοκληρωμένη αν δεν εξέταζε το αντικείμενο από αρκετές και διαφορετικές σκοπιές για την σύνθεση μιας εναργούς εικόνας. Αυτό δεν σημαίνει πως η εικόνα αυτή δεν θα διαθέτει έναν συγκεκριμένο βαθμό αφαίρεσης, απαραίτητο για την εξυπηρέτηση των πρακτικών και άλλων σκοπών της εργασίας – όπως είναι η οικονομία χώρου.

Ο σκοπός του κεφαλαίου είναι να υπάρξει μια συνοπτική ανάλυση της έννοιας ηγεσία ώστε να οικοδομηθεί το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο θα στηριχθεί η ανάλυση η οποία θα επιχειρηθεί εντός της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Έχοντας αναφέρει όλα τα παραπάνω, με μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας, γίνεται φανερό πως η μελέτη της ηγεσίας αναφέρεται κυρίως στα παρακάτω ζητήματα: α) το ποιος ηγείται αλλά και το ποιος θα έπρεπε να ηγείται, β) το πώς ηγείται αλλά και το πώς θα έπρεπε να ηγείται κανείς και γ) το πώς καταλήγει να ηγείται κανείς. Αυτές είναι οι κύριες θεματικές που μπορούν να αντληθούν από την μελέτη της βιβλιογραφίας και αποκαλύπτουν ότι η ηγεσία (δηλαδή η ανάλυση της έννοιας αλλά και η πρακτική εφαρμογή της) ακροβατεί, ως επί το πλείστον, ανάμεσα σε δίπολα-αντιθέσεις.

Ένα εξ αυτών των διπόλων μπορεί να θεωρηθεί αυτό που αναλύει ο Carr (1981) στο βιβλίο του <<*The Twenty Years Crisis*>>: η αντίθεση μεταξύ ουτοπίας και πραγματικότητας (δηλαδή αυτού που θα έπρεπε να υπάρχει σε αντίθεση με αυτό που υπάρχει, αντίστοιχα). Ο Carr υποστηρίζει πως αυτή η αντίθεση ανέκαθεν καθόριζε και καθορίζει αντίθετες στάσεις σε κάθε πρόβλημα πολιτικής φύσεως, διέποντας κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα. Κατά τον ίδιο, όμως, η υγιής ανθρώπινη σκέψη και πράξη πρέπει να βρει την ισορροπία ανάμεσα σε αυτές τις δύο αντιθετικές στάσεις. Τοποθετώντας αυτή την ερμηνεία-ανάλυση στο πλαίσιο της ηγεσίας σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, φαίνεται πως η ηγεσία ταλαντεύεται ανάμεσα σε αυτή την αντίθεση του ιδανικού με το υπαρκτό ή πραγματοποιήσιμο – με την ισορροπία ανάμεσα στα δύο να αποτελεί, εν αναλογία, το ζητούμενο.

Εκτός της αντιθέσεως ουτοπίας και πραγματικότητας αποκαλύπτεται η ύπαρξη και άλλων αντίρροπων τάσεων εντός των οποίων κινείται η ηγεσία, όπως είναι αυτές που αναφέρονται στις δυναμικές που διατρέχουν την ανθρώπινη ιστορία. Η μια τάση αντιμετωπίζει τον άνθρωπο ως απλό παρατηρητή ή πιόνι στο ιστορικό γίγνεσθαι, κατευθυνόμενο από άορατες και απρόσωπες εξωγενείς ιστορικές ή οικονομικές δυνάμεις και άρα ως αδύναμο να ασκήσει επιρροή. Έχει υποστηριχθεί από διανοητές όπως ο Marx, ο Hegel και ο Durkheim. Η άλλη, τον αντιμετωπίζει ως σημαντικό παράγοντα αλλαγών και έχει υποστηριχθεί, μεταξύ άλλων, από τον Freud, τον Carlyle και τον Weber (Hogan, Kaiser, 2005: 170).

Μια άλλη όψη της διαμάχης των αντιθέτων είναι αυτή της φύσης ενάντια στην ανατροφή (nature vs nurture), η οποία συνεχίζεται με διαφορετικές μορφές μέχρι και σήμερα και η οποία αναφέρεται σε αντιμαχόμενες οπτικές σε θέματα όπως το πώς φτάνει κανείς να ηγείται, το ποιος πρέπει να ηγείται και αν αυτό είναι αποτέλεσμα <<φυσικής>> προδιάθεσης ή εκπαίδευσης – αν δηλαδή η ηγετική ικανότητα και το δικαίωμα στο ηγείσθαι είναι προνόμιο ανθρώπων που είναι προορισμένοι για τέτοιους ρόλους ή αν η ηγετική συμπεριφορά μαθαίνεται (Henman: 1). Ανάμεσα σε αυτά τα κύρια δίπολα-αντιθέσεις – τα οποία στη συνέχεια θα γίνουν ευκόλως αντιληπτά και κατανοητά – θα γίνει και η ανάλυση αυτού του κεφαλαίου με την οποία θα επιχειρηθεί η θεωρητική προσέγγιση της ηγεσίας.

2.2 Τι είναι ηγεσία¹: ορισμός της έννοιας ηγεσία και του ηγέτη

Η έννοια της ηγεσίας είναι πολύ δύσκολο να οριστεί. Έχουν γίνει πολλές προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση και εκατοντάδες ορισμοί έχουν διατυπωθεί. Η Ciulla παρατηρεί πως όλοι αυτοί οι ορισμοί λένε ουσιαστικά το ίδιο πράγμα με διαφορετικές διατυπώσεις – δηλαδή ότι, <<η ηγεσία είναι το ένα άτομο να καταφέρει άλλα άτομα να κάνουν κάτι (leadership is about one person getting other people to do something)>> (Kort, 2008: 409). Η μόνη διαφορά που παρουσιάζουν οι ορισμοί μεταξύ τους είναι στο πώς περιγράφουν ότι επιτυγχάνεται κάτι τέτοιο (Kort, 2008: 409).

Ο Μπουραντάς (2005: 197-198), συνθέτοντας έναν ορισμό εξ αυτών που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία συμπεραίνει ότι, <<**ως ηγεσία θα μπορούσε να οριστεί η διαδικασία επηρεασμού της σκέψης, των συναισθημάτων, των στάσεων και των συμπεριφορών μιας μικρής ή μεγάλης, τυπικής ή άτυπης ομάδας ανθρώπων από ένα άτομο (ηγέτη) με τέτοιο τρόπο ώστε εθελοντικά και πρόθυμα και με την κατάλληλη συνεργασία να δίνουν τον καλύτερο**

¹ Να σημειωθεί πως η λέξη-όρος ηγεσία, γενικότερα, αλλά και ειδικότερα εντός της παρούσας εργασίας, μπορεί να αναφέρεται είτε σε πρόσωπα (τον ηγέτη ή την ηγετική ομάδα), είτε στην έννοια της ηγεσίας. Το πότε ισχύει η πρώτη και πότε η δεύτερη περίπτωση γίνεται εύκολα αντιληπτό μιας και ο όρος χρησιμοποιείται και στην καθομιλουμένη εναλλασσόμενα μεταξύ των δύο προαναφερθέντων σημασιών και άρα είναι εύκολο, εντός του εκάστοτε γενικού πλαισίου, να γίνει η διάκριση.

εαυτό τους για να υλοποιούν αποτελεσματικούς στόχους που απορρέουν από την αποστολή της ομάδας και τη φιλοδοξία της για πρόοδο ή ένα καλύτερο μέλλον>>.²

Ο ίδιος, προτείνει, για την καλύτερη κατανόηση της, η ηγεσία να ειδωθεί ως ένα σύστημα αποτελούμενο από τρία μέρη: εισροές (inputs), διεργασία (process) και εκροές (output), τα οποία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους αλλά και με το περιβάλλον. Στο περιβάλλον αυτό εντάσσεται και το πλαίσιο (context), στο οποίο λαμβάνει χώρα η ηγεσία και του οποίου βασικά στοιχεία είναι η φύση του έργου, τα χαρακτηριστικά των ατόμων και του οργανισμού που θα ηγηθεί ο ηγέτης. Το περιβάλλον περιέχει επίσης σημαντικά στοιχεία όπως ο ανταγωνισμός, οι ευκαιρίες, οι απειλές κ.α. Οι εισροές είναι όλα τα συστατικά που πρέπει να διαθέτει κανείς για να ασκήσει αποτελεσματική ηγεσία και να επιφέρει αποτελέσματα. Η διεργασία είναι η ηγετική συμπεριφορά, δηλαδή το περιεχόμενο (το τι κάνει ο ηγέτης) και ο χαρακτήρας (πώς το κάνει ο ηγέτης), και τα οποία καθορίζουν την αποτελεσματικότητα. Δυστυχώς όμως υπάρχει σύγχυση μεταξύ χαρακτήρα και περιεχομένου. Τέλος, οι εκροές είναι τα αποτελέσματα τα οποία πρέπει να επιτυγχάνει ο ηγέτης (Μπουραντάς, 2005: 205-207).

Ο Παπάζογλου (2012: 29-31), αντλώντας από έναν ορισμό της πολιτικής ηγεσίας του Burns βρίσκει πως η πολιτική ηγεσία είναι μια συνάρτηση τριών παραγόντων: α) της εξουσίας, β) του πολιτικού πλαισίου και γ) των υποστηρικτών. Η ηγεσία χρησιμοποιεί ως μέσο επίτευξης των στόχων της την εξουσία επί των υποστηρικτών. Η νομιμοποίηση αυτής της εξουσίας, και άρα η πηγή ισχύος της ηγεσίας, είναι οι υποστηρικτές. Τέλος, η ηγεσία δεν μπορεί να ασκηθεί ανεξάρτητα από το πολιτικό πλαίσιο το οποίο υφίσταται σε μια δεδομένη στιγμή και το οποίο προσφέρει ευκαιρίες και περιορισμούς στους στόχους της ηγεσίας. Καταλήγει αναφέροντας πως, <<η μελέτη της πολιτικής ηγεσίας δεν μας αποκαλύπτει μια μηχανική με την οποία ο επίδοξος ηγέτης ελέγχει τα μέσα (την εξουσία), τους πόρους (τους υποστηρικτές) και το περιβάλλον (το πολιτικό πλαίσιο), προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να συνάγουμε μία γενική και καθολική θεωρία της ηγεσίας, ένα είδος εγχειριδίου του καλού πολιτικού ηγέτη. [...] Αυτό που μπορούμε να κάνουμε είναι να επισημάνουμε ότι η ηγεσία δεν είναι το αποτέλεσμα τυχαιότητας ή κάποιου

² Η έντονη γραφή των λέξεων είναι εκ του πρωτοτύπου.

εξωπολιτικού, υπερβατικού χαρίσματος αλλά το προϊόν μιας προσπάθειας στηριγμένης σε ένα σύνολο δεξιοτήτων για την κατάλληλη διαχείριση της σχέσης εξουσίας – υποστηρικτών – πολιτικού πλαισίου>>.

Η ηγεσία σίγουρα δεν ασκείται στο κενό (in vacuum) αλλά εντός ενός περιβάλλοντος, το οποίο, βέβαια, δεν είναι ένα ελεγχόμενο εργαστηριακό περιβάλλον (in vitro) αλλά ένα ενεργό περιβάλλον, το οποίο προσφέρει ευκαιρίες και περιορισμούς σε όσους ασκούν ή επιθυμούν να ασκήσουν εξουσία αλλά και το οποίο επηρεάζεται με τη σειρά του από αυτούς (Μπουραντάς, 2005: 207-208 και Παπάζογλου, 2012: 30).

Οι προσπάθειες για ακριβή ορισμό της έννοιας της ηγεσίας έχουν γίνει, εν μέρει, διότι κάποιοι θεωρούν πως αυτό θα οδηγούσε σε καλύτερη κατανόησή της. Η Ciulla (2004: 305-307) υποστηρίζει πως κάτι τέτοιο ίσως δεν έχει τόσο μεγάλη βάση, στηρίζοντας την άποψή της στο ότι οι επιστήμονες και σε άλλα πεδία δεν συμφωνούν απόλυτα για το ακριβές αντικείμενο της επιστήμης τους αλλά αυτό δεν περιορίζει την κατανόησή τους επί αυτού. Η ίδια, υποστηρίζει (αναφερόμενη συγκεκριμένα στην αγγλική γλώσσα), ότι η λέξη ηγεσία μπορεί να αλλάζει ελαφρά σημασία ανάλογα με τις συνθήκες της εποχής, μα σε γενικές γραμμές οι μελετητές εντός μιας κουλτούρας γνωρίζουν το νόημα της λέξης ανεξάρτητα από τον ορισμό της. Ακόμα, κάνοντας μια ιστορική αναδρομή στους ανά εποχή ορισμούς της ηγεσίας (στην Αμερική συγκεκριμένα) παρατηρεί ότι η αντίληψη των ατόμων για το τι σημαίνει ηγεσία δεν μένει ανεπηρέαστη από παράγοντες, όπως, το ποιοι ήταν οι ηγέτες εκείνης της περιόδου αλλά και ποιες οι συνθήκες και οι αξίες της εποχής κατά την οποία επικρατούσε ο κάθε ορισμός. Ο ορισμός της ηγεσίας φαίνεται να μην είναι ανεξάρτητος αλλά να συνδέεται και να καθορίζεται από τις απόψεις των ερευνητών και τις κοινωνικό-ιστορικές συνθήκες. Η έννοια της ηγεσίας δηλαδή δεν είναι ανεξάρτητη από την εποχή και την κουλτούρα αλλά <<μία κοινωνική και κανονιστική κατασκευή (a social and normative construction)>>.

Όσον αφορά τον ηγέτη, δεν πρέπει να υπάρχει σύγχυση και να θεωρείται απαραίτητα ως τέτοιος ο κατέχων την υψηλότερη θέση αλλά εκείνος που μπορεί να εμπνεύσει και να παρακινήσει τους άλλους σε έναν κοινό σκοπό και γενικά που επιδεικνύει ηγετική συμπεριφορά (Μπουρώντας, 2005: 199 και Παπάζογλου, 2012: 34).

Παρόλα αυτά, όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, η κατοχή (επίσημης) θέσης είναι σε μεγάλο βαθμό απαραίτητη για την άσκηση του ηγετικού ρόλου μέσω της νομιμοποίησης που προσφέρει αυτή η θέση, ιδιαίτερα στις σημερινές κοινωνίες.

Σίγουρα, όπως και να ορίσει κανείς την ηγεσία, την σχέση ανάμεσα σε ηγέτη και υποστηρικτές, τον τρόπο που επηρεάζει ο πρώτος τους δεύτερους, αλλά και το τι είναι απαραίτητο για να επηρεάσει κανείς τους συνανθρώπους του, σίγουρα δεν υπάρχει κάτι δυσκολότερο από την επιβολή επί των άλλων ανθρώπων (Νικίας, 2017: 14).

2.3 Θεωρίες ηγεσίας και προσεγγίσεις της έννοιας : μια συνοπτική ιστορική αναδρομή

Το θέμα της ηγεσίας έχει απασχολήσει τους στοχαστές από την αρχαιότητα και από τους πρώτους που ασχολήθηκαν με την μελέτη της ήταν οι φιλόσοφοι. Ο Πλάτωνας, δια στόματος Σωκράτη, αναφέρει στην <<Πολιτεία>> του ως ιδανικό ηγέτη τον Φιλόσοφο-Βασιλέα και δηλώνει πως μέχρι οι βασιλείς να γίνουν φιλόσοφοι ή οι φιλόσοφοι βασιλείς ο κόσμος δεν θα βρει ησυχία (Chroust, 1968: 16). Η ιδανική πολιτεία-κοινωνία, κατά τον Πλάτωνα, είναι χωρισμένη σε τρία μέρη, όπως και η ψυχή του ανθρώπου. Οι Φιλόσοφοι-Βασιλείς αντιπροσωπεύουν τον Λόγο (λογική, λογιστικόν), οι Πολεμιστές το Θυμοειδές (το μέρος της ψυχής που περικλείει το συναίσθημα και τη βούληση), και οι Δημιουργοί το Επιθυμητικόν (επιθυμίες). Η κοινωνία κυβερνάται από την λογική και οι Φιλόσοφοι-Βασιλείς την εφαρμόζουν. Ουσιαστικά, λοιπόν, ο Λόγος είναι αυτός που κυβερνά την ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα. Στην κοινωνία της όμως, όσοι φτάνουν να κυβερνήσουν το κάνουν από αίσθηση καθήκοντος και αναγνώρισης της λογικής που διέπει την πόλη και όχι από επιθυμία να κυβερνήσουν επί των υπολοίπων. Η <<Πολιτεία>>, αν και περιέχει ενδιαφέρουσες ιδέες, δεν πρέπει βέβαια να ειπωθεί ως ένας πρακτικός οδηγός αλλά ως μια φιλοσοφική θεώρηση του ιδανικού πολιτεύματος η οποία όμως προωθεί μια αρκετά ελκυστική κανονιστική σύλληψη

του τι εστί καλή ηγεσία: αυτή που προωθεί το καλό της ομάδας και όλων όσων την αποτελούν (Williamson, 2008: 397-408).

Ο Αριστοτέλης υποστήριζε πως, <<από τη στιγμή της γέννησης τους, κάποιοι προορίζονται για να υποτάσσονται και άλλοι για να διοικούν (from the moment of their birth, some are marked for subjugation and others for command)>> (Henman: 1). Όμως, λόγω και των εμπειριών του στη μακεδονική βασιλική αυλή, ο Αριστοτέλης θέλησε να εγκαταλείψει την πλήρως θεωρητική θεώρηση της πολιτικής και να ψάξει την γνώση επί των πολιτικών θεμάτων στην ιστορία και στην εμπειρία. Όσον αφορά την ανάλυση του Πλάτωνα στη <<Πολιτεία>> και τη θέση του επί των Φιλοσόφων-Βασιλέων, ο Σταγειρίτης θεωρούσε ότι, όχι μόνο δεν θα ήταν θετικό ο βασιλιάς να είναι φιλόσοφος αλλά πως κάτι τέτοιο θα αποτελούσε και μειονέκτημα: αντιθέτως, ο βασιλιάς θα πρέπει να δέχεται συμβουλές από τους φιλοσόφους αλλά όχι να είναι και ο ίδιος ένας από αυτούς (Chroust, 1968: 16-22)

Σε αντίθεση με την ουτοπική πλατωνική <<Πολιτεία>>, ως πρακτικός οδηγός διακυβέρνησης λειτουργεί ο <<Ηγεμών>> του Niccolò Machiavelli. Ο Machiavelli έκρινε ως άξιους να ηγηθούν όσους με πονηριά μπορούσαν να υπερασπιστούν το κράτος. Μέσα στο έργο του αυτό υποδεικνύει και εξηγεί στον ηγεμόνα πώς να διατηρήσει την ισχύ του με οποιονδήποτε τρόπο έναντι των σφετεριστών της θέσης του αλλά και του λαού, αφού θεωρούσε τους ανθρώπους αδύναμους, ανειλικρινείς και υποστήριζε πως ο χειρισμός τους δικαιολογείτο εφόσον (κατ' εκείνον) ο σκοπός αγιάζει τα μέσα (Machiavelli, 2012 και Henman: 1).

Θεωρίες Ηγεσίας από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα

Η συστηματική μελέτη της ηγεσίας ξεκίνησε από τον 19^ο αιώνα και έπειτα, με τη βιβλιογραφία να μεγαλώνει και διάφορους τομείς να εμπλέκονται πλέον στην προσπάθεια καθορισμού και μελέτης της. Οι σημαντικότερες θεωρίες οι οποίες έχουν αναπτυχθεί από τότε έως και σήμερα είναι συνοπτικά (και με χρονολογική σειρά) οι εξής (Bolden, Gosling et al., 2003: 6):

1. Θεωρία του Μεγάλου Άνδρα (Great Man Theory)

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ο Thomas Carlyle ανέπτυξε στο έργο του <<*On Heroes, Hero-Worship, and The Heroic in History*>> τη Θεωρία του Μεγάλου Άνδρα. Η λέξη man, η οποία στην αγγλική μπορεί να σημαίνει τον άνδρα ή τον άνθρωπο γενικότερα, αναφέρεται συγκεκριμένα στον άνδρα αφού την εποχή εκείνη αλλά και μέχρι και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα η ηγεσία θεωρείτο πως ήταν κατεξοχήν ανδρική υπόθεση. Η θεωρία αυτή βασιζόταν στη θέση πως, <<η *Ιστορία του Κόσμου* [...] ήταν η *Βιογραφία Μεγάλων Ανδρών* (*the History of the World* [...] was the *Biography of Great Men*)>> (Carlyle, 2012: 12-13).

2. Θεωρία των Χαρακτηριστικών (Trait theory)

Ο επίγονος της Θεωρίας του Μεγάλου Άνδρα είναι η Θεωρία των Χαρακτηριστικών. Η θεωρία αυτή αποδίδει την ηγετική ικανότητα σε προσωπικές ιδιότητες του ηγέτη αλλά αντίθετα από την Θεωρία του Μεγάλου Άνδρα δεν τοποθετεί την δυνατότητα ηγετικής ικανότητας σε λίγες πεφωτισμένες και ηρωικές φιγούρες (Judge, Bono et al., 2002: 765).

3. Συμπεριφοριστική Θεωρία (Behaviourist Theory)

Αυτή η θεωρία επικεντρώνεται στο τι κάνουν οι ηγέτες και όχι τόσο στις ιδιότητές τους. Τα διάφορα μοτίβα συμπεριφοράς κατηγοριοποιούνται και δημιουργούν τα είδη ηγεσίας.

4. Περιπτωσιακή Θεωρία Ηγεσίας (Situational Leadership Theory)

Αντιμετωπίζει την ηγεσία εν συναρτήσει με την κατάσταση στην οποία ασκείται. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, διαφορετικές καταστάσεις απαιτούν διαφορετικές προσεγγίσεις.

5. Ενδεχομενική Θεωρία (Contingency Theory)

Αποτελεί μια βελτιωμένη εκδοχή της Περιπτωσιακής Θεωρίας η οποία επικεντρώνεται στον προσδιορισμό των μεταβλητών μιας κατάστασης ώστε να προβλεφθεί το κατάλληλο και πιο αποτελεσματικό στυλ ηγεσίας, το οποίο να ταιριάζει με τις ιδιαίτερες συνθήκες.

6. Συνδιαλλακτική Θεωρία (Transactional Theory)

Επικεντρώνεται στην αμφίδρομη σχέση επαφής του ηγέτη με τους ακόλουθους και στα οφέλη που αποσπούν από την επαφή τους αυτή οι ακόλουθοι υπό την μορφή ανταμοιβών και αναγνώρισης από τον ηγέτη για την αφοσίωσή τους σε αυτόν.

7. Μεταμορφωτική Θεωρία (Transformational Theory)

Η θεωρία αυτή έχει ως κεντρική της έννοια την αλλαγή και το ρόλο του ηγέτη στον οραματισμό και την εφαρμογή αυτής σε οργανωσιακό επίπεδο.

2.4 Τι καθιστά τον ηγέτη τέτοιο και πώς ασκεί ηγεσία

Χαρακτηριστικά και ικανότητες του ηγέτη και η σκοτεινή πλευρά τους

Τα χαρακτηριστικά του ηγέτη και το κατά πόσο αυτά τον οδηγούν να ηγηθεί απασχολούν μέχρι και σήμερα τους μελετητές της ηγεσίας και αποτελούν ένα μέρος της διαμάχης: φύση εναντίον ανατροφής (nature vs nurture). Κατά τον Νικία (2017: 14), ο καλός ηγέτης αποτελεί έναν συνδυασμό φυσικών και επίκτητων χαρακτηριστικών. Αν και δεν έχουν καθοριστεί κάποια γενικά χαρακτηριστικά (universal traits) τα οποία πρέπει να διαθέτει ο αποτελεσματικός ηγέτης, ούτε και αν η ηγεσία αποτελεί συμπεριφορά (behavior), χαρακτηριστικό (trait) ή δεξιότητα (skill), φαίνεται όμως ότι δύο συνιστώσες συνθέτουν τον ηγέτη: 1) Η διάθεση του για άσκηση ηγεσίας, και 2) η ικανότητα του να την ασκήσει. Το πρώτο έχει να κάνει με χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του και το δεύτερο με ικανότητες που διαθέτει. Θεμελιώδη χαρακτηριστικά είναι: η ανάγκη για επιτεύγματα-όραμα, η πίστη και η δέσμευση σε αξίες, η ευαισθησία, η ακεραιότητα, η αυστηρότητα, η ταπεινότητα, η αυτοπεποίθηση-θάρρος, η εστίαση-επιμονή-πειθαρχία και τέλος η μοναξιά που πρέπει να νιώθει ο ηγέτης στο σκοπό του ώστε να μπορέσει να συλλάβει το μέλλον και να είναι όσο αποτελεσματικός και προσγειωμένος γίνεται. Βασικές ηγετικές ικανότητες περιλαμβάνουν τη δημιουργική λήψη αποφάσεων και επίλυση προβλημάτων, την συστηματική σκέψη, την ικανότητα επικοινωνίας,

τη συναισθηματική νοημοσύνη, το γνώθι σαυτόν, την αυτορρύθμιση και την ενσυναίσθηση (empathy) (Henman: 1, Germain, 2008: 1 και Μπουραντάς, 2005: 247-263).

Ο Νικίας (2017: 14-15), εξάγει, από τη μελέτη του έργου του αρχαίου ιστορικού και φιλοσόφου Ξενοφώντα, τα εξής τρία χαρακτηριστικά προσωπικότητας που ξεχωρίζουν τους ηγέτες (τα οποία σε πολλά σημεία συμφωνούν με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά):

A) Η φιλοτιμία. Οι ηγέτες επιθυμούν την αναγνωρισιμότητα και επιζητούν την τιμή και τον έπαινο των άλλων ανθρώπων, ως έναν βαθμό.

B) Η φιλομάθεια. Οι ηγέτες έχουν μια συνεχή ανάγκη να τρέφουν το πνεύμα τους με γνώσεις και γενικότερα να μαθαίνουν ώστε να βελτιώνονται συνεχώς.

Γ) Η φιλανθρωπία. Η αγάπη και το ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπο, η ανάγκη επικοινωνίας και κατανόησης των προβλημάτων του άλλου αποτελεί ένα κύριο γνώρισμα του ηγέτη.

Πάνω σε αυτά τα τρία χαρακτηριστικά χτίζεται, κατά τον Ξενοφώντα, το κτίσμα της τέχνης της ηγεσίας και το οποίο αποτελείται από 5 πυλώνες (Νικίας, 2017: 15-22):

- 1) Την αυτοσυγκράτηση. Ο ηγέτης οφείλει να ζει με σωφροσύνη, διατηρώντας το μέτρο και να τον διακρίνει αυτή η μεσότητα στο κάθε τι που κάνει.
- 2) Την δικαιοσύνη. Ο ηγέτης οφείλει να είναι ευθύς, ειλικρινής, δίκαιος και να αποτελεί ένα θετικό πρότυπο, πάντοτε υποστηρίζοντας έμπρακτα τα όσα λέει.
- 3) Την ευγνωμοσύνη (η οποία συνδέεται με την ταπεινοφροσύνη). Ο ηγέτης δεν πρέπει να είναι υπερβολικά περήφανος και εγωιστής.
- 4) Το θάρρος. Ο ηγέτης ίσως ξεκινά με ανασφάλειες, φόβο αποτυχίας ή χαμηλή αυτοπεποίθηση την πορεία του. Μέσω όμως των δοκιμασιών, μπορεί να ξεπεράσει όλες αυτές τις αρχικές ανασφάλειες και να πλησιάσει τον ιδεατό τύπο ηγέτη. Ακόμα, ο ηγέτης δεν φοβάται – και δεν πρέπει να φοβάται – να πάρει ρίσκο. Δεν πρέπει να φοβάται τα λάθη αλλά, αντίθετα, να τα ξεπερνά και να μαθαίνει από αυτά. Τέλος, ένας ηγέτης βρίσκεται, συχνότατα, μπροστά σε διλήμματα, καλούμενος να επιλέξει ανάμεσα στο ηθικό ή το νόμιμο, το βραχυπρόθεσμο κέρδος ή τον μακροπρόθεσμο στόχο, τα δικαιώματα των λίγων έναντι των πολλών και ανάμεσα στην επιλογή της ανοχής ενός

κακού για την αποφυγή ενός μεγαλύτερου. Ο ηγέτης καλείται να επιλέξει ανάμεσα σε όλα αυτά τα διλήμματα και σε πολλά ακόμη, γι' αυτό πρέπει να έχει το θάρρος να γνωρίζει πότε να συμβιβάζεται και πότε όχι αλλά κυρίως να γνωρίζει πως το βάρος της επιλογής είναι δικό του και να είναι προετοιμασμένος να το σηκώσει.

- 5) Την σοφία, η οποία έχει να κάνει με την ικανότητα και την ανάγκη του ηγέτη να μορφώνεται ώστε να χρησιμοποιήσει αυτήν την γνώση για το κοινό καλό. Η σοφία αυτή, μαζί με την αίσθηση ηθικής και την εμπειρία του ηγέτη, τον καθιστούν ικανό να επιλέξει την πιο καλή απόφαση που μπορεί να πάρει σε μια δεδομένη στιγμή.

Αυτό όμως που είναι αξιοσημείωτο και αποτελεί σημαντικό στοιχείο όλων των προαναφερθέντων χαρακτηριστικών και ικανοτήτων ενός ικανού ηγέτη είναι πως κάθε ένα από αυτά μπορεί να μετατραπεί σε μειονέκτημα, δηλαδή να περάσει στη σκοτεινή πλευρά των ικανοτήτων και των θετικών χαρακτηριστικών. Η αναλυτική ικανότητα, επί παραδείγματι, είναι δυνατόν να οδηγήσει σε αδυναμία λήψης αποφάσεων· η δημιουργική σκέψη και η καινοτομία μπορεί να οδηγήσει τον ηγέτη σε προσπάθεια υλοποίησης ανεπίτευκτων και μη ρεαλιστικών στόχων κ.ο.κ. (Μπουραντάς, 2005: 266-267).

Αυτό που μπορεί να γίνει είναι, ο ηγέτης, ενώ αναπτύσσει στο μέγιστο τις δυνατότητές του, να αναπτύσσει και <<αντίδοτα>> σε αυτές. Παραδείγματος χάριν, ένας ηγέτης πρέπει να αναπτύξει στο μέγιστο την αυτοπεποίθησή του αλλά πρέπει σε αναλογία να διαθέτει και ικανότητα αυτοκριτικής ώστε να μπορεί να αφουγκράζεται και τους υπολοίπους – με άλλα λόγια να επικρατεί μια δυναμική αρμονία, δηλαδή ένα σύστημα εντός του οποίου να υπάρχει μια ισορροπία μεταξύ των διαφόρων χαρακτηριστικών και ικανοτήτων του ηγέτη και στο οποίο μια ικανότητα δεν αναπτύσσεται χωρίς να αναπτυχθεί και το αντίστοιχο αντίδοτο. Τέλος, ένα πολύ μεγάλο μειονέκτημα του ηγέτη και μια κύρια αιτία για την αποτυχία του είναι η αλαζονεία η οποία μπορεί να οδηγήσει σε μια σωρεία κακών εκτιμήσεων και λαθών από μέρους του (Μπουραντάς, 2005: 266-272).

Εν τέλει, ο ιδανικός ηγέτης, όπως σκιαγραφείται στις τραγωδίες του Σοφοκλή, χαρακτηρίζεται από αυτοθυσία, αφιερώνοντας την ζωή του στην υπηρεσία των συνανθρώπων του και στην μέριμνα για το

καλό τους. Εκεί, εντοπίζεται <<το πραγματικό διακύβευμα της αληθινής ηγεσίας>>, <<το υψηλότερο ιδανικό>> της και εκεί έγκειται το μεγαλείο ενός ηγέτη (Νικίας, 2017: 26).

Στιλ ηγεσίας (*styles of leadership*)

Το στιλ ηγεσίας είναι ο τρόπος που ο ηγέτης οργανώνει τη σχέση του με τα υπόλοιπα μέλη μιας ομάδας και φαίνεται να έχει να κάνει με την αποτελεσματικότητα του ηγέτη περισσότερο απ' ό,τι τα χαρακτηριστικά (traits) αυτού. Οι Lippitt και White αναγνώρισαν τρία βασικά στιλ ηγεσίας (Henman: 6-7):

α) Η αυταρχική ηγεσία (authoritarian leadership), η οποία φαίνεται να αποφέρει καρπούς σε περιόδους κρίσεων οι οποίες απαιτούν πιο επιθετική και πατερναλιστικού τύπου καθοδήγηση εκ μέρους του ηγέτη. Μπορεί όμως και να οδηγήσει σε απάθεια και μη παραγωγικότητα τα μέλη της ομάδας.

β) Η δημοκρατική ηγεσία (democratic leadership). Ο δημοκρατικός ηγέτης συμπεριλαμβάνει τα μέλη της ομάδας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Αυτό μπορεί να επιβραδύνει την διαδικασία αλλά μπορεί να ανεβάσει το ηθικό της ομάδας.

γ) Η ηγεσία laissez-faire (laissez-faire leadership). Αυτό το είδος ηγεσίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια λειτουργία της ομάδας, εντός της οποίας όλοι είναι ίσοι, παρά ως μια δραστηριότητα του ηγέτη. Αυτό το στιλ λειτουργεί καλά μόνο εάν τα μέλη της ομάδας έχουν κίνητρα και είναι πεπειραμένα.

Το κάθε στιλ έχει τη λειτουργία του και ενδείκνυται υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Κανένα στιλ δεν λειτουργεί και δεν ταιριάζει τέλεια σε όλες τις περιπτώσεις και περιστάσεις.

2.5 Ηγεσία και μάνατζμεντ

Οι έννοιες ηγεσία και μάνατζμεντ είναι δύο έννοιες τις οποίες θα συναντήσει κανείς ως στενά συνδεδεμένες. Θεωρείται όμως χρήσιμο να γίνει μια σύντομη αναφορά σε αυτές τις δύο έννοιες και στην μεταξύ τους σχέση.

Ο Μπουραντάς (2005: 201-205) συγκρίνοντας τις δύο έννοιες υποστηρίζει πως η μία αποτελεί συμπλήρωμα της άλλης και πως ένα άτομο είναι δυνατόν αλλά και δέον να ασκεί και τον ρόλο του ηγέτη και τον ρόλο του μάνατζερ. Προχωρώντας στην ανάλυση του και συνθέτοντας από τη βιβλιογραφία, καταλήγει πως η ηγεσία είναι μια έννοια ευρύτερη και περικλείουσα αυτή του μάνατζμεντ. Άρα, ο αποτελεσματικός και ικανός ηγέτης είναι και μάνατζερ – δηλαδή ασκεί και <<διοικητικές λειτουργίες>>.

Επιπρόσθετα, οι Smirchich και Morgan (1982: 261-263) αντιμετωπίζουν την ηγεσία ως το <<μάνατζμεντ του νοήματος (*management of meaning*)>>, υποστηρίζοντας πως η ηγεσία είναι ένα φαινόμενο το οποίο ουσιαστικά επιχειρεί να διαμορφώσει το ίδιο το πλαίσιο στο οποίο κινείται και λαμβάνει χώρα. Με άλλα λόγια, δίνει ένα νέο νόημα, μια νέα οπτική σε ζητήματα που απασχολούν την ομάδα προσφέροντας ένα σημείο αναφοράς για τα μέλη της ώστε να το χρησιμοποιήσουν και για την δική τους δράση. Έτσι καταλήγουν ότι, ο ικανός ηγέτης προσφέρει ένα νόημα με τις πράξεις του το οποίο οδηγεί και τους υπόλοιπους σε δράση για να διαχειριστούν (*manage*) αποτελεσματικά μία κατάσταση ή ένα πρόβλημα.

Διαφορές ηγέτη και μάνατζερ

Οι διαφορές που παρουσιάζει ένας ηγέτης και ένας μάνατζερ αποτελούν περισσότερο αποτέλεσμα της ευρύτητας των εννοιών και άρα αποτελούν κυρίως διαφορές εύρους. Ο Μπουραντάς (2005: 201-205), πάλι αντλώντας εκ της βιβλιογραφίας, εντοπίζει τις εξής διαφορές ανάμεσα στον ηγέτη και στον μάνατζερ: α) στους στόχους, β) στο έργο, γ) στις σχέσεις τους με τους άλλους και δ) στον τρόπο που βλέπουν εαυτούς. Υποστηρίζει όμως πως η κύρια διαφορά μεταξύ ηγέτη και μάνατζερ εντοπίζεται στο ότι ο ηγέτης κινητοποιεί τους

άλλους να τον ακολουθήσουν με τη δική τους θέληση, μέσω του οράματος, της εμπιστοσύνης, του ενθουσιασμού και άλλων αξιών και προσδοκιών που τους προσφέρει αλλά και μέσω του καλύτερου μέλλοντος που δημιουργεί για τους άλλους και για τον ίδιο με τις αλλαγές που επιφέρει και με τη διάθεση και ικανότητά του να δημιουργεί νέους ηγέτες.

Όσον αφορά το όραμα, το οποίο φαίνεται πως είναι η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στο ηγέτη και τον μάνατζερ, κατά τον Ξενοφώντα, οι υπόλοιποι άνθρωποι δεν είναι απαραίτητο πως, θα συμμεριστούν το όραμα του ηγέτη ή ότι θα πιστέψουν στο εφικτό αυτού του οράματος. Ο ηγέτης παρόλα αυτά οφείλει να επιμείνει στο όραμά του, με υπομονή και με πίστη στον στόχο και στο επιτεύξιμο αυτού. Οφείλει, τέλος, να δίνει την αίσθηση πως είναι μοιραία η επιτυχία όσο παράλογο και αν φαίνεται αυτό (Νικίας, 2017: 22-24).

Συνθέτοντας εκ των ανωτέρω καταφαίνεται πως η ηγεσία είναι μια έννοια (θεωρητικά και πρακτικά) ευρύτερη του μάνατζμεντ και προσφέρει ένα νέο νόημα στις καταστάσεις και στο γενικότερο πλαίσιο ύπαρξης και δράσης του ηγέτη και της ομάδας του με τρόπο που να προσφέρει λύση και κίνητρο δράσης για την εύρεση λύσεων και την επίτευξη ενός καλύτερου μέλλοντος.

2.6 Ηγεσία και διαφορετικές κουλτούρες-πολιτισμοί

Αναφέρθηκε παραπάνω η σύνδεση του ορισμού, και της γενικότερης αντίληψης επί της έννοιας της ηγεσίας, με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και τις γενικότερες συνιστώσες της εποχής. Η ηγεσία ως έννοια αλλά και ως πρακτική φαίνεται να μην είναι ανεξάρτητη ούτε από τις διαφορές στην κουλτούρα και τον πολιτισμό της εκάστοτε κοινωνίας.

Αν και υπάρχουν δια-πολιτισμικά και σταθερά συστατικά στον πυρήνα της ηγεσίας ως έννοιας και ως πρακτικής, αυτό δεν σημαίνει πως για να υπάρξει επιτυχημένη ηγεσία δεν χρειάζονται προσαρμογές ανά κουλτούρα καθώς, ανάλογα με το πολιτιστικό πλαίσιο διαφέρουν τα προτερήματα και τα χαρακτηριστικά τα οποία πρέπει να επιδείξει κάποιος για να θεωρηθεί

ηγέτης. Ο τρόπος λήψης αποφάσεων, επί παραδείγματι, αλλάζει αναλόγως. Ο συγχρονισμένος ηγέτης (synchronized leader) ο οποίος εστιάζει περισσότερο σε πιθανές απειλές απ' ότι σε πιθανές ανταμοιβές και ο οποίος αναζητά ομοφωνία στις αποφάσεις θεωρείται ως ο κατάλληλος ηγέτης σε περιοχές όπως η βορειοανατολική Ασία, η Ταϊλάνδη, τα Αραβικά Εμιράτα και στο μεγαλύτερο μέρος της Λατινικής Αμερικής. Ο καιροσκόπος ηγέτης (opportunistic leader) ο οποίος παίρνει ρίσκα και είναι πιο ευέλικτος στην επιλογή του τρόπου επίτευξης ενός στόχου είναι πιο επιθυμητός σε σκανδιναβικές χώρες, την Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και δυτικές χώρες τις οποίες έχει επηρεάσει πολιτιστικά αυτό (Chamorro-Premuzic, Sanger, 2016).

Το στιλ επικοινωνίας (communication style) είναι ένα ακόμα στοιχείο το οποίο αλλάζει ανάλογα με τη χώρα. Πιο άμεσοι ηγέτες (straight-shooting leaders) εκτιμούνται σε χώρες της βορειοανατολικής Ασίας και στην Ολλανδία. Αντίθετα, ένα πιο διπλωματικό στιλ επικοινωνίας είναι επιθυμητό σε χώρες όπως η Νέα Ζηλανδία, η Σουηδία και σε ένα μεγάλο μέρος της Λατινικής Αμερικής. Αναλόγως με τα θετικά στοιχεία της ηγεσίας υπάρχουν και διάφορα είδη ηγεσίας τα οποία ρέπουν προς τη σκοτεινή πλευρά αυτής (dark side tendencies) και στα οποία κάποιες χώρες και οι κοινωνίες τους είναι πιο ανεκτικές απ' ότι άλλες. Η ηγεσία λοιπόν δεν είναι ανεξάρτητη ούτε από τη γεωγραφική θέση. Η ηγεσία είναι σε μεγάλο βαθμό η κατάλληλη προσωπικότητα στο σωστό μέρος. Βέβαια, ένας επιτυχημένος ηγέτης μπορεί να ανακαθορίσει την κουλτούρα με βάση την προσωπικότητά του, τόσο μάλιστα ώστε η επικρατούσα γνώμη για το ποια θεωρείται κατάλληλη ηγεσία σε έναν πολιτισμό να καταλήξει να είναι ένα συνονθύλευμα των αξιών και των πεποιθήσεων των παλαιών ηγετών του τόπου (Chamorro-Premuzic, Sanger, 2016).

2.7 Ηγεσία, εξουσία και δύναμη

Ηγεσία, εξουσία και δύναμη αποτελούν έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες. Κάποιος θεωρείται πως έχει εξουσία <<όταν μπορεί να κάνει κάποιον άλλον να κάνει κάτι που δεν θα

έκανε>> (Παπάζογλου, 2012: 32-33). Εξουσία και δύναμη φαίνεται να τέμνονται ως έννοιες και να μπορούν να διαχωριστούν με αχνές γραμμές. Ο Μπουραντάς (2005: 199) αναλύοντας δύο ορισμούς της δύναμης, έναν του Weber και έναν του Robbins, καταλήγει πως, <<η δύναμη απαιτεί δύο ή περισσότερα άτομα – ένα που την ασκεί και ένα τουλάχιστον που την υφίσταται. Δύναμη, λοιπόν, είναι η δυνατότητα ενός ανθρώπου να επιβάλλει τις επιθυμίες του στους άλλους επηρεάζοντας την συμπεριφορά τους>>. Ο ίδιος, ορίζει την εξουσία ως το νόμιμο δικαίωμα που έχει κανείς να ασκεί τη δύναμη που διαθέτει – τη νομιμοποιημένη δύναμη δηλαδή – η οποία στηρίζεται στην θέση που κατέχει το άτομο. Στο πλαίσιο μιας ομάδας ατόμων (group) αυτή η νομιμοποιημένη δύναμη (legitimate power), καθώς είναι συνδεδεμένη με μια θέση εξουσίας, με όποιον τρόπο κι αν έχει φτάσει να την κατέχει κάποιος (εκλογή, διορισμός κ.λπ.), κάνει τον φέροντα να αναγνωρίζεται από τους υπόλοιπους ως επικεφαλής (Henman: 5). Πράγματι, η εξουσία, συχνά – αν όχι πάντα – συνδέεται με τη θέση που κατέχει το άτομο στην διοικητική ή πολιτική ιεραρχία (Μπουραντάς, 2005: 199 και Παπάζογλου, 2012: 33). Με άλλα λόγια, εξουσία αποτελεί το <<αναγνωρισμένο [εκ των οπαδών-άλλων] δικαίωμα να πράττεις>> και δεν έχει να κάνει μόνο με την δυνατότητα να πράττεις – δηλαδή με την <<ισχύ>> (Hague, Harrop, 2011: 49).

Άλλα είδη δύναμης, πέρα από τη νομιμοποιημένη ή νόμιμη δύναμη, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει κανείς για ενίσχυση της επιρροής του επί της ομάδας είναι (Μπουραντάς, 2005: 200-201):

α) Η δύναμη ανταμοιβής. Αυτή έγκειται στη δύναμη που έχει ο Α να ικανοποιήσει τις ανάγκες του Β. Ο Β έχοντας γνώση αυτού του γεγονότος, συμμορφώνεται στις επιθυμίες του Α. Ο ηγέτης έχει συνήθως αυτή την δύναμη καθώς προσπαθεί να κάνει τους υπολοίπους να τον ακολουθήσουν πείθοντάς τους πως αν τον ακολουθήσουν θα ικανοποιηθούν οι προσωπικές τους ανάγκες.

β) Η δύναμη τιμωρίας. Όταν κάποιος έχει τη δυνατότητα να επιβάλλει ποινές μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά και τις ενέργειες των άλλων. Ουσιαστικά, η δύναμη αυτή είναι η αντίθετη της δύναμης ανταμοιβής.

γ) Η δύναμη αναφοράς (referent power), η οποία προέρχεται από τον θαυμασμό που μπορεί να έχουν τα άτομα μιας ομάδας για ένα άλλο άτομο το οποίο θέτουν σαν πρότυπο λόγω θαυμαστών χαρακτηριστικών του. Αυτό δίνει δύναμη σε αυτό το άτομο επί των υπολοίπων καθώς οι δεύτεροι προσπαθούν να του μοιάσουν.

δ) Η δύναμη του ειδικού-γνώσης. Αυτή πηγάζει από τις γνώσεις και γενικότερα τις ικανότητες ενός ατόμου σε έναν ειδικό τομέα. Όποιος έχει τις περισσότερες γνώσεις επί ενός θέματος – ακόμα και ανάμεσα σε άτομα της ίδιας θέσης στην διοικητική ιεραρχία – αυτός θα έχει μεγαλύτερη επιρροή επί των άλλων.

ε) Η δύναμη πληροφοριών (information power), είναι η δυνατότητα την οποία μπορεί να διαθέτει κάποιος να έχει στην κατοχή του πληροφορίες στις οποίες δεν έχουν όλοι πρόσβαση αλλά και να ελέγχει την πρόσβαση των υπολοίπων σε αυτές.

Εν τέλει, η εξουσία αποτελεί μέσο, όπως και η δύναμη, και μαζί αυτές οι δύο χρησιμοποιούνται για την επιδίωξη και επίτευξη των σκοπών της ηγεσίας μέσω της καθοδήγησης, της παρακίνησης, της ενεργοποίησης και του επηρεασμού των μελών της ομάδας. Αντίθετα, η ηγεσία αποτελεί μια λειτουργία (Μπουραντάς, 2005: 200 και Παπάζογλου, 2012: 30).

Στον πολιτικό τομέα, η έκταση της εξουσίας (δηλαδή το αν κατέχει κάποιος μια υψηλή θέση εξουσίας) δεν σημαίνει πως αυτομάτως συνδυάζεται και με ανάλογη ποιότητα εξουσίας. Το αν κάποιος θα θεωρηθεί ηγέτης θα εξαρτηθεί από τα πολιτικά πεπραγμένα του (Παπάζογλου, 2012: 33).

Για τον Weber (1987: 97-100), η πολιτική είναι ένας αγώνας για την συμμετοχή στην εξουσία ή τον επηρεασμό της διανομής της εξουσίας ανάμεσα σε κράτη ή σε ομάδες εντός των κρατών. Όσοι πολιτεύονται επιδιώκουν τη δύναμη είτε για την ικανοποίηση προσωπικών σκοπών είτε για <<τη δύναμη για τη δύναμη>> δηλαδή για να απολαμβάνουν το γόητρο που προσφέρει η απόκτησή της. Ο ίδιος αναγνωρίζει τρεις τρόπους νομιμοποίησης της εξουσίας – και κατ'επέκταση τρία είδη εξουσίας:

α) Η εξουσία η οποία πηγάζει από την παράδοση, δηλαδή από τις συνήθειες και τα έθιμα τα οποία ισχύουν για πάρα πολλά χρόνια και με τα οποία ως εκ τούτου συμμορφώνονται οι άνθρωποι.

β) Η εξουσία η οποία στηρίζεται στο εξαιρετικό προσωπικό χάρισμα, δηλαδή, στην αφοσίωση σε κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός ατόμου. Αυτού του είδους η εξουσία έχει ασκηθεί από διάφορους τύπους ηγετών όπως τον προφήτη, τον μεγάλο δημαγωγό και τον αρχηγό πολιτικού κόμματος.

γ) Η νόμιμη εξουσία. Δηλαδή, η εξουσία η οποία στηρίζεται σε κείμενους νόμους και πηγάζει από την υποταγή σε αυτούς.

Η περίπτωση της χαρισματικής ηγεσίας

Αναφέρθηκε παραπάνω ο τύπος εξουσίας ο οποίος λαμβάνει την νομιμοποίησή του από την χαρισματικότητα του ηγέτη. Αυτός ο τύπος ηγέτη – ο χαρισματικός – παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχει απασχολήσει αρκετά όσους ασχολούνται με την μελέτη της ηγεσίας. Ο συγκεκριμένος τύπος ηγέτη παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον γενικότερα – και στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, ειδικότερα – γι' αυτό και θα ήταν χρήσιμη και σκόπιμη μια πιο εκτενής αναφορά και εμβάθυνση επί του συγκεκριμένου τύπου ηγέτη.

Αρχικώς, ο χαρισματικός ηγέτης αναγνωρίζεται ως προορισμένος να ηγείται άλλων ανθρώπων και εκείνοι τον ακολουθούν γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο και όχι επειδή κάτι τέτοιο επιβάλλεται από την παράδοση ή τους νόμους. Κατά τον Weber, η χαρισματική ηγεσία αποτελεί ένα παλαιό φαινόμενο και έχει εμφανιστεί με διάφορες μορφές και με διάφορους φορείς – με τελευταίο φορέα τον αρχηγό κοινοβουλευτικού κόμματος, στο πλαίσιο του συνταγματικού κράτους (Weber, 1987: 97-100).

Ο Παλάζογλου (2012: 30, 42) συμφωνεί πως οι υποστηρικτές αποτελούν την πηγή νομιμοποίησης και ισχύος της ηγεσίας. Κάθε σκοπός χρειάζεται υποστήριξη από ένα σώμα πολιτών οι οποίοι επιβεβαιώνουν αυτή την υποστήριξη με πράξεις, όπως η ψηφοφορία.

Βέβαια, ο ίδιος, θεωρεί πως η νομιμοποίηση με βάση το χάρισμα, όπως το εννοεί ο Weber, έχει περιοριστεί στο περιβάλλον των σημερινών δημοκρατιών.

Τέλος, ένα γενικότερο (και σημαντικό) χαρακτηριστικό των χαρισματικών ηγετών είναι πως πολλές φορές <<αντιμάχονται έναν θεσμό, έστω κι αν αυτό δεν γίνεται συνειδητά ή δεν ομολογείται>>, διότι μπορεί να αντιμετωπίσουν την ανάπτυξη θεσμών ως <<παραγκωνισμό της δικής τους προσωπικότητας>> και ως εκ τούτου να συμβάλλουν αρνητικά στην ενδυνάμωση νέων θεσμών (Κουτσούκης, 2001: 384).

Ηγεσία και πολιτική εξουσία: ο επαγγελματίας πολιτικός και οι οπαδοί του

Ο Weber (1987: 105-108), μιλώντας για τον πολιτικό ο οποίος έχει ως κύρια ασχολία (επάγγελμα) του την πολιτική, αναφέρει δύο ειδών πολιτικούς: α) αυτόν που ζει <<για>> την πολιτική και β) αυτόν που ζει <<από>> την πολιτική. Αυτή την διάκριση την κάνει με βάση οικονομικά κριτήρια. Ο πολιτικός που ζει <<για>> την πολιτική είναι εκείνος που δεν ενδιαφέρεται για τις χρηματικές απολαβές που θα λάβει από την κατοχή μιας πολιτικής θέσης αλλά αντίθετα ενδιαφέρεται για την αίσθηση σκοπού που θα του δώσει αυτή η θέση, για την εξουσία που θα του προσφέρει και την οποία θα απολαμβάνει κ.ο.κ. Ο πολιτικός που ζει <<από>> την πολιτική είναι εκείνος ο οποίος επιδιώκει την κατοχή της εξουσίας ως μέσο βιοπορισμού. Η διάκριση αυτή βέβαια δεν είναι απόλυτη. Κατά τον Weber, κάποιος, ασχολούμενος με την πολιτική, το κάνει απολαμβάνοντας και επιδιώκοντας και τις δύο αυτές πλευρές, επωφελούμενος της θέσης του για απόσπαση και οικονομικού και άλλου συμφέροντος, ταυτόχρονα με την διεκπεραίωση των καθηκόντων του. Και οι δύο παραπάνω τύποι, φυσικά, είναι λογικό να επιδιώκουν την κατοχή και την διατήρηση θέσεων εξουσίας³.

Η παραπάνω διάκριση που προσφέρει ο Weber φαίνεται να διατηρεί μεγάλη συγγένεια με το φαινόμενο της αναπαραγωγής των ελίτ (elite reproduction), κατά το οποίο παρατηρείται η

³ Βέβαια, οι πολιτικές δυνάμεις για να διατηρήσουν την εξουσία τους χρειάζονται την υποταγή των ατόμων η οποία τους εξασφαλίζει τον έλεγχο των μέσων που είναι αναγκαία για τη χρήση φυσικής βίας. Άρα πρέπει να διαθέτουν τον έλεγχο του διοικητικού προσωπικού και των υλικών μέσων της διοίκησης (Weber, 1987: 97-100).

προσπάθεια όσων κατέχουν θέσεις εξουσίας να τις διατηρήσουν ώστε να παρατείνουν την παραμονή τους στην εξουσία (Sotiropoulos, Bourikos, 2001: 8).

Τέλος, αυτή η ανάπτυξη του επαγγελματία πολιτικού, σε συνδυασμό με την άνοδο της έμμισθης εργασίας και την οικονομία του χρήματος, έφερε στο προσκήνιο και τον οπαδό (του ηγέτη-πολιτικού) ο οποίος αγωνίζεται κομματικά ώστε να αποκτήσει θέση στον κρατικό μηχανισμό με ρουσφέτια μετατρέποντας το κόμμα, στα μάτια του, σε <<μέσο>> για την λύση του βιοποριστικού του ζητήματος (Weber, 1987: 108-110).

2.8 Πώς πρέπει να ηγείται ο ηγέτης και πώς πρέπει να κρίνεται η ηγεσία του: ηγεσία, ηθική και αποτελεσματικότητα

Η κρίση επί των πεπραγμένων της ηγεσίας αλλά και ο στοχασμός για το πώς θα έπρεπε να είναι ιδανικά η ηγεσία αποτελούν μερικούς από τους κύριους λόγους για τους οποίους ασχολείται κανείς με την μελέτη της. Η απόδοση της ηγεσίας, επίσης, αποτελεί ένα από τα βασικά ζητήματα τα οποία την καθιστούν σχετική μέχρι σήμερα.

Η σημασία της ηγεσίας και της μελέτης της φαίνεται πως δεν μπορεί να παραβλεφθεί: α) διότι η ηγεσία προσφέρει μια λύση στο πρόβλημα της οργάνωσης της συλλογικής προσπάθειας και έτσι ανεβάζει την αποτελεσματικότητα των οργανισμών (εταιρειών, κυβερνήσεων κ.α.) και β) διότι η κακή ηγεσία μπορεί να επιφέρει πολύ αρνητικές συνέπειες σε αυτούς που εμπíπτουν στην δικαιοδοσία του κακού ηγέτη (Hogan, Kaiser, 2005: 169). Πώς μπορεί όμως να κριθεί η ηγεσία;

Υπάρχουν διάφοροι τρόποι ώστε να κριθεί η ηγετική ικανότητα ενός ηγέτη ή μίας ηγετικής ομάδας. Οι Hogan, Curphy, Joyce (1994: 495-496), υποστηρίζουν ότι όλοι αυτοί οι τρόποι καταλήγουν στο ότι η ηγεσία πρέπει να κρίνεται με βάση την απόδοση και συγκεκριμένα με βάση την απόδοση της ομάδας. Ο Παπάζογλου (2012: 37) θεωρεί πως, η πολιτική ηγεσία κρίνεται από τα πεπραγμένα της, όπως η εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος και η

εκπλήρωση των προγραμματικών στόχων που έθεσε κατά την ανάδειξή της, ενώπιον του λαού. Ο Μπουραντάς (2005: 205) υποστηρίζει ότι η ηγεσία υπάρχει για την επίτευξη αποτελεσμάτων, αν και συνήθως παρατηρείται ένα πρόβλημα σύνδεσης των δύο. Εάν η ηγεσία επιτυγχάνει τον σκοπό της τότε αυτόματα απαντιέται και το ερώτημα: γιατί να υπάρχει ηγεσία; Γι' αυτό τον λόγο η ηγεσία πρέπει να σχεδιάζεται, να εφαρμόζεται και να αντιμετωπίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεσμάτων.

Η ηγεσία όμως φαίνεται πως δεν μπορεί να κριθεί μονάχα από την απόδοση των ηγετών ή της ομάδας χωρίς καμία κρίση επί των μέσων που μεταχειρίζεται για να επιτύχει τους στόχους αυτούς, αλλά και της ηθικής η οποία διέπει τις πράξεις της. Όπως επισημαίνει η Ciulla, ο καλός ηγέτης είναι ηθικός αλλά και αποτελεσματικός μαζί. Υποστηρίζει μάλιστα πως, σε πολλές περιπτώσεις, το να είναι ηθικός κανείς είναι ακριβώς αυτό που τον καθιστά αποτελεσματικό (Ciulla, 2004: 310-312).

Βέβαια, ο ηγέτης, λόγω και της θέσης του, μπορεί να θεωρήσει ότι είναι υπεράνω κάποιων κανόνων ή ότι ο ίδιος είναι δικαιολογημένος, κατά βούληση, να μην τους ακολουθήσει. Ο Price (2008: 485-487), στηριζόμενος στην καντιανή ηθική, υποστηρίζει πως ένας ηγέτης δεν είναι δικαιολογημένος να ακολουθεί τους κανόνες επιλεκτικά. Αυτή η πεποίθηση δικαιώματος επιλεκτικής συμμόρφωσης προς τους κανόνες υπάρχει, είτε επειδή οι ηγέτες πιστεύουν ότι όσα κάνουν έχουν μεγαλύτερη σημασία απ' ότι των απλών ανθρώπων είτε επειδή υπηρετούν το γενικό καλό, όμως κάτι τέτοιο δεν ισχύει, κατά τον Price – ο ηγέτης υπόκειται το ίδιο στις απαιτήσεις της ηθικής όσο και όλοι οι υπόλοιποι.

Από την άλλη, εάν ακολουθήσουμε την συλλογιστική της ανάλυσης του Nietzsche (2012), την οποία παρουσιάζει στην <<Γενεαλογία της Ηθικής>>, για τους δυνατούς (ή αλλιώς Κυρίου, όπως τους αναφέρει ο ίδιος) – λαμβάνοντας ως δυνατούς τους ηγέτες, εφόσον κατέχουν εξουσία-δύναμη – τότε μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο ηγέτης, λόγω ακριβώς αυτής του της δύναμης, μπορεί να πράττει όπως του επιτρέπει η δύναμή του, αφού μέσω αυτής του της δύναμης φτιάχνει την δική του ηθική. Εάν λοιπόν αντιμετωπίσουμε το θέμα νιτσεϊκά, με όρους δύναμης, τότε καταλήγουμε πως δύναμη και ηθική σχετίζονται άμεσα.

Τέλος, υπάρχει και η άλλη οπτική η οποία βλέπει τον ηγέτη ως φωτεινό παράδειγμα ηθικής συμπεριφοράς και τον κρίνει βάση κριτηρίων υψηλότερων από αυτά με τα οποία κρίνεται ο μέσος άνθρωπος. Κατά την Ciulla (2004: 313-314), όμως, το να ορθωθούν οι ηγέτες και οι προσδοκίες μας γι' αυτούς σε δυσθεώρητα ηθικά ύψη θα ήταν αντιπαραγωγικό, αφού θα ήταν αδύνατον να τα φτάσουν και τελικά θα εγκατέλειπαν την προσπάθεια. Αντίθετα, οι ηγέτες, όπως προαναφέρθηκε, υπόκεινται και θα πρέπει να υπόκεινται στα ίδια ηθικά πρότυπα με όλους, μονάχα όμως με την ελπίδα και την προσδοκία ότι επιδιώκοντας και επιτυγχάνοντας τους στόχους των υποστηρικτών (constituents) τους, θα παρεκκλίνουν από αυτά λιγότερο συχνά από τους υπόλοιπους ανθρώπους – όχι προσδοκώντας μια ηθικά ανώτερη συμπεριφορά και διαγωγή από εκείνους (Ciulla, 2004: 313-314).

Από όλα τα παραπάνω καταφαίνεται πως υπάρχουν πολλές προσεγγίσεις στο ζήτημα της ηθικής του ηγέτη. Παρόλα αυτά, γίνεται φανερό πως μία κάποια ηθική διάσταση αναγνωρίζεται γενικά στην άσκηση του ηγετικού ρόλου (έστω και υπό την μορφή άρνησης ή πλήρους σχετικοποίησης της άσκησης του ηγετικού ρόλου κάτω από ηθικούς κανόνες). Αυτό αποδεικνύει πως, πέραν οποιασδήποτε αξιολογικής κρίσης επί της σύνδεσης ηθικής και ηγεσίας, οι δύο έννοιες, θεωρητικά και πρακτικά είναι συνδεδεμένες. Αυτή η ηθική διάσταση μάλιστα αποτελεί, λιγότερο ή περισσότερο, κριτήριο αξιολόγησης της ηγεσίας μαζί με την απόδοση της – και μάλιστα, κάποιες φορές, αποτελεί και μέρος της απόδοσής της.

2.9 Ηγεσία, διαμόρφωση πολιτικής και υλοποίηση στρατηγικής

Η έννοια της πολιτικής έχει δύο πιθανές έννοιες (στην αγγλική διαχωρίζονται λεξιλογικά ενώ στην ελληνική όχι) οι οποίες χρησιμοποιούνται στο καθημερινό λεξιλόγιο εναλλασσόμενα και άρα είναι εύκολα κατανοητές. Είναι όμως χρήσιμο να αναλυθούν εν συντομία εννοιολογικά και σημασιολογικά.

Το ένα νόημα της πολιτικής (politics) είναι: <<η δραστηριότητα ή [η] διαδικασία μέσω της οποίας οι ομάδες καταλήγουν σε δεσμευτικές συλλογικές αποφάσεις>> (Hague, Harrop, 2011: 34).

Το άλλο νόημα της πολιτικής (policy) – και το οποίο ενδιαφέρει στο παρόν κεφάλαιο – όπως ορίζεται στο Online Business Dictionary είναι: 1) <<Οι βασικές αρχές από τις οποίες καθοδηγείται η κυβέρνηση (the basic principles by which a government is guided)>> και 2) <<Οι διακηρυγμένοι αντικειμενικοί σκοποί τους οποίους μία κυβέρνηση ή ένα κόμμα ζητά να επιτύχει και να διατηρήσει προς το συμφέρον της κοινωνίας (the declared objectives that a government or party seeks to achieve and preserve in the interest of national community)>>.

Από την άλλη, ένας απλός ορισμός της στρατηγικής (η οποία είναι μια έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με την ακολουθούμενη πολιτική) είναι πως αποτελεί <<το σύνολο των σχεδιασμένων χειρισμών για την επίτευξη συγκεκριμένου στόχου>> (Μπαμπινιώτης, 2006: 1663)

Άρα, από τα παραπάνω θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πως η πολιτική (policy) είναι οι γενικότεροι στόχοι και σκοποί τους οποίους έχει θέσει η πολιτική ηγεσία και η στρατηγική (strategy) είναι η μέθοδος (ο τρόπος δηλαδή) για να τους επιτύχει. Εάν λάβουμε την έννοια βεμπεριανά, η πολιτική <<περιλαμβάνει οποιοδήποτε είδος ανεξάρτητης δράσης>> (Weber, 1987: 95) – δηλαδή, η πολιτική είναι μια έννοια γενικότερη από αυτή της στρατηγικής.

Αυτή ακριβώς η στρατηγική, οφείλει να καθοδηγείται από το όραμα του ηγέτη και να αποσκοπεί στην πραγματοποίηση αυτού του οράματος. Μάλιστα, ο ηγέτης, για να μπορέσει να πραγματοποιηθεί το όραμα, πρέπει να επιβλέπει και να καθοδηγεί <<σε καθημερινή βάση>> την πορεία της στρατηγικής του αυτής (Νικίας, 2017: 24).

Ηγεσία και λήψη αποφάσεων

Η χάραξη πολιτικής και η λήψη αποφάσεων αποτελούν διαδικασίες συγγενικές και αλληλοσυμπληρούμενες αφού μαζί παρουσιάζουν τη βούληση της πολιτικής ηγεσίας.

Όπως αναφέρει ο Κουτσούκης (2001: 47, 49-50) η <<ηγεσία (ατομική ή συλλογική) είναι συμφυής με την λήψη αποφάσεων>> και αυτή <<η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων υποδηλώνει δύναμη δηλαδή ικανότητα επηρεασμού της συμπεριφοράς των άλλων>> εντός ενός συγκεκριμένου χώρου και ανάμεσα σε πρόσωπα – ανάμεσα στον αποφασίζοντα και τον ακόλουθό του.

Όπως καταδείχθηκε παραπάνω, ο εκάστοτε τύπος ηγέτη είναι πιο ταιριαστός και αποτελεσματικός σε κάποια συγκεκριμένη κατάσταση (κρίση κ.λπ.). Διάκριση όμως μπορεί να γίνει και με βάση τις συνθήκες υπό τις οποίες λαμβάνεται μία απόφαση. Η λήψη μιας απόφασης λοιπόν είναι ουσιαστικά το αποτέλεσμα μιας πρότερης διεργασίας η οποία επηρεάζεται από εξωτερικούς παράγοντες όπως ο διαθέσιμος χρόνος και το πολιτικό ή το οικονομικό πλαίσιο εντός του οποίου και με βάση το οποίο πρέπει να παρθεί η απόφαση (Κουτσούκης, 2001: 48). Όλοι αυτοί παράγοντες δεν γίνεται και δεν πρέπει να παραγνωρισθούν.

Επιπρόσθετα, μπορεί να γίνει ο διαχωρισμός της διαδικασίας επηρεασμού σε τρεις διαστάσεις: α) στη <<διανοητική>>, δηλαδή στην σκέψη επί του ζητήματος, β) στην <<οιονεί μηχανική>>, δηλαδή στο πρακτικό κομμάτι και γ) στην <<κοινωνικοπολιτική>>, δηλαδή στην αλληλεπίδραση της πολιτικής ηγεσίας με την κοινωνία (Κουτσούκης, 2001: 50-52).

Τέλος, η λήψη αποφάσεων (και ως εκ τούτου η χάραξη πολιτικής) εκ της πολιτικής ηγεσίας προϋποθέτει την <<επιλογή>> ανάμεσα σε εναλλακτικές, ειδάλλως δεν μπορούμε να μιλήσουμε για χάραξη πολιτικής αλλά για την ακολούθηση ενός μονοδρόμου. Με την διαδικασία της επιλογής η πολιτική ηγεσία συγκεράζει τους σκοπούς και τα μέσα για την επίτευξη των πρώτων (Κουτσούκης, 2001: 49-50).

Οι ανά εποχές δυνατότητες της πολιτικής ηγεσίας για χάραξη πολιτικής

Ανάλογα με τις εποχές η ηγεσία είχε και ανάλογα αυξημένη ή μειωμένη δυνατότητα χάραξης πολιτικής αλλά και υλοποίησης των στόχων της. Πολιτικά δόγματα, όπως η ελέω θεού βασιλεία (the divine right of kings) – το οποίο αναπτύχθηκε στον μεσαίωνα – τοποθετούσε τον βασιλιά ανώτερο όλων εκτός του θεού, από τον οποίο και αντλούσε τη δύναμή του και στον οποίο ήταν υπόλογος. Έτσι, ο βασιλιάς, εντός του βασιλείου του, είχε τον τελευταίο λόγο σε κάθε απόφαση, ακόμα και αν αυτή ήταν εκκλησιαστικού περιεχομένου. Όσοι άλλοι ασκούσαν εξουσία το έκαναν στο όνομα του βασιλιά, ως αντιπρόσωποί του. Ακόμα, όλοι ήταν υποχρεωμένοι να υπακούουν τον βασιλιά ειδάλλως θα ήταν σαν να δείχνουν ανυπακοή στον ίδιο τον θεό (με ανάλογες, αρνητικές, συνέπειες). Τέτοια δόγματα είχαν πρακτικούς σκοπούς. Με αυτό τον τρόπο η υπακοή του λαού επιτυγχανόταν εξηγώντας γιατί όλες οι κοινωνικές τάξεις ήταν θρησκευτικά και ηθικά υποχρεωμένες να υπακούν την κυβέρνησή τους – σε μια εποχή που οι κυβερνήσεις είχαν ελάχιστους πόρους και μέσα για τον έλεγχο του λαού (Sommerville, 1995).

Κάποιους αιώνες αργότερα, στην Εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία (1933-1945), επί παραδείγματι, ο Φύρερ (Führer) Adolf Hitler συγκέντρωνε στο πρόσωπό του τις εξουσίες και τις αρμοδιότητες του Καγκελαρίου αλλά και του Προέδρου της Γερμανίας. Μάλιστα, από το 1934 και έπειτα όλοι οι στρατιώτες και οι αξιωματικοί των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων αλλά και οι δημόσιοι υπάλληλοι ορκίζονταν πίστη στον Hitler και όχι στο σύνταγμα της χώρας. Ο ίδιος λοιπόν είχε τον τελευταίο λόγο επί όλων των αποφάσεων και διατηρούσε απόλυτη εξουσία και έλεγχο επί της άσκησης της πολιτικής που θα ακολουθούσε το κράτος και ο στρατός (Shirer, 1960: 226-227).⁴

Στη σημερινή εποχή – στον δυτικό κόσμο έστω – δεν υπάρχουν τέτοια δόγματα ούτε και τέτοιου είδους απολυταρχικά καθεστώτα. Πλέον, η πολιτική ηγεσία για να επιτύχει τους σκοπούς της (δηλαδή να εφαρμόσει την πολιτική της) αλλά και για να επιβιώσει (εντός ενός

⁴ Το γνωστό Führerprinzip (η αρχή του ηγέτη) είναι χαρακτηριστικό του γεγονότος ότι ο Hitler εντός της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας αποτελούσε την πηγή και τη βάση κάθε πολιτικής εξουσίας. Με βάση αυτό ο λόγος του Führer ήταν ανώτερος από κάθε γραπτό νόμο και μάλιστα ο ίδιος συνδύαζε στο πρόσωπο του δικαστική, νομοθετική και εκτελεστική εξουσία.

δημοκρατικού πολιτεύματος) πρέπει να διατηρήσει τη νομιμοποιημένη εξουσία που διαθέτει, να λειτουργήσει εντός του πολιτικού πλαισίου με όποιους περιορισμούς και ευκαιρίες αυτό προσφέρει αλλά και να προσελκύσει τη μέγιστη υποστήριξη για αυτούς τους σκοπούς (Παπάζογλου, 2012: 29).

Όμως, ακόμα και αν τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα διαθέτουν οργανωμένους θεσμούς που συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία, αυτό δεν την καθιστά μηχανική. Ο ανθρώπινος παράγοντας παίζει πάντοτε ρόλο και τα πρόσωπα της πολιτικής ηγεσίας ασκούν την εξουσία τους με βάση τη δική τους πνευματική και ηθική συγκρότηση αλλά και την αλληλεπίδρασή τους με τους πολίτες (Παπάζογλου, 2012: 31-32).

Όπως και να έχει άλλωστε, ο ηγέτης, είτε είναι ένας δημοκρατικά εκλεγμένος αξιωματούχος είτε ένας δικτάτορας, πρέπει να λάβει μία απόφαση σε δεδομένη στιγμή. Η διαφορά μεταξύ των δύο έγκειται στην <<διαδικασία που ακολουθείται>> (Κουτσούκης, 2001: 58).

Εντός ενός κοινοβουλευτικού συστήματος οι πολιτικοί ηγέτες, διαθέτοντας θεσμοθετημένες θέσεις, αποφασίζουν λαμβάνοντας υπόψιν τους θεσμούς, το πολιτικό και κοινωνικό γίνεσθαι κ.λπ., αλλά πάντοτε συνδυάζοντας όλα αυτά με την προσωπικότητά τους (Κουτσούκης, 2001: 59). Γι' αυτό τον λόγο, με την <<συνταγματική εξέλιξη>> της πολιτικής, όπως αναφέρει ο Weber (1982: 111-113), το κόμμα και γενικότερα η πολιτική ηγεσία <<είχε ανάγκη από ένα υπεύθυνο ηγέτη για όλες τις αποφάσεις – τον πρωθυπουργό>>. Με άλλα λόγια, έναν ηγέτη που να είναι υπεύθυνος για τις αποφάσεις του υπουργικού συμβουλίου – του οργάνου δηλαδή το οποίο αποτελείτο μόνο από τα <<πραγματικά ηγετικά στελέχη>> και μέσω του οποίου το κυβερνών κόμμα διατηρούσε την εξουσία και χάρασσε πολιτική.

Το άτομο λοιπόν (ο ηγέτης εν προκειμένω) συμβάλλει ενεργά, όπως φάνηκε από τα παραπάνω στην χάραξη πολιτικής και στην λήψη αποφάσεων και η συμβολή του είτε λόγω της δυνατότητάς του να επηρεάσει τους υποστηρικτές του και άρα να εφαρμόσει την πολιτική του, δηλαδή να επιτύχει τους σκοπούς του, είτε για άλλους λόγους, δεν γίνεται και δεν πρέπει να παραγνωρισθεί.

2.10 Συμπεράσματα

Η έννοια της ηγεσίας φαίνεται να περιγράφει μία σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε έναν ηγέτη ή μια ηγετική ομάδα και τους υποστηρικτές. Η σχέση αυτή υφίσταται εντός ενός περιβάλλοντος το οποίο επηρεάζει την άσκηση ηγεσίας προσφέροντας ευκαιρίες και περιορισμούς αλλά και επηρεάζεται από αυτήν. Η ηγεσία, όπως καταδείχθηκε και από τα προαναφερθέντα, αποτελεί μια έννοια πολυσύνθετη και με σημαίνοντα ρόλο στις περισσότερες ανθρώπινες δραστηριότητες και φυσικά στην πολιτική από αρχαιοτάτων χρόνων. Αν και το νόημα και οι συνιστώσες οι οποίες την αποτελούν μπορεί να ποικίλουν από τόπο σε τόπο, εποχή σε εποχή και κοινωνία σε κοινωνία όμως δεν μπορεί να παραγνωρισθεί πως είχε και έχει σημασία και ρόλο, ακόμα και αν ο τρόπος με τον οποίο ασκείται ανάλογα με τις συνθήκες αλλάζει.

Ακόμα, η ηγεσία είναι μια έννοια η οποία περιέχει αυτή του μάνατζμεντ – δηλαδή της διοίκησης – και ως εκ τούτου φαίνεται πως ένας ικανός και ολοκληρωμένος ηγέτης τα καταφέρνει και πρέπει να τα καταφέρνει και στο διοικητικό κομμάτι μιας επιχείρησης, ενός οργανισμού ή μίας κυβέρνησης. Αυτό όμως δεν αρκεί, αφού ο ηγέτης πρέπει να είναι και κάτι παραπάνω από απλός διαχειριστής αλλά και να προσφέρει όραμα και ένα καλύτερο μέλλον για αυτόν και για όσων ηγείται.

Βέβαια, ως ηγέτης (υπό την έννοια του παρακινητή των υποστηρικτών) δεν είναι απαραίτητο να θεωρηθεί ο κατέχων την υψηλότερη θέση σε μια επιχείρηση, έναν οργανισμό ή σε μία κυβέρνηση. Παρόλα αυτά δεν γίνεται να παραγνωρισθεί πως ο ηγέτης ή η ηγετική ομάδα πρέπει να κατέχει επίσημη θέση αρκετά υψηλή και (άρα) με αρκετή νομιμοποιημένη εξουσία ώστε χρησιμοποιώντας και ασκώντας αυτή την εξουσία να χαράξει και να ασκήσει πολιτική.

Αν και στα σύγχρονα δημοκρατικά πολιτεύματα η νομιμοποίηση της εξουσίας με βάση το βεμπεριανό μοντέλο χαρισματικής ηγεσίας έχει ασθενήσει, εντούτοις, ο ηγέτης παραμένει στο κέντρο της προσοχής και μπορεί να κατευθύνει τους υποστηρικτές για την επίτευξη των στόχων που θέτει. Σημαντική είναι και η ηθική συμπεριφορά του υπό την έννοια της φροντίδας για την ευημερία και το ευρύτερο καλό των υποστηρικτών και γενικά όσων είναι

υπό την αιγίδα του και της μη παραβίασης κανόνων που ισχύουν για όλους και των οποίων κανόνων δεν αποτελεί εξαίρεση.

Με βάση όλη την παραπάνω ανάλυση προκύπτει ότι η ηγεσία ήταν και παραμένει σημαντική και η αποτελεσματική άσκηση της είναι ο στόχος – ακόμα και στο πλαίσιο ενός σύγχρονου δημοκρατικού πολιτεύματος – αφού ο ηγέτης ως άτομο εξακολουθεί να έχει σημαίνοντα ρόλο στη χάραξη πολιτικής και στην αποτελεσματική ή μη αποτελεσματική λειτουργία του συστήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ

3.1 Εισαγωγή

Μετά από την ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου σκόπιμο είναι το πρίσμα της ανάλυσης να επικεντρωθεί, σε θεωρητικό επίπεδο, στα γενικότερα χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας σε συνδυασμό με την διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η ελληνική περίπτωση παρουσιάζει κάποια χαρακτηριστικά και κάποιες συστημικές αδυναμίες, όχι απαραίτητως μοναδικά, αλλά σίγουρα προσαρμοσμένα με ιδιαίτερο τρόπο σε αυτήν, δημιουργώντας την πραγματικότητα του μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος της χώρας.

Αυτά τα χαρακτηριστικά και οι αδυναμίες του πολιτικού συστήματος της Ελλάδας ενυπάρχουν στο γενικότερο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που δημιουργεί ένα ακόμα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό λόγω της αλληλεπίδρασης της εθνικής κυριαρχίας του κράτους-μέλους με μια διαδικασία ολοκλήρωσης που επιφέρει υπερεθνικοποίηση πολλών και σημαντικών τομέων που άλλοτε ανήκαν στο επίπεδο του κράτους.

3.2 Η μεταπολιτευτική ελληνική πολιτική ηγεσία

Χαρακτηριστικά

Κατά την ανάλυση του Κουτσούκη (2001: 65-67) η Ελλάδα ανήκει στην λεγόμενη <<κουλτούρα του κόμματος πλειοψηφίας>> εντός της οποίας ευνοείται (και από τον λαό) η ύπαρξη ισχυρών ηγετικών προσωπικοτήτων. Ειδικότερα, ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως παρουσιάζεται ως ο

ανώτερος όλων και ως ο έχων τον απόλυτο έλεγχο της κυβέρνησης. Σε αυτό το σύστημα (εν αντιθέσει με άλλα συστήματα) ο πρωθυπουργός λειτουργεί ως *primus solus* (πρωθυπουργοκρατία), διαθέτοντας πραγματική <<παντοδυναμία>>.

Γενικότερα, εντός του συστήματος αυτού υπάρχουν ελάχιστοι έλεγχοι και εξισορροπήσεις (*checks and balances*) επί των εξουσιών του πρωθυπουργού, αφού τα ίδια τα χαρακτηριστικά του συστήματος – η κομματική πειθαρχία, η αδύναμη δικαστική επίβλεψη και η ύπαρξη μίας μόνο βουλής – ευνοούν την διατήρηση της θέσης <<παντοδυναμίας>> από τον πρωθυπουργό και τον καθιστούν εξαιρετικά πιο ισχυρό από τους περισσότερους ομολόγους του στις δημοκρατίες δυτικού τύπου (Featherstone, Papadimitriou, 2013: 524).

Αδυναμίες του συστήματος

Όπως είδαμε, στην ελληνική πολιτική σκηνή ο πρωθυπουργός λειτουργεί ως *primus solus* με τον έλεγχό του επί της κυβέρνησης να είναι μεγάλος και τον ρόλο του στη διαμόρφωση και εφαρμογή της πολιτικής μείζων (Παπάζογλου, 2012: 294). Όπως υπογραμμίζουν όμως οι Featherstone και Papadimitriou (2013: 541-542), αυτή η οπτική ίσως είναι μόνο εν μέρει ισχύουσα. Στο ελληνικό σύστημα, όπου ο πρωθυπουργός διαθέτει αυτές τις εξαιρετικά διευρυμένες εξουσίες, παρατηρείται ότι: η κεντρική κυβέρνηση (*core executive*) παρουσιάζει (αρνητικά) δυσανάλογη συγκέντρωση πόρων ως προς τις εξουσίες του πρωθυπουργού· το υπουργικό συμβούλιο διαθέτει ελάχιστη δύναμη και τα υπουργεία λειτουργούν – σε μεγάλο βαθμό – ανεξάρτητα το ένα από το άλλο, ως μονήρη κέντρα (*solitary centers*), δίνοντας την εικόνα μιας κατακερματισμένης κυβέρνησης (*segmented government*).

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά έχουν καταστήσει – μεταπολιτευτικά – την κεντρική κυβέρνηση πλήρως εξαρτημένη από τα διαφορετικά στιλ ηγεσίας των πρωθυπουργών, γεγονός που έχει οδηγήσει το κέντρο του κυβερνητικού μηχανισμού να υπολείπεται κομβικότητας (*nodality*), οργανωσιακής ικανότητας (*organizational capacity*) και επαρκών πόρων (Featherstone, Papadimitriou, 2013: 541-542).

Πράγματι, όλα τα παραπάνω δημιουργούν ένα παράδοξο (paradox) στον πυρήνα της ελληνικής κυβέρνησης με τις συνταγματικά κατοχυρωμένες εξουσίες του πρωθυπουργού – οι οποίες, θεσμικά, τού παρέχουν εξαιρετικά μεγάλη δύναμη για την χάραξη και εφαρμογή πολιτικής – να έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τους δριμείς περιορισμούς που αντιμετωπίζει ο ίδιος στην άσκηση αυτών των εξουσιών (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 28-29) και τελικά να επηρεάζουν την ικανότητά του να χαράζει και να καθοδηγεί την πολιτική της κυβέρνησης αλλά και να παρακολουθεί και να ελέγχει την δραστηριότητα ανάμεσα στα υπουργεία (Featherstone, Papadimitriou, 2013: 541-542).

Ο παραπάνω περιορισμός που προκαλεί αυτό το παράδοξο αποτελεί έναν δομικό περιορισμό (structural constraint) του συστήματος αλλά δεν είναι ο μοναδικός. Υπάρχουν και άλλοι περιορισμοί οι οποίοι είναι: οι νόρμες (norms) και το πολιτιστικό ρεπερτόριο (cultural repertoire)⁵ που διατρέχουν το ίδιο σύστημα και επηρεάζουν τον τρόπο λειτουργίας της πολιτικής ηγεσίας. Σε αυτές περιλαμβάνονται: οι πελατειακές σχέσεις, ο νεποτισμός, η ενίοτε χαρισματικότητα των ηγετών, ο νομικός φορμαλισμός, η έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα σε ηγέτες και οπαδούς⁶ αλλά και άλλες όπως: η ανοχή προς τη διαφθορά. Όλα αυτά τα στοιχεία προκαλούν δυσκολίες στον έλεγχο και την αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης και διαιωνίζουν αυτή την κατάσταση (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 1-27).

Μια ακόμη αδυναμία που παρατηρείται μεταπολιτευτικά (και η οποία θα καταδειχθεί εν συνεχεία) είναι η δυσκολία της πολιτικής ηγεσίας να προχωρήσει σε απαραίτητες και ωφέλιμες για την χώρα μεταρρυθμίσεις⁶. Μάλιστα, εάν τελικά προχωρήσει κάποια μεταρρύθμιση, ως επί το πλείστον, πραγματοποιείται με ελλιπή σχεδιασμό, χωρίς ιδιαίτερη θέληση για την ευόδωση της προσπάθειας (ιδιαίτερα σε μεταρρυθμίσεις που βρίσκουν σθεναρή αντίσταση από ομάδες συμφερόντων) με αποτέλεσμα, σε πολλές περιπτώσεις, οι

⁵ Ως πολιτικό ρεπερτόριο ορίζεται μια σειρά ιδεών, ιστοριών, πλαισίων και πεποιθήσεων από τις οποίες αντλεί το άτομο ώστε να δημιουργήσει μια γραμμή δράσης (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 10).

⁶ Οι Παπούλιας και Τσούκας (1998: 26) ορίζουν τις μεταρρυθμίσεις ως: <<τις σχεδιασμένες παρεμβάσεις μιας εξουσίας (συνήθως κεντρικής ή περιφερειακής κυβέρνησης), προκειμένου να αντιμετωπιστούν μεγάλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα>>, και οι οποίες <<μπορούν να διακριθούν σε μικρής ή μεγάλης σημασίας>> αλλά και <<να διεκπεραιωθούν, δηλαδή να προπαρασκευαστούν και να εκτελεστούν, περισσότερο ή λιγότερο συστηματικά>>.

μεταρρυθμίσεις να είναι ανεπαρκείς ή να μην έχουν μακροπρόθεσμο αντίκτυπο και να αντιστρέφονται εύκολα.

Γεγονός είναι πως, το ελληνικό πολιτικό σύστημα αντιμετώπισε και αντιμετωπίζει τεράστια προβλήματα στον τομέα των μεταρρυθμίσεων. Η ασυνεπής δέσμευση της πολιτικής ηγεσίας για μεταρρυθμίσεις που να ξεκινούν από την κορυφή και να φτάνουν προς τα κάτω, η περιορισμένη αποδοχή του αναγκαίου των μεταρρυθμίσεων από τα εμπλεκόμενα και ενδιαφερόμενα μέρη της διαδικασίας, η έλλειψη ενός συνασπισμού που να υποστηρίζει τις μεταρρυθμίσεις και η συνήθης ασυμφωνία μεταξύ των δρώντων στην αναγνώριση των προβλημάτων και στην λύση τους είναι κάποιοι από τους παράγοντες οι οποίοι περιορίζουν το μέγεθος, την διάρκεια και το αντίκτυπο των μεταρρυθμίσεων στην Ελλάδα μεταπολιτευτικά (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 213-214).

Οι Παπούλιας και Τσούκας (1998: 29-33), με την σειρά τους, αναλύουν τρεις λόγους οι οποίοι, κατά την γνώμη τους, εξηγούν τη χρόνια παράβλεψη σημαντικών μεταρρυθμίσεων από την πολιτική ηγεσία αλλά και το πρόχειρο και σποραδικό του χαρακτήρα όσων μεταρρυθμίσεων τελικά λαμβάνουν χώρα:

- 1) <<Η ίδια η φύση των μεταρρυθμίσεων>>. Οι μεταρρυθμίσεις εμπεριέχουν την <<διάσταση της σύγκρουσης>> και αυτή της <<πολυπλοκότητας>>. Η σύγκρουση αναφέρεται στον βαθμό αντίστασης που αντιμετωπίζει μια μεταρρύθμιση λόγω των συμφερόντων που μπορεί να πλήγει και με βάση αυτόν μια μεταρρύθμιση καθίσταται μικρή ή μεγάλη. Η διάσταση της πολυπλοκότητας έχει να κάνει με το πρόβλημα που έχει θέσει ως στόχο να αντιμετωπίσει η μεταρρύθμιση. Εάν πρόκειται για ένα ζήτημα τεχνοκρατικού χαρακτήρα είναι εύκολο να λυθεί με επιστημονικό τρόπο, ενώ, αντίθετα, ζητήματα που έχουν να κάνουν με την παιδεία, την υγεία και άλλα μη ευκόλως μετρήσιμα και ποσοτικοποιούμενα μεγέθη δημιουργούν την ανάγκη διαφορετικής προπαρασκευής για την μεταρρύθμισή τους.
- 2) Το ανταγωνιστικό του χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος εντός του οποίου λειτουργούν τα κόμματα και οι πολιτικές ηγεσίες. Σε ένα σύστημα όπως το πολιτικό οι δρώντες (πολιτικοί) δρουν με πολύ διαφορετικό τρόπο από αυτόν με τον οποίο

περιγράφουν και κρίνουν οι πολιτικοί αναλυτές. Εντός του πολιτικού συστήματος οι δρώντες λειτουργούν με βάση τα οφέλη και οι μεταρρυθμίσεις δεν αποτελούν εξαίρεση, αφού η εκάστοτε πολιτική ηγεσία μπορεί να αντιμετωπίσει αυτές τις μεταρρυθμίσεις ως ευκαιρίες για την συσσώρευση <<πολιτικού κεφαλαίου>> και άρα να τις συλλάβει και να τις φέρει εις πέρας με καιροσκοπική και αναπροσαρμοζόμενη στους στόχους και τα μέσα της λογική.

- 3) Η υποβάθμιση του <<ορθολογικού υπολογισμού (*rational calculation*)>> ως τρόπου νομιμοποίησης σε χώρες όπως η Ελλάδα που παρουσιάζουν <<σχετικά καχεκτική βιομηχανική ανάπτυξη>> και έλλειψη <<ορθολογικών γραφειοκρατικών δομών>>. Ως εκ τούτου, σε χώρες όπως η Ελλάδα, μια μεταρρύθμιση γίνεται περισσότερο στη βάση πελατειακών κριτηρίων υποσκελίζοντας την ορθολογικότητα και τη συστηματικότητα που πρέπει να έχει μια μεταρρύθμιση. Σε ένα τέτοιο έντονα πολιτικοποιημένο σύστημα οι πολιτικές ηγεσίες έχουν συμφέρον να προχωρούν με βάση τέτοια κριτήρια, εφόσον θα αποκομίσουν το μέγιστο όφελος από τις μεταρρυθμίσεις που θα ικανοποιήσουν άμεσα τους οπαδούς και όχι από αυτές που έχουν τεχνοκρατικό χαρακτήρα.

Ακόμα, η πολιτική ηγεσία της μεταπολίτευσης δεν έχει καταφέρει να χρησιμοποιήσει ούτε τη δημόσια διοίκηση για την προώθηση μεταρρυθμίσεων και, τέλος, ο στενός έλεγχος που διατήρησε διαχρονικά το κόμμα επί του κρατικού μηχανισμού εμποδίζει και τον δεύτερο να γίνει φορέας μεταρρυθμίσεων αφού η λειτουργία του υπονομεύεται από τα προσωπικά συμφέροντα του πολιτικού προσωπικού και τις ασυνέχειες ανάμεσα στους στόχους και στις προτεραιότητες των εναλλασσόμενων κυβερνήσεων, με τους εκάστοτε υπουργούς να αναιρούν – πολλές φορές συλλήβδην – ό,τι είχε καταφέρει η προηγούμενη ηγεσία του εκάστοτε υπουργείου (Παπάζογλου, 2012: 292-293).

Πράγματι, οι παραπάνω λόγοι δυσκολίας πραγματοποίησης ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων συνάδουν με τους προαναφερθέντες δομικούς και άλλους περιορισμούς (τις νόρμες και το πολιτικό ρεπερτόριο του ελληνικού πολιτικού συστήματος) και προστίθενται σε αυτούς. Μαζί, εξηγούν την συστηματική αδυναμία ενός θεσμικά ισχυρού ηγέτη όπως ο Έλληνας πρωθυπουργός (αλλά και γενικότερα των πολιτικών ηγεσιών της μεταπολίτευσης) να προβεί

σε μεταρρυθμίσεις και να επιβλέψει την ευόδωσή τους (Featherstone, Papadimitriou, 2013, Featherstone, Papadimitriou, 2015).

Αδυναμίες του συστήματος και οικονομική κρίση

Ειδικότερα, η ελληνική οικονομική κρίση, έφερε στο προσκήνιο, για άλλη μια φορά, τους περιορισμούς της κυβέρνησης και συγκεκριμένα του <<παντοδύναμου>> πρωθυπουργού να χαράξει και να εφαρμόσει πολιτικές μεταρρυθμίσεων και γενικότερων αλλαγών στη διοίκηση, στο κράτος και κατ' επέκταση στην κοινωνία. Η κρίση όμως – και συγκεκριμένα τα προγράμματα διάσωσης τα οποία είχαν συνημμένες ατζέντες μεταρρυθμίσεων και αλλαγών – έφερε το ελληνικό πολιτικό σύστημα στα όριά του. Πλέον, όπως παρατηρούν οι Featherstone και Papadimitriou (2015: 221), στους περιορισμούς του συστήματος προσετέθησαν και οι έξωθεν παρεμβολές και παρεμβάσεις των δανειστών (ΕΚΤ, ΔΝΤ, ΕΕ) μαζί με την εσωτερική αντίθεση στην λιτότητα και στο ξενόφερτο πρόγραμμα. Πράγματι, η ελληνική διοίκηση, μετά την κρίση και τα προγράμματα διάσωσης, αντιμετωπίζει έναν πρωτοφανή, για τα σύγχρονα δεδομένα, βαθμό εξωτερικών συμβουλών και παρεμβάσεων (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 225, 227).

Ακόμα, η κρίση έσπασε κάποια ταμπού και με την έξωθεν επιβεβλημένη παρέμβαση επέσπευσε μια ήδη καθυστερημένη διαδικασία μεταρρυθμίσεων και αλλαγών στο ελληνικό κράτος. Το ερώτημα που παραμένει είναι αν θα βρεθεί η επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα σε αυτή την παρέμβαση από το εξωτερικό και σε μια ουσιαστική θέληση για αλλαγή από τους δρώντες του εσωτερικού για την Ελλάδα (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 228-229).

3.3 Ελληνικό πολιτικό σύστημα 1981-2016

Οι δομικές και θεσμικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας που επηρέασαν και επηρεάστηκαν από τις πρακτικές της πολιτικής ηγεσίας και οι οποίες, σε μεγάλο βαθμό,

οδήγησαν και διατηρούν την Ελλάδα στην κρίση ξεκίνησαν μεταπολιτευτικά, κυρίως από την εκλογή του ΠΑΣΟΚ το 1981 και έπειτα. Το ΠΑΣΟΚ ως μαζικό κόμμα έδωσε τη δυνατότητα μεγάλης επιρροής σε διάφορες κοινωνικές ομάδες (αγρότες, γιατρούς, δικηγόρους, δημοσίους υπαλλήλους) για να ασκούν πίεση με αντάλλαγμα ψήφους και έτσι αυτές οι ομάδες εξασφάλιζαν με τη σειρά τους παροχές στο πλαίσιο του συστήματος. Αυτές οι ομάδες πίεσης λοιπόν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην χάραξη πολιτικής μεταπολιτευτικά. Η ευθύνη της πολιτικής ηγεσίας και των κομμάτων γενικότερα είναι πως τροφοδότησαν και διατήρησαν το σύστημα και δεν εναντιώθηκαν ποτέ όσο έπρεπε σε αυτό, ενώ γνώριζαν πως είναι μη βιώσιμο, είτε λόγω ιδίου οφέλους, είτε λόγω φόβου αντιδράσεων (ή εξαιτίας αυτών) (Καλύβας, 2016: 262-270).

Σίγουρα, το ΠΑΣΟΚ ήταν ουσιαστικά το νέο στοιχείο του μεταδικτατορικού πολιτικού συστήματος. Η στήριξη του όμως σε έναν συνδυασμό χαρισματικής ηγεσίας, λαϊκιστικών πρακτικών και οργανωτικού ακτιβισμού δεν μπόρεσε (και ούτε θα μπορούσε ποτέ) να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του πελατειακού συστήματος (το οποίο ουσιαστικά, όπως θα δούμε, βοήθησε να παγιωθεί) και των αδυναμιών του ελληνικού κρατικού μηχανισμού (Lyrintzis, 1984: 116).

Αντίθετα, το ΠΑΣΟΚ, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 ακολούθησε τη μέθοδο της <<συναλλακτικής ηγεσίας>>, δηλαδή καλλιέργησε και προώθησε μια σχέση (ανάμεσα στην πολιτική ηγεσία και τους υποστηρικτές αυτής) η οποία βασιζόταν στην <<ανταλλαγή πόρων μεταξύ ηγεσίας και υποστηρικτών (ψηφοφόρων, ομάδων πίεσης)>> (Παπάζογλου, 2012: 180).

Από την δεκαετία του 1990 και μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης η πολιτική ηγεσία έκανε την απαραίτητη στροφή προς το μοντέλο της <<μεταρρυθμιστικής ηγεσίας>>, ως αποτέλεσμα εξωτερικών συνθηκών και εσωτερικών αναγκών. Όλες οι κυβερνήσεις λοιπόν από το 1990 και έπειτα είχαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό μεταρρυθμιστική κατεύθυνση και βλέψεις, αν και ο βαθμός επιτυχίας τους ως προς την ουσιαστική εφαρμογή μεταρρυθμίσεων ποίκιλε – με το μεταρρυθμιστικό πρόσημο να είναι συνήθως αρνητικό (Παπάζογλου, 2012: 193-197).

Ακόμα και έτσι όμως, η μεταπολιτευτική πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, αφού εδραίωσε μια πελατειακού τύπου συναλλακτική σχέση με τις ομάδες συμφερόντων, προτίμησε να την

διατηρήσει και όχι να συγκρουστεί με αυτές ή να προχωρήσει στην <<παιδείυσή>> τους ώστε να μπορέσουν οι διάφορες μεταρρυθμίσεις να έχουν ουσιαστικά και διαρκή αποτελέσματα αλλά συνέχισε να συντηρεί αυτό τον τύπο σχέσης (Παπάζογλου, 2012: 211).

Όπως εύστοχα συνοψίζει ο Lyrintzis (1984: 116), το μεταπολιτευτικό πολιτικό σύστημα της Ελλάδας είναι ένα πολιτικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από έναν συνδυασμό <<νέων στοιχείων και παλαιών πρακτικών (new elements and old practices)>> – αν και δεν πρέπει να παραγνωριστεί πως, μεταδικτατορικά, τα κόμματα συνέβαλαν θετικά στη δημιουργία ενός σταθερού πολιτικού συστήματος και στην ομαλή μετάβαση από την δικτατορία στην κοινοβουλευτική δημοκρατία.

3.4 Ελλάδα και διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

Η Ελλάδα παραμένει έως και σήμερα μέλος της ΕΕ. Αυτό το αποτέλεσμα θεωρήθηκε – όταν η χώρα μπήκε στην ΕΟΚ και έπειτα στην ΟΝΕ – ως το επιστέγασμα της σταθερά ευρωπαϊκά προσανατολισμένης βλέψης της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας από ιδρύσεως του νέου ελληνικού κράτους. Ο προσανατολισμός αυτός στηριζόταν, όπως υποστηρίζει ο Κουτσούκης (2001: 233-235), στην σταθερή πεποίθηση των πολιτικών ηγετών ότι ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής κοινωνίας θα σημάνει και τον εκσυγχρονισμό της Ελλάδας. Αυτή η πεποίθηση παρέμενε ακλόνητη και καθοδηγούσε, λιγότερο ή περισσότερο, όλους τους πολιτικούς ηγέτες της μεταπολίτευσης έως και τα πρώτα χρόνια του 21^{ου} αιώνα, ακόμα και αν κόμματα με διαφορετικές ιδεολογίες εναλλάσσονταν στην εξουσία.

Εξήγηση του φαινομένου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: θεωρίες και θεωρητικό πλαίσιο

Τι είναι όμως και πως λειτουργεί μια διαδικασία υπερεθνικής ολοκλήρωσης όπως η ευρωπαϊκή; Διάφορες θεωρίες έχουν δημιουργηθεί σε μια προσπάθεια επηρεασμού,

θεωρητικής κατανόησης και εξήγησης της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ενδεικτικά, κάποιες σημαντικές εξ αυτών, είναι (Romaniuk, Stivachtis, 2015: 185-188):

A) Ο νεολειτουργισμός (neofunctionalism) σύμφωνα με τον οποίο η ολοκλήρωση στον οικονομικό τομέα θα μπορούσε να έχει επίδραση spillover⁷ και να οδηγήσει σταδιακά σε πολιτική ολοκλήρωση.

B) Ο φιλελεύθερος διακυβερνητισμός (liberal intergovernmentalism) στο πλαίσιο του οποίου υποστηρίζεται ότι η λήψη αποφάσεων, ειδικά για σημαντικά ζητήματα, γίνεται από τις εθνικές κυβερνήσεις με γνώμονα το εθνικό οικονομικό (ή άλλο) συμφέρον τους και όχι από υπερεθνικούς οργανισμούς. Άρα, κατά αυτή την άποψη, η διαδικασία ολοκλήρωσης διαμορφώνεται και ελέγχεται από τις εθνικές κυβερνήσεις.

Γ) Ο ομοσπονδισμός ή φεντεραλισμός (federalism) ο οποίος έχει επηρεάσει τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε πρακτικό και σε θεωρητικό επίπεδο. Η ΕΕ, πράγματι, επιδεικνύει στοιχεία ομοσπονδιακού κράτους (όπως είναι η εκχώρηση της νομισματικής κυριαρχίας των κρατών-μελών στο υπερεθνικό επίπεδο), αλλά της λείπουν πολλά άλλα τα οποία είναι απαραίτητα για την ύπαρξη ομοσπονδιακού κράτους (όπως είναι η κοινή δημοσιονομική πολιτική).

Ένας ακόμα όρος που έχει συνδεθεί έντονα με την επίδραση της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην εθνική κυριαρχία των κρατών-μελών είναι αυτός του εξευρωπαϊσμού (Romaniuk, Stivachtis, 2015: 189). Ο εξευρωπαϊσμός, σε συνδυασμό με την φιλελευθεροποίηση (μαζί, αυτοί οι όροι συνθέτουν αυτό που ονομάστηκε εκσυγχρονισμός) έφεραν ανάπτυξη στην Ελλάδα, αλλά αυτή η ανάπτυξη ήταν βασισμένη στον δανεισμό λόγω των χαμηλών επιτοκίων, γεγονός που είχε τελικά εξαιρετικά διαβρωτικά αποτελέσματα για τους τομείς της βιομηχανίας, της λιανικής πώλησης, της γεωργίας (δηλαδή για την πραγματική οικονομία) και βοήθησε στη διαιώνιση ενός οικονομικού μοντέλου στηριζόμενου στο χρέος (Markantonatou, 2013: 8).

⁷ Ελληνιστί: Έκχυση-Υπερεκχείλιση. Εδώ χρησιμοποιείται ο αγγλικός όρος διότι είναι ο πιο ευρέως διαδεδομένος.

Ελλάδα, διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και οικονομική κρίση

Γενικότερα, η διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης – ειδικά μετά την ευρωπαϊκή οικονομική κρίση – έχει δημιουργήσει έντονο διάλογο και αντιπαραθέσεις ανάμεσα στους επικριτές και τους υποστηρικτές της. Η διαδικασία αυτή, όπως και να έχει, αποτελεί σε σταθερή βάση μια πηγή τριβών αφού φέρνει την έννοια της υπερεθνικής ολοκλήρωσης σε σύγκρουση με αυτή της εθνικής κυριαρχίας (Romaniuk, Stivachtis, 2015: 184).

Ειδικότερα, η συμμετοχή της Ελλάδας στη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μάλλον γύρισε <<μπούμερανγκ>>. Η (καλοπροαίρετη) οικονομική στήριξη από την ΕΟΚ και έπειτα την ΟΝΕ, είχαν τελικά τα αντίθετα αποτελέσματα από τα επιδιωκόμενα αφού κατέληξαν να επιδεινώνουν δομικές ανισοροπίες του ελληνικού οικονομικού και πολιτικού συστήματος (Bitros, Batavia, Nandakumar, 2016: 325).

Ξεκινώντας από την δεκαετία του 1980, η πολιτική ηγεσία (όπως προαναφέρθηκε) δημιούργησε μια κουλτούρα πελατειακά προσανατολιζόμενης πολιτικής ανακατευθύνοντας, μάλιστα, πόρους που εισέρρεαν από τα ευρωπαϊκά ταμεία για την εδραίωση και διατήρηση της εκλογικής βάσης του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος στερώντας τους πόρους αυτούς από πραγματικά παραγωγικές δραστηριότητες (Mylonas, 2011: 79).

Οι ελληνικές κυβερνήσεις, γενικότερα, αντί να χρησιμοποιήσουν τα διάφορα πλεονεκτήματα που πήγάζαν από την συμμετοχή της Ελλάδας στην διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, επιδόθηκαν σε εξωτερικούς δανεισμούς για να συντηρήσουν τον ολοένα επεκτεινόμενο δημόσιο τομέα και τις αυξήσεις μισθών σε αυτόν, πιεζόμενες από τα εργατικά σωματεία (Bitros, Batavia, Nandakumar, 2016: 325). Και ενώ η ΟΝΕ δεν προκάλεσε την κρίση, εντούτοις είχε μερίδιο ευθύνης αφού οι εποπτικοί της μηχανισμοί απέτυχαν στην πρόληψη ή τη διάγνυσή της (Kotios, Pavlidis, Galanos, 2011: 269).

Όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, η διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έπαιξε σημαντικό ρόλο όχι μόνο στο ξέσπασμα αλλά και στη διαχείριση της ελληνικής οικονομικής κρίσης, με την κρίση να αποκαλύπτει τα εν γένει δομικά λάθη της Ένωσης. Το γεγονός πως επιτράπη στην Ελλάδα, η οποία διατηρούσε ένα υψηλότατο ποσοστό δημοσίου χρέους, να

μπει στην ευρωζώνη αλλά και, μετά την δημιουργία της ευρωζώνης, η ελαστικότητα της Ένωσης σε θέματα δημοσιονομικής πειθαρχίας η οποία επέτρεπε στα κράτη-μέλη να μην συμμορφώνονται, συστηματικά, με τους κανόνες, αλλά και το (όπως αποδείχθηκε) ανεπαρκώς ρυθμιζόμενο ευρωπαϊκό χρηματοπιστωτικό σύστημα ήταν κάποια εξ αυτών. Ακόμα όμως και μετά το ξέσπασμα της κρίσης, και ενώ ήταν ακόμα διαχειρίσιμη για την Ελλάδα, οι διάφορες αστοχίες από την πλευρά της Ένωσης, όπως: η αποτυχία ανάπτυξης κοινών στρατηγικών, η απουσία μηχανισμών αντιμετώπισης κρίσεων και η ως αποτέλεσμα εμπλοκή του ΔΝΤ στη διαδικασία επίλυσης της κρίσης κατέδειξαν την ανετοιμότητα της ΕΕ. Όλα αυτά, σε συνδυασμό με την έλλειψη αλληλεγγύης ανάμεσα στα κράτη-μέλη και προς την Ελλάδα συγκεκριμένα (στην περίπτωση της οποίας ακολουθήθηκε μια <<τιμωρητική>> πολιτική) η οποία έγινε με γνώμονα, των πολιτικών ηγεσιών των εταίρων, πρώτα την ικανοποίηση του εσωτερικού (λόγω φόβου για το πολιτικό κόστος) και μετά του συμφέροντος της ΕΕ επιδείνωσε την κατάσταση για την Ελλάδα και απέδειξε πως η νομισματική ένωση δεν μπορεί να είναι ουσιαστική και επιτυχής δίχως την ύπαρξη πολιτικής ένωσης (Γαλανός, 2014: 166-169 και Σιδηρόπουλος, 2014: 313-314).

Ο Μηλιός (2010: 284-285) μάλιστα υποστηρίζει πως, ο ίδιος ο νεοφιλελεύθερος προσανατολισμός της ΕΕ συνέβαλε στην ελληνική κρίση. Η απαγόρευση απευθείας δανεισμού από την ΕΚΤ είχε ως αποτέλεσμα τα κράτη-μέλη να απευθύνονται για δανεισμό στις εμπορικές τράπεζες και στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Πριν την κρίση τα επιτόκια δανεισμού ήταν εξαιρετικά χαμηλά και ευνοϊκά για την Ελλάδα όμως η ελληνική οικονομία βρέθηκε εκτεθειμένη σε υψηλότατα επιτόκια δανεισμού μετά το ξέσπασμα της κρίσης, χωρίς την δυνατότητα δανεισμού από την ΕΚΤ και χωρίς κάποιον ειδικό μηχανισμό που να παρέχει δημοσιονομική βοήθεια σε κράτη μέλη που την είχαν ανάγκη. Ακόμα, το ίδιο το ευρώ έκανε εύκολη την εισροή πόρων, πριν την κρίση, σε χώρες όπως η Ελλάδα οι οποίες επεδείκνυαν μεγάλη ανάπτυξη. Η ανάπτυξη αυτή τους επέτρεπε να διατηρούν μεγάλα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών τους. Όμως, όταν ξέσπασε η κρίση και οι εισροές διακόπηκαν, εμφανίστηκαν προβλήματα αφού, πλέον, το ισοζύγιο πληρωμών δεν μπορούσε να ισοσκελιστεί (Μηλιός, 2010: 284-285).

Γενικότερα, η ελληνική κρίση κατέδειξε τη δυστοκία της ΕΕ στον τομέα των αποφάσεων αλλά και το κενό <<αποτελεσματικής ηγεσίας>> σε αυτήν και ανέδειξε την πρωτοκαθεδρία της Γερμανίας στην Ευρώπη αφού η πρώτη επέβαλε τις θέσεις της επί των ευρωπαϊών εταίρων της (Κότιος, Κουτουλάκης, 2014: 404).

Όσον αφορά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ (και στις μετέπειτα διαδόχους της, όπως και στην ΟΝΕ) ήταν μια κίνηση που ωφέλησε και τα δύο μέρη. Η Ελλάδα απέσπασε πολλά οφέλη από την ένταξή της (παρά τα αρνητικά και τους περιορισμούς που είχε ως αντίτιμο) και η Ένωση εντάσσοντας την Ελλάδα στον κορμό της απέδειξε πως επιζητούσε (και σε μεγάλο βαθμό το πέτυχε) να είναι όχι μόνο μια κοινή αγορά, αλλά και ένα υπερεθνικό πολιτικο-οικονομικό οικοδόμημα το οποίο προωθεί τις αξίες και τα συμφέροντα της στην ευρωπαϊκή ήπειρο και στον κόσμο γενικότερα (Καλύβας, 2016: 326).

Η συμμετοχή της χώρας στην ευρωζώνη κουβαλούσε και κάποια κόστη όμως. Το κύριο εξ αυτών των μειονεκτημάτων ήταν η απώλεια της ικανότητας άσκησης κυρίαρχης νομισματικής πολιτικής από την πλευρά των εθνικών κυβερνήσεων, ένα εργαλείο ιδιαίτερα σημαντικό για την άσκηση εθνικής οικονομικής πολιτικής. Επίσης, απωλέσθηκε η δυνατότητα υποτίμησης του εθνικού νομίσματος, ένα σημαντικό εργαλείο οικονομικής διαχείρισης το οποίο συμβάλλει ιδιαίτερα στην ανάκτηση ανταγωνιστικότητας ή στην ενίσχυση των εξαγωγών ενός κράτους (Oltheten, Sougiannis et al., 2013: 320).

Με άλλα λόγια η Ελλάδα (και όλα τα κράτη-μέλη που συνδέθηκαν με τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης) απώλεσαν ένα μέρος της εθνικής τους κυριαρχίας υπερθνικοποιώντας διάφορους τομείς που μέχρι τότε ανήκαν στην αποκλειστική δικαιοδοσία του κράτους. Αυτό, με τη σειρά του, πραγματοποιήθηκε διότι τα κράτη-μέλη θεώρησαν πως τα οφέλη της διαδικασίας υπερκέρραζαν τα μειονεκτήματα.

3.5 Συμπεράσματα

Όπως φάνηκε από την ανάλυση του παρόντος κεφαλαίου, τα χαρακτηριστικά του ελληνικού πολιτικού συστήματος παρουσιάζουν κάποιες ιδιαιτερότητες, ειδικότερα με το παράδοξο που εδράζεται στον πυρήνα της κεντρικής κυβέρνησης, με το εξαιρετικά ευρύ φάσμα εξουσιών που απολαμβάνει ο πρωθυπουργός να έρχεται σε αντίθεση με τους δριμείς περιορισμούς που αντιμετωπίζει στην άσκηση αυτών των εξουσιών.

Ακόμα, καταδείχθηκε επαρκώς πως υπήρξαν και υπάρχουν ακόμα διάφοροι περιορισμοί στην δυνατότητα χάραξης πολιτικής από την πολιτική ηγεσία οι οποίοι πηγάζουν από τα δεδομένα του συστήματος – τα οποία, σε μεγάλο βαθμό, βοήθησε να δημιουργηθούν η ίδια η πολιτική ηγεσία και τα οποία δυσκόλευαν και δυσκολεύουν τον γενικότερο εκσυγχρονισμό του κράτους.

Ακόμα, η διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην οποία συμμετέχει η Ελλάδα από το 1981 και έπειτα στηρίχθηκε πάνω σε διάφορες θεωρίες και παραδοχές και ενώ αρχικά υπήρχε η θεώρηση (και η ελπίδα) πως η οικονομική ένωση είναι επαρκής συνθήκη δημιουργίας μιας πολιτικής ένωσης, η οικονομική κρίση που ξέσπασε – με κολοφώνα της την κρίση χρέους της Ελλάδας – κατέδειξε τα όρια της ΟΝΕ και της ΕΕ τοποθετώντας μεγάλη πίεση στις δομές τους και θέτοντας εν αμφιβόλω τα όσα θεωρείτο πως ίσχυαν μέχρι τότε γύρω από την διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Τέλος, η κρίση έφερε ακόμα πιο έντονα στο προσκήνιο τη συγκρουσιακή σχέση των εννοιών της εθνικής κυριαρχίας με αυτή της υπερεθνικοποίησης. Η αρχικά θετική πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης οδήγησε τα κράτη-μέλη και γενικότερα τους υποστηρικτές της διαδικασίας να επικεντρωθούν στα, ομολογουμένως, πολλά πλεονεκτήματα της ΟΝΕ αλλά η κρίση μετατόπισε την προσοχή στα αρνητικά με την Ένωση να δέχεται πλέον εσωτερική και εξωτερική κριτική η οποία την αναγκάζει να στραφεί σε επανέλεγχο των παραδοχών και του *modus operandi* της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1981-1993

4.1 Εισαγωγή

Η δεκαετία του 1980 και τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1990 έφεραν αλλαγές και σημαντικά γεγονότα για την Ελλάδα, τόσο στο εσωτερικό της όσο και στις σχέσεις της με το εξωτερικό. Συγκεκριμένα, το 1981 – χρονιά η οποία αποτελεί αφετηρία της ανάλυσης – εξελέγη το ΠΑΣΟΚ για πρώτη φορά στην εξουσία και σε ευρωπαϊκό επίπεδο η Ελλάδα εντάχθηκε επίσημα στην ΕΟΚ, μετά από μια μακροχρόνια διαδικασία ένταξης.

Όσον αφορά την παρούσα μελέτη, το έτος αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι, πολλοί θεωρούν την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και την πρώτη πρωθυπουργία του Ανδρέα Παπανδρέου την αφετηρία που οδήγησε στην οικονομική κρίση του 2009 (Featherstone, Paradimitriou, 2015: 78). Οπωσδήποτε, το 1981 συνδυάζει έντονες αλλαγές και εξελίξεις σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, γι' αυτό και επιλέγεται ως χρονικό σημείο εκκίνησης της παρούσας εργασίας.

Η περίοδος ανάλυσης αυτού του κεφαλαίου είναι το διάστημα 1981-1993, δηλαδή, το διάστημα από την επίσημη είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ μέχρι και τους τελευταίους μήνες του 1993 όπου τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη του Μάαστριχτ⁸. Η συγκεκριμένη περίοδος ανάλυσης θα τμηματοποιηθεί χρονολογικά στις ακόλουθες υποπεριόδους: 1981-1985, 1985-1989, 1989-1993. Αυτές οι υποπερίοδοι έχουν να κάνουν με αλλαγές που συντελέστηκαν στο εσωτερικό της χώρας (αλλαγές κυβερνήσεων) εντός της προαναφερθείσας ευρύτερης περιόδου του κεφαλαίου. Έτσι, η ανάλυση θα γίνει ευκολότερη και ευκρινέστερη.

Πιο συγκεκριμένα, στο παρών κεφάλαιο (όπως και στα επόμενα) θα αναλυθούν θέματα και γεγονότα τα οποία, εκ της μελέτης της βιβλιογραφίας, προκύπτουν ως σχετικά (υπό την έννοια

⁸ Επίσημως: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση

των άμεσων ή έμμεσων συνεπειών τους) με την οικονομική κρίση του 2009 και του ρόλου της πολιτικής ηγεσίας σε αυτά, σε συνδυασμό με την πορεία της Ελλάδας εντός της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Τέλος, θα αναλυθούν οι ακολουθούμενες οικονομικές πολιτικές με έμφαση σε αυτές που παρουσιάζουν συνάφεια με το ερευνητικό αντικείμενο της εργασίας.

4.2 Υποπερίοδος 1981-1984

Στις 18 Οκτωβρίου 1981 το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τις εθνικές εκλογές με ένα πολύ μεγάλο ποσοστό: 48,1% της λαϊκής ψήφου (172 έδρες), έναντι της ΝΔ η οποία συγκέντρωσε 35,9% (115 έδρες). Η σύσταση της νεοεκλεχθείσας βουλής ολοκληρωνόταν με το ΚΚΕ, το οποίο συγκέντρωσε 10,9% (13 έδρες) σε εκείνες τις εκλογές (Clogg, 1982: 95). Έτσι, για πρώτη ουσιαστικά φορά, ένα σοσιαλιστικό κόμμα κλήθηκε να κυβερνήσει (Ψαλιδόπουλος, 2008: 103). Το ΠΑΣΟΚ προέβαλλε την υπόσχεση για <<Αλλαγή>> σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο και προσπάθησε μετά την εκλογή του ως κυβέρνηση να την επιφέρει (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 78).

Το προφίλ του ηγέτη⁹

Η περίοδος αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη ότι για το μεγαλύτερο διάστημα κυριαρχήθηκε από ένα κόμμα, αλλά ακόμα περισσότερο από έναν άνθρωπο: τον Α. Παπανδρέου. Όπως και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής πριν απ' αυτόν, έτσι και ο Α. Παπανδρέου απολάμβανε πλήρη κυριαρχία στην πολιτική σκηνή της χώρας. Διατηρούσε ανηλεή έλεγχο επί του κόμματός του και αν ένιωθε ότι απειλείται μπορούσε να εκδιώξει όποιον επιθυμούσε, δηλώνοντας απλά ότι το εκάστοτε μέλος <<έθρεσε εαυτόν εκτός Κινήματος>> (Featherstone,

⁹ Με βάση την ανάλυση του κεφαλαίου 3, καταδείχθηκε πως, στο πλαίσιο του σύγχρονου μεταπολιτευτικού ελληνικού κράτους, ο πολιτικός ηγέτης με τη μεγαλύτερη θεσμικά νομιμοποιημένη δυνατότητα άσκησης εξουσίας θεωρείται και είναι ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως. Επίσης, με βάση την ανάλυση του κεφαλαίου 2, η κατοχή μιας επίσημης θέσης είναι εξαιρετικά σημαντική για την χάραξη και εφαρμογή πολιτικής. Γι' αυτό, ως ηγέτης νοείται και αναλύεται εδώ ο εκάστοτε πρωθυπουργός.

Papadimitriou, 2015: 79, 83). Καμία άλλη περίοδος λοιπόν, από όσες θα εξετασθούν στην παρούσα μελέτη, δεν επιβάλλει την ανάλυση του χαρακτήρα, της προσωπικότητας και των πρακτικών του ηγέτη όσο οι περίοδοι διακυβέρνησης του Α. Παπανδρέου.

Ο Α. Παπανδρέου τυπολογικά ήταν μια ιδιόζουσα περίπτωση ηγέτη. Ήταν ένας άνθρωπος του <<αγώνα>> χωρίς ιδιαίτερη υπομονή για τον απαραίτητο χρόνο που απαιτείται για την ολοκλήρωση και ευόδωση κάποιων πολιτικών, ούτε για το διοικητικό κομμάτι της διακυβέρνησης ενός κράτους. Πέρα από την τεράστια λαοφιλία του, ασκούσε την χαρισματικότητα της προσωπικότητας του και σε ιδιωτικό επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα, είχε την ανάγκη για αποδοχή, απέφευγε έντονα τις κατ' ιδίαν αντιπαραθέσεις και δυσκολευόταν να πει όχι σε απαιτήσεις.¹⁰ Όλα αυτά τα στοιχεία του χαρακτήρα του επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο διακυβέρνησης του αφού μεταφράζονταν σε συγκεκριμένα, αν και όχι απαραίτητα μελετημένα, χαρασσόμενη και ακολουθούμενη πολιτική (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 79-86).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Το ΠΑΣΟΚ μετά τη νίκη του επιχείρησε να εφαρμόσει την προαναφερθείσα <<Αλλαγή>>, η οποία, όμως, χωρίς ξεκάθαρες κατευθυντήριες γραμμές επιβαλλόμενες από την κεντρική ηγεσία – και κυρίως τον Α. Παπανδρέου – έμεινε ανοιχτή σε διαφορετικές ερμηνείες από τους υπουργούς με αποτέλεσμα την υπονόμηση του έργου της κυβέρνησης (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 90).

Μια εκδήλωση αυτής της προσπάθειας για <<Αλλαγή>> ήταν η απομάκρυνση, μετά από ψήφιση νόμου¹¹, των ανώτερων στρωμάτων υπαλλήλων δημόσιας διοίκησης οι οποίοι

¹⁰ Αυτή του η ανάγκη για αποδοχή και η δυσκολία του να αρνηθεί κάτι σε κάποιον φαίνεται και από την αφήγηση του πρώην υπουργού Οικονομικών (1982-1983) Δημητρίου Κουλουριάνου ο οποίος χαρακτηριστικά ανέφερε σε μια συνέντευξή του: «Δεν άντεχα άλλο. Ζούσα με την αγωνία με ποιον θα είχε φάει την προηγούμενη ο Ανδρέας και τι πανταχούσα θα μου ερχόταν την επομένη. Αν π.χ. είχε φάει με τον διοικητή της Εθνικής, τον Παναγόπουλο, θα μου ζητούσε να αυξήσω το επιτόκιο των εντόκων γραμματίων για να περιορισθεί το έλλειμμα της Τράπεζας. Αν είχε φάει με τον Δροσογιάννη θα έπρεπε να δώσω αυξήσεις στις... νοσοκόμες του στρατού! Όλες οι επιταγές για τις παροχές έρχονταν για εξόφληση στην Καραγεώργη Σερβίας» (Η Καθημερινή, 05/04/2008).

¹¹ Νόμος 1232/1982.

θεωρούνταν <<εχθρικοί>> προς τη νέα κυβέρνηση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αφαίρεση πεπειραμένου προσωπικού διοίκησης της κυβέρνησης και την αντικατάστασή του με μη πεπειραμένο (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 90).

Πέραν τούτου, η αυτοσχεδιαστικού τύπου διακυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ τα πρώτα χρόνια, γίνεται αισθητή και από τη συμμετοχή μελών του κόμματος σε συνεδριάσεις του ΚΥΣΥΜ (επί ίσοις όροις με τους υπουργούς) ώστε να εισακούγονται κομματικές απαιτήσεις στην κυβέρνηση (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 106-107).

Επιπρόσθετα, όσον αφορά το οργανωτικό κομμάτι της κυβέρνησης αλλά και την σύνθεσή της, κατά το διάστημα 1981-1985 ο Α. Παπανδρέου ανασχημάτισε την κυβέρνηση του πέντε φορές. Επίσης, η διαχυτικού τύπου διαχείριση (diffused management style) της κυβέρνησης από τον πρωθυπουργό οδήγησε σε συγκρούσεις και σε παράκαμψη θεσμικών διαδικασιών. Γενικότερα, ο Α. Παπανδρέου δεν ήταν ιδιοσυγκρασιακά συμβατός με την εφαρμογή πολιτικών ούτε και με τη συλλογική διοίκηση μιας κυβέρνησης (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 86, 100, 102).

Στον οικονομικό τομέα, το ΠΑΣΟΚ αμέσως μετά την εκλογή του ακολούθησε επεκτατική πολιτική. Αύξησε κατά 5% τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και από 01/01/1982 έγιναν μεγάλες αυξήσεις σε χαμηλόμισθους και μισθωτούς, της τάξης του 32% και 17% αντίστοιχα. Ακόμα, θεσμοθετήθηκε η ΑΤΑ για την διατήρηση της πραγματικής αξίας των μισθών. Βέβαια, όπως φάνηκε μετά, όλα αυτά τα μέτρα είχαν ληφθεί κυρίως για την προσέλκυση των χαμηλόμισθων στην εκλογική βάση του ΠΑΣΟΚ και οδήγησαν σε διευρυμένο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο (Ψαλιδόπουλος, 2008: 109-110, 114-115).

Γενικότερα, οι μέχρι το 1982 πολιτικές ήταν διαφορετικές από τις ακολουθούμενες στα υπόλοιπα κράτη μέλη του ΟΟΣΑ¹² και οδήγησαν σε στασιμοληθωρισμό¹³. Αναγκαία μέτρα αντιμετώπισης, κατά τον ΟΟΣΑ, ήταν: η μείωση του εργατικού κόστους, η αύξηση της

¹² Ο ΟΟΣΑ αποτελεί ένα φόρουμ ανεπτυγμένων χωρών για σύγκριση πολιτικών, εύρεση λύσεων σε προβλήματα και ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ των χωρών μελών του. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. www.oecd.org.

¹³ Ο στασιμοληθωρισμός (stagflation) είναι το οικονομικό φαινόμενο κατά το οποίο παρατηρείται αύξηση του πληθωρισμού σε μια χώρα η οποία όμως δεν ακολουθείται από ανάλογη ανάπτυξη, αλλά αντίθετα, από αύξηση της ανεργίας και μείωση της ζήτησης προϊόντων.

ανταγωνιστικότητας των εγχωρίων προϊόντων και γενικότερα πολιτικές περιορισμού, τις οποίες όμως το ΠΑΣΟΚ δεν διατίθετο να ακολουθήσει σε εκείνη τη φάση (Ψαλιδόπουλος, 2008: 110).

Τελικά, το 1984 η οικονομία βρισκόταν σε πορεία ανάκαμψης (αν και σχετικά καθυστερημένης) λόγω και της παγκόσμιας ανάκαμψης. Παρόλα αυτά, λόγω των εκλογών που θα διεξάγονταν σύντομα εφαρμόστηκαν εκ νέου επεκτατικές πολιτικές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο του ελλείματος του προϋπολογισμού, από 12,5% του ΑΕΠ¹⁴ που ήταν το 1983, σε 17,5% του ΑΕΠ το 1985 (Ψαλιδόπουλος, 2008: 110, 115).

4.3 Υποπερίοδος 1985-1989

Στις 2 Ιουνίου του 1985 διεξήχθησαν οι εθνικές εκλογές για την ανάδειξη της βουλής. Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν ελαφρώς πρόωρα λόγω της παραίτησης του τότε Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, Κ. Καραμανλή. Το ΠΑΣΟΚ κέρδισε άνετα με 45,8% (161 έδρες). Η ΝΔ συγκέντρωσε 40,8% (126 έδρες) και το ΚΚΕ 9,9% (12 έδρες). Τέλος, το ΚΚΕ-Εσωτερικού συγκεντρώνοντας 1,8% (1 έδρα), μπήκε στη βουλή με τον αρχηγό του, Λεωνίδα Κύρκο (Dimitras, 1985).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Μετά την επανεκλογή του ΠΑΣΟΚ, ο Α. Παπανδρέου αναγνωρίζοντας τις δυσλειτουργίες της πρώτης κυβερνητικής περιόδου του κόμματός του, επιχείρησε να τις αντιμετωπίσει στη δεύτερη θητεία του (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 95).

¹⁴ Ως ΑΕΠ ορίζεται <<η συνολική χρηματική αξία των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται στην οικονομία (εντός της επικράτειας της χώρας, ανεξάρτητα από τη μόνιμη κατοικία των ιδιοκτητών των συντελεστών παραγωγής) κατά τη διάρκεια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου>> (Τσαμαδιάς, 2014: 103).

Ο οικονομικός τομέας δεν αποτέλεσε εξαίρεση στην προσπάθεια για αλλαγή πολιτικής. Γι' αυτό, ο Α. Παπανδρέου τοποθέτησε το 1985 υπουργό Εθνικής Οικονομίας τον Κωνσταντίνο Σημίτη (Ψαλιδόπουλος, 2008: 106). Ο Κ. Σημίτης είχε μια δύσκολη σχέση με τον Α. Παπανδρέου, αφού, το πιο μετριοπαθές προφίλ του πρώτου βρισκόταν συχνά σε αντίθεση με το εντονότερο του δεύτερου. Παρόλα αυτά, ανέλαβε το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας όταν το ΠΑΣΟΚ χρειαζόταν ένα πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής για να διορθώσει τις ατασθαλίες του παρελθόντος (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 142).

Με το οικονομικό πρόγραμμα της 11^{ης} Οκτωβρίου 1985 τέθηκαν τρεις βασικοί στόχοι: 1) αυστηρή εισοδηματική πολιτική, 2) μείωση του πληθωρισμού και 3) βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Επίσης, περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, μέτρα όπως: μείωση κατά 4% του ελλείματος του προϋπολογισμού, αλλαγές στην ΑΤΑ, υποτίμηση της δραχμής κατά 15% και αύξηση των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων δανεισμού (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 142 και Ψαλιδόπουλος, 2008: 110-111).

Αυτή η οικονομική πολιτική έριξε το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών σε 1,7 δις δολάρια το 1986 (4,24% του ΑΕΠ), από 3,3 δις δολάρια που ήταν το 1985. Ακόμα, λόγω της εισοδηματικής πολιτικής, ο πληθωρισμός από 25% στο τέλος του 1985, έπεσε στο 13% το 1987 και το έλλειμμα του προϋπολογισμού επίσης στο 13% του ΑΕΠ (Ψαλιδόπουλος, 2008: 111).

Το 1987, πριν το πρόγραμμα ολοκληρωθεί πλήρως και με αρκετά πράγματα που έπρεπε ακόμα να γίνουν, αλλά έχοντας επιτύχει την επιθυμητή σταθερότητα και λόγω της χαμηλής δημοτικότητας του κόμματος, το πρόγραμμα τερματίστηκε και ο Α. Παπανδρέου αποστασιοποιήθηκε από τις πολιτικές του Κ. Σημίτη. Μάλιστα, όταν ο πρωθυπουργός πραγματοποίησε δηλώσεις – χωρίς πρωτίτερα να ενημερώσει τον Κ. Σημίτη – για αλλαγές στην εισοδηματική πολιτική, ο Κ. Σημίτης παραιτήθηκε, πριν εξωθηθεί να αφήσει τη θέση του και αντικαταστάθηκε από τον Παναγιώτη Ρουμελιώτη (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 142 και Ψαλιδόπουλος, 2008: 106).

Το 1987 υπήρξε χρονιά πολιτικής αστάθειας λόγω ασθένειας του πρωθυπουργού. Ακόμα, σήμανε την αρχή της διετίας 1987-1989 η οποία χαρακτηρίστηκε από επιστροφή στον

λαϊκισμό¹⁵, με τον Δημήτρη Τσοβόλα υπουργό Οικονομικών¹⁶ και κατά την οποία η κυβέρνηση πλήγηκε από το σκάνδαλο Κοσκωτά (Ψαλιδόπουλος, 2008: 106-107, 111). Επίσης, την ίδια χρονιά διατελέσθηκε μεγάλος ανασχηματισμός – μια <<κάθαρση>> συνεπικουρούμενη από την ανησυχία του Α. Παπανδρέου ότι η κυριαρχία του υποσκάπτεται. Όμως, από τα μέσα του 1988 η επιδεινούμενη υγεία του πρωθυπουργού έκανε όλο και δυσκολότερη την καθημερινή ενασχόλησή του με την λειτουργία της κυβέρνησης και έδωσε χώρο σε μάχες ισχύος για την <<μετα-Παπανδρέου>> εποχή (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 97, 100).

Η γενικότερη κατάσταση και οι επερχόμενες εκλογές, οδήγησαν σε χαλάρωση της σταθεροποιητικής οικονομικής πολιτικής. Αυτό ώθησε τον πληθωρισμό από 13% το 1987 σε 16% το 1988 και το έλλειμμα του προϋπολογισμού στο 21% του ΑΕΠ το 1989. Μόνο το έλλειμμα ισοζυγίου πληρωμών συνέχισε να μειώνεται (Ψαλιδόπουλος, 2008: 111-112, 115).

Τέλος, όσον αφορά την σύσταση και την οργάνωση της κυβέρνησης, ο Α. Παπανδρέου ανασχημάτισε την κυβέρνησή του οκτώ φορές στην δεύτερή του θητεία. Αυτή του η πρακτική, η οποία ήταν έντονα παρούσα και στην πρώτη του πρωθυπουργική θητεία, θεωρείται από φίλους και εχθρούς ως η μεγαλύτερη οργανωτική αδυναμία του. Οι κυβερνητικοί σχηματισμοί του ήταν κατά μέσο οι πιο βραχύβιοι της μεταπολίτευσης και, ειδικά εάν ειδωθεί η διάρκεια θητείας των πέντε αρχαιότερων υπουργών σε σύγκριση με αυτή του πρωθυπουργού, καθίσταται εμφανής μια κατάσταση ρευστότητας στη κορυφή της κυβέρνησης. Οι υπουργοί του σπανίως είχαν αρκετό χρόνο ώστε να ξεκινήσουν και να τελειώσουν κάτι από το πόστο που αναλάμβαναν και άρα συνήθως υπήρχαν αλλαγές στην ακολουθούμενη πολιτική. Αυτή η κατάσταση επιδειωνόταν από το γεγονός ότι ο Α. Παπανδρέου επέτρεπε στους υπουργούς του να διορίζουν υποστηρικτές τους ως αναπληρωτές – όλα αυτά στο πλαίσιο των παιχνιδιών δύναμης και των φατριών εντός του κόμματος (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 102, 114-115).

¹⁵ Ο Λυριντζής (2007: 56) ορίζει τον λαϊκισμό ως: <<οργανωμένη προσπάθεια να συσπειρωθούν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες που θα ελκύσει τον λαό και θα παρουσιάσει την κυβερνητική δράση ως επωφελή για τα συμφέροντά του>>.

¹⁶ Ο Δημήτρης Τσοβόλας χρημάτισε υπουργός Οικονομικών κατά τα έτη 1985-1989. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Η Καθημερινή, 10/05/2008.

4.4 Υποπερίοδος 1989-1993

Το διάστημα 1989-1990 ήταν περίοδος πολιτικής κρίσης. Οι πολιτικές που ακολούθησε το ΠΑΣΟΚ όλα τα προηγούμενα χρόνια σε διάφορους τομείς το οδήγησαν σε ρήξη με την παραδοσιακή Αριστερά. Γι' αυτό το λόγο η Αριστερά προτίμησε να συμμαχήσει με κεντροδεξιές δυνάμεις εκείνη την περίοδο (Ψαλιδόπουλος, 2008: 105).

Αυτό συνέβη μετά τις εκλογές της 18^{ης} Ιουνίου 1989, στην κυβέρνηση που προέκυψε τον Ιούλιο του ίδιου έτους με τη συγκυβέρνηση Ν.Δ και Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου. Η κυβέρνηση αυτή με πρωθυπουργό τον Τζαννή Τζαννετάκη ήταν βραχύβια αλλά πρόλαβε (πριν παραιτηθεί στις 07/10/1989) να ιδιωτικοποιήσει την τηλεόραση και παράλληλα επιχείρησε να προσφέρει κάθαρση στην πολιτική ζωή του τόπου. Έτσι, την ίδια περίοδο ο Α. Παπανδρέου και κάποιοι συνεργάτες και πρώην υπουργοί της κυβέρνησής του παραπέμφθηκαν σε δίκη σχετικά με το σκάνδαλο Κοσκωτά. Βέβαια, παρόλη αυτή την προσπάθεια κάθαρσης, και αυτή η κυβέρνηση συνέχισε πολιτικές παροχών (που είχαν ξεκινήσει από την προηγούμενη κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ), εφόσον επέκειτο νέα εκλογική αναμέτρηση, αγνοώντας τη <<μεταστροφή της προόδου>> που παρουσίαζε η ελληνική οικονομία μέχρι το 1988 (Dimitras, 1990: 159 και Ψαλιδόπουλος, 2008: 107, 115).

Η υπηρεσιακή κυβέρνηση του Ιωάννη Γρίβα – η οποία ανέλαβε μετά από αδυναμία κάποιου κόμματος να σχηματίσει κυβέρνηση – οδήγησε τη χώρα σε εκλογές. Αυτές διεξήχθησαν στις 5 Νοεμβρίου του 1989 όπου και σχηματίστηκε Οικουμενική Κυβέρνηση με τον Ξενοφώντα Ζολώτα¹⁷ πρωθυπουργό. Η κυβέρνηση αυτή ανέλαβε τη χώρα σε μια δύσκολη περίοδο, με πολλές οικονομικές αλλαγές να είναι αναγκαίες ώστε: να εξυγιανθεί ο προϋπολογισμός και να μειωθεί το έλλειμμα, να διευρυνθεί η φορολογική βάση και να μειωθεί η φοροαποφυγή, να καταργηθεί το σύστημα της ΑΤΑ και να εισαχθεί κλαδικό σύστημα διαμόρφωσης των αμοιβών, να μειωθούν οι επιχορηγήσεις και οι μεταβιβάσεις σε συνεταιρισμούς και επιχειρηματίες κ.α.

¹⁷ Ο Ξ. Ζολώτας ήταν επιφανής Έλληνας οικονομολόγος, καθηγητής πανεπιστημίου, ακαδημαϊκός· χρημάτισε υπουργός σε υπηρεσιακές κυβερνήσεις και πρωθυπουργός της Οικουμενικής Κυβέρνησης 1989. Είχε πλούσιο συγγραφικό έργο και ήταν μια προσωπικότητα σεβαστή διεθνώς. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Ψαλιδόπουλος, Μιχάλης, (2008), *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Τον επόμενο κιόλας μήνα μετά την εκλογή της, η κυβέρνηση επέβαλε έκτακτη φορολογία και λόγω της κατάστασης δεν είχε τη δυνατότητα να καταρτίσει και να ψηφίσει προϋπολογισμό για το επερχόμενο έτος (Dimitras, 1990: 159 και Ψαλιδόπουλος, 2008: 107, 119-120, 123).

Δύο ήταν, κατά τον Ξ. Ζολώτα, όμως τα μεγαλύτερα προβλήματα της κυβέρνησης: α) το τεράστιο έλλειμα του δημοσίου τομέα και, β) το νομισματικό ζήτημα. Βέβαια, η Οικουμενική Κυβέρνηση δεν θα μπορούσε να επιφέρει, στο μικρό χρονικό διάστημα που διέθετε, τεράστια και άμεσα ορατά αποτελέσματα, αφού, τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας ήταν μακροχρόνια και ήθελαν ανάλογη <<χρόνια αγωγή και όχι επιπολαιότητες>> για να ξεπεραστούν, όπως τόνιζε χαρακτηριστικά ο Ξ. Ζολώτας (Ψαλιδόπουλος, 2008: 120-121).

Αυτά τα οποία πρόλαβε να κάνει η κυβέρνηση αυτή, ήταν η σύσταση των επιτροπών Αγγελόπουλου και Σακελλαρίδη. Η πρώτη είχε ως στόχο την εκπόνηση προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης και η δεύτερη την εκπόνηση μελέτης για το πώς ο ανθρώπινος παράγοντας μπορεί να αναβαθμιστεί στη δημόσια διοίκηση και στην οικονομία (Ψαλιδόπουλος, 2008: 121).

Η Οικουμενική Κυβέρνηση δεν μπόρεσε να λειτουργήσει εύρυθμα όμως, καθώς τα κόμματα τα οποία την υποστήριζαν ταυτόχρονα την υπονόμευαν αφού αρνούσαν να λάβουν απαραίτητα μέτρα διότι αυτά θα μείωναν το εκλογικό τους ποσοστό και φυσικά δεν μπορούσαν να δεχθούν η Οικουμενική Κυβέρνηση να χρεωθεί επιτυχίες. Μάλιστα, προχώρησαν σε παραχώρηση νέων παροχών στα υπό τον έλεγχό τους υπουργεία για διατήρηση των ψηφοφόρων τους, ανέβαλαν εισπρακτικά μέτρα και απέρριψαν μέτρα βραχύβιας απόδοσης τα οποία πρότεινε (με δύο υπομνήματα) ο Ξ. Ζολώτας (Ψαλιδόπουλος, 2008: 121-122).

Αυτό που επιχείρησε και πέτυχε η Οικουμενική Κυβέρνηση ήταν να γίνει μια νέα αρχή στον τρόπο διαχείρισης των οικονομικών ζητημάτων. Αφότου όμως ο Ξ. Ζολώτας συνειδητοποίησε πως η κυβέρνησή του δεν είχε ουσιαστικά την υποστήριξη και την βοήθεια των κομμάτων, οδήγησε την χώρα σε εκλογές. (Ψαλιδόπουλος, 2008: 120, 122).

Τελικά, στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 8 Απριλίου του 1990 κέρδισε η ΝΔ με 46,9% (150 έδρες). Το ΠΑΣΟΚ συγκέντρωσε 39,3% (125 έδρες), ο Συνασπισμός 10,6% (21 έδρες), το Κόμμα

Οικολόγων 0,8% (1 έδρα), και δύο βουλευτές εξελέγησαν ως ανεξάρτητοι. Τέλος, η ΔΗΑΝΑ – κόμμα που είχε ιδρυθεί από τον Κωστή Στεφανόπουλο – με 0,7% εξέλεξε έναν βουλευτή, ο οποίος προσχώρησε στην ΝΔ και έτσι κατέστη δυνατή η δημιουργία κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη (Νικολακόπουλος, 2007: 81-82).

Το προφίλ του ηγέτη

Ο Κ. Μητσοτάκης είχε υποσχεθεί μια φρέσκια προσέγγιση στη λειτουργία της κυβέρνησης. Γενικότερα, υιοθετώντας ιδεολογικά μια νεοφιλελεύθερη ιδεολογική οπτική κατάφερε να παρουσιάσει εαυτώ ως έναν μεγάλο σε ηλικία αλλά με νέες ιδέες πολιτικό, ο οποίος στόχευε να μεταφέρει την ελληνική πολιτική στη νέα εποχή – αν και η πολιτική του φαίνεται πως υπαγορεύθηκε από πραγματισμό παρά από ιδεολογικές προσαγωγές (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 116, 118).

Παρόλα αυτά, ο τρόπος που θα κυβερνούσε θα περιείχε αντιθέσεις οι οποίες πήγαιναν από αντιθέσεις εδραζόμενες στον χαρακτήρα του. Με σαφώς μικρότερη επιρροή στο κόμμα του αλλά και στην κυβέρνησή του απ' αυτή που κατείχαν οι προκάτοχοί του, θα έκανε σαφείς κινήσεις για τον εκσυγχρονισμό των τεχνικών του αλλά από την άλλη δεν θα σταματούσε τις πελατειακές πρακτικές του παρελθόντος. Αντιθέτως, θα τις συνέχιζε και μάλιστα παρεμβαίνοντας πολλές φορές στη δουλειά των υπουργών του, ώστε να κανονίσει χάρες για υποστηρικτές του – συχνά, μάλιστα, πίσω από την πλάτη τους και κατ' αυτό τον τρόπο υπονομεύοντας τις θέσεις τους (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 117-119).

Πέραν αυτών, θα κατάφερνε να έχει κάποιες προγραμματικές επιτυχίες: ένα βαθμό σταθεροποίησης του προϋπολογισμού, μεταρρυθμίσεις στο ελληνικό συνταξιοδοτικό σύστημα και μια πιο φιλελεύθερη αντιμετώπιση απέναντι στις μειονότητες. Επίσης, θα επιδείκνυε προσωπικό πολιτικό θάρρος σε διάφορα ζητήματα κατά την πρωθυπουργική του θητεία (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 119-120).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Η δεκαετία του 1990 μπήκε με ζητούμενο την αποκατάσταση της πειθαρχίας στον τομέα της μακροοικονομικής πολιτικής, την απομάκρυνση του κράτους από τομείς που επιβαλλόταν να απομακρυνθεί και την αντικατάσταση του κεντρικά ελεγχόμενου διοικητικού συστήματος από ένα άλλο, πιο ανοιχτό στον ανταγωνισμό (Ιορδάνογλου, 2008: 30-31).

Επιπρόσθετα, παρατηρείται η μεταστροφή από το πρότυπο της <<λαϊκιστικής ηγεσίας>> σε αυτό της <<μεταρρυθμιστικής ηγεσίας>>¹⁸, ως αποτέλεσμα των επιταγών των νέων συνθηκών οι οποίες είχαν διαμορφωθεί από τα τεράστια οικονομικά προβλήματα που προκάλεσαν οι ατασθαλίες των κυβερνήσεων της προηγούμενης δεκαετίας αλλά και από τη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην οποία είχε δεσμευτεί η Ελλάδα (Παπάζογλου, 2012: 193-194).

Όλα αυτά οδήγησαν την κυβέρνηση, στον οικονομικό τομέα, να οργανώσει ένα πρόγραμμα για να εξυγιάνει την οικονομία. Κύριος στόχος ήταν: η μείωση του χρέους και του ελλείμματος του δημοσίου. Αυτό θα επιτυγχανόταν από την μείωση δαπανών και την εισροή εσόδων από ιδιωτικοποιήσεις επιχειρήσεων του δημοσίου. Τον Μάιο του 1990, μάλιστα, αποφασίστηκαν και εφαρμόστηκαν διάφορα μέτρα όπως: αύξηση του ΦΠΑ, αύξηση των τιμολογίων των ΔΕΚΟ κ.α. Ακόμα, το καλοκαίρι του ίδιου έτους, αποφασίστηκαν περικοπές στους μισθούς και πριν από το τέλος του χρόνου έγινε κατάρτιση <<Μεσοπρόθεσμου προγράμματος προσαρμογής>>. Βέβαια, οι στόχοι του προγράμματος αποδείχθηκαν δύσκολα επιτεύξιμοι (Ψαλιδόπουλος, 2008: 122-123 και Ιορδάνογλου, 2008: 522).

Το 1991 μπήκε με δυσκολίες για την ελληνική και την παγκόσμια οικονομία. Ο πληθωρισμός ήταν στο 18% (βέβαια, στο ισοζύγιο πληρωμών, το έλλειμμα έπεσε στο 2% του ΑΕΠ). Την επόμενη χρονιά – μάλιστα από τον πρώτο κιάλας μήνα της – υπήρξε κατάργηση σχεδόν όλων των φοροαπαλλαγών. Επιπρόσθετα, υπήρξε διεύρυνση των μέτρων ενάντια στην φοροδιαφυγή και εισήχθη ο νόμος 2084/1992 ώστε να αναμορφωθεί το ασφαλιστικό σύστημα

¹⁸ Το μοντέλο αυτό θα ακολουθείτο από εκεί και πέρα από όλες τις κυβερνήσεις μέχρι το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης.

Επίσης, για ανάλυση της λαϊκιστικής ηγεσίας και της μεταρρυθμιστικής ηγεσίας, βλ. Παπάζογλου, Γ., Μάνος, (2012), *Σύγχρονη Πολιτική Ηγεσία*, Αθήνα, Παπαζήση.

της χώρας. Στο κομμάτι των ιδιωτικοποιήσεων όμως μέχρι και τον Μάρτιο του 1992 δεν είχε γίνει σημαντική πρόοδος¹⁹ (Ψαλιδόπουλος, 2008: 124-126).

Παρόλες όμως τις προσπάθειες για αλλαγή πολιτικής στην οικονομία, η κυβέρνηση, στο οργανωτικό και διοικητικό κομμάτι, διατηρούσε παθογένειες. Ο Κ. Μητσοτάκης είχε, όπως και ο Α. Παπανδρέου πριν απ' αυτόν, μια <<φουσκωμένη κυβέρνηση (*bloated government*)>>. Ακόμα, πραγματοποίησε 5 κυβερνητικούς ανασχηματισμούς μέσα στα τρία χρόνια που κυβέρνησε. Πιο συγκεκριμένα, το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας άλλαξε τέσσερις φορές χέρια και τα υπουργεία Εξωτερικών και Εσωτερικών από τρεις φορές το καθένα (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 134).

Μάλιστα, ο Κ. Μητσοτάκης, εμπιστευόμενος τις δικές του διοικητικές ικανότητες, ανελάμβανε υπουργεία όταν για κάποιο λόγο ο εκάστοτε υπουργός δεν ήταν σε θέση να συνεχίσει τα καθήκοντα του²⁰. Αυτό εναπέθετε μια σειρά ευθυνών στα χέρια του πρωθυπουργού που δεν μπορούσε να φέρει σε πέρας αξιόπιστα και οι οποίες επηρέαζαν την αποτελεσματικότητα και την εύρυθμη λειτουργία της κυβέρνησης (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 137).

Τέλος, η κυβέρνηση του Κ. Μητσοτάκη δεν κατάφερε να καταστήσει επαρκώς κατανοητό στην κοινή γνώμη το πόσο αναγκαίες ήταν οι μεταρρυθμίσεις αλλά και το πόσο επωφελείς θα μπορούσαν να είναι και ως εκ τούτου απέτυχε να έχει ουσιαστική υποστήριξη από τους υποστηρικτές της· αυτό, μαζί με έναν συνδυασμό παραγόντων, με κύριο αυτών τον εθνικισμό που επικράτησε εκείνη την περίοδο γύρω από την ονομασία της ΠΓΔΜ, οδήγησε στη πτώση της (Παπάζογλου, 2012, 195-199).

¹⁹ Βέβαια, τον ίδιο μήνα ιδιωτικοποιήθηκε η ΑΓΕΤ Ηρακλής και τον επόμενο τα Ναυπηγεία Ελευσίνιας.

²⁰ Επί παραδείγματι, ανέλαβε το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας για δέκα μήνες όταν ο τότε υπουργός Εθνικής Οικονομίας, Γεώργιος Σουφλιάς, είχε αναρρωτική άδεια. Επίσης, ανέλαβε το Υπουργείο Εξωτερικών μετά την αποχώρηση του τότε υπουργού Εξωτερικών, Αντώνη Σαμαρά.

4.5 Ελλάδα και Ευρώπη 1981-1993

Την 1^η Ιανουαρίου 1981 η Ελλάδα εισχώρησε επίσημα στην ΕΟΚ, μια διαδικασία που είχε ξεκινήσει από τις μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις Καραμανλή της προηγούμενης περιόδου.

Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους εκλέγεται κυβέρνηση το ΠΑΣΟΚ, το οποίο προεκλογικά είχε ταχθεί κατά της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ – και μάλιστα είχε υπαινιχθεί ενδεχόμενο αποχώρησης της χώρας σε περίπτωση νίκης του. Εντούτοις, η πρώτη κυβέρνηση Α. Παπανδρέου, μετά την εκλογή της, επαναδιαπραγματεύθηκε την ένταξη και τους όρους της για την Ελλάδα, με το Μνημόνιο του 1982 (Ψαλιδόπουλος, 2008: 104).

Η Ελλάδα, μέχρι και την ένταξη στην ΕΟΚ, ακολουθούσε ένα καθεστώς προστατευτισμού των εγχωρίων προϊόντων της γεωργίας και της βιομηχανίας της. Με την επίσημη ένταξη στην ΕΟΚ αυτό το προστατευτικό καθεστώς έπρεπε να καταργηθεί. Με το Μνημόνιο του 1982 όμως η χώρα μπόρεσε να το διατηρήσει για κάποια χρόνια ακόμα με τη μορφή του <<ρυθμιστικού φόρου>>²¹ (Ιορδάνογλου, 2008: 464-466).

Επιπρόσθετα, το 1985, και με την κρίση στο εξωτερικό ισοζύγιο, το ΠΑΣΟΚ έκανε διαπραγματεύσεις για τα ΜΟΠ και μπόρεσε να αποσπάσει κάποιες ακόμα εξαιρέσεις από τους κανόνες της Κοινότητας (Ψαλιδόπουλος, 2008: 104 και Ιορδάνογλου, 2008: 466). Παράλληλα, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους υιοθετήθηκε η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (τέθηκε σε ισχύ το 1987) με την οποία τα κράτη δεσμεύονταν ακόμα περισσότερο να εγκαταλείψουν τις διακρίσεις μεταξύ τους στο τομέα των προϊόντων (Ιορδάνογλου, 2008: 467).

Το 1985, επίσης, γίνεται η παρουσίαση της Λευκής Βίβλου η οποία έθετε <<ως στόχο την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς της Κοινότητας μέχρι την 1^η Ιανουαρίου 1993>> (Κότιος, Κουτουλάκης, 2010: 411).

²¹ Αυτός ο φόρος ήταν ένας μεγαλύτερος φόρος που αντικατέστησε τους επιμέρους μικρότερους στα εισαγόμενα προϊόντα.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ έφερε και εισροή πόρων από τα ταμεία της δεύτερης στην πρώτη. Σημαντικές ήταν οι εισροές καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980. Επιπρόσθετα, το 1988, το ΠΑΣΟΚ διαπραγματεύτηκε τη δημιουργία του πακέτου Ντελόρ²² το οποίο εισήγαγε πόρους για αναπτυξιακές δραστηριότητες κυρίως (υποδομές κ.λπ.). Ειδικότερα, το 1^ο ΚΠΣ (1989-1993) συνέχισε το έργο που ξεκίνησαν τα ΜΟΠ στη διαδικασία δημιουργίας νέων θεσμών (μια διαδικασία όμως που αναχαιτίστηκε, λιγότερο ή περισσότερο, από την πελατειακού τύπου πολιτική που επικρατούσε στη χώρα) και έφερε νέα δεδομένα σε τομείς όπως ο τομέας πολιτικού σχεδιασμού και εφαρμογής (Featherstone, 2007: 435-346). Γενικότερα, από το τέλος της δεκαετίας του 1980 και τις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι εισροές πόρων αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο (Ψαλιδόπουλος, 2008: 104 και Ιορδάνογλου, 2008: 468-470).

Όλα τα παραπάνω οφέλη μετέτρεψαν την αρχικά σκεπτικιστική αντιμετώπιση του ΠΑΣΟΚ απέναντι στην ΕΟΚ και οδήγησαν τις κυβερνήσεις να λάβουν σοβαρά υπόψιν τις επιπτώσεις της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στην οικονομική τους πολιτική. Ακόμα και όταν, την δεκαετία του 1980, η Ελλάδα είχε κακές οικονομικές επιδόσεις και τέθηκε εν αμφιβόλω η δυνατότητα συμμετοχής της στη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, η πλέον φιλοευρωπαϊκά προσανατολιζόμενη πολιτική ηγεσία της χώρας συνέχισε να κινείται με γνώμονα την συμμετοχή στην ΟΝΕ – ίσως, σε μεγάλο βαθμό, διότι οι εισροές από τα ευρωπαϊκά ταμεία είχαν ειπωθεί ως λύση για τις χρόνιες ανισορροπίες που ταλάνιζαν την ελληνική οικονομία (Μαραβέγιας, Ανδρέου, 2010: 414-418).

Πέραν όμως των θετικών συνεπειών που έχει η εισροή πόρων υπάρχουν και αρνητικά, όπως, το ότι αν αυτοί δεν αξιοποιηθούν σωστά, μπορούν να αυξήσουν την ζήτηση χωρίς ανάλογη ανάπτυξη της παραγωγής της χώρας κι έτσι να μειώσουν την ανταγωνιστικότητα των εγχωρίων προϊόντων. Το 1^ο ΚΠΣ χρησιμοποιήθηκε κυρίως για αύξηση της ζήτησης χωρίς αντίκτυπο στο σύστημα παραγωγής (Ιορδάνογλου, 2008: 470).

Η δεκαετία του 1990 έφερε την έναρξη του πρώτου σταδίου για τη δημιουργία της ΟΝΕ, το οποίο ξεκίνησε την 1^η Ιουλίου 1990 και ολοκληρώθηκε την 31^η Ιανουαρίου 1993. Το στάδιο

²² Επισήμως: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης.

αυτό προέβλεπε διάφορες πολιτικές οι οποίες απέβλεπαν στην ενοποίηση της αγοράς των κρατών-μελών και στην γενικότερη σύγκλιση των οικονομιών τους εν αναμονή της νομισματικής ένωσης (Σκλιάς, Μαρής, 2014β: 39).

Το 1992 υπήρξε σημαντικό έτος για την διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αφού στις 07/02/1992 υπεγράφη η ιστορική συνθήκη του Μάαστριχτ και στη συνέχεια επικυρώθηκε ποικιλοτρόπως στα διάφορα κράτη της ΕΕ. Στην χώρα μας επικυρώθηκε από την Βουλή των Ελλήνων (Ιορδάνογλου, 2008: 422).

Η συνθήκη αυτή προσέφερε, υπό τη μορφή των κριτηρίων σύγκλισής της, μια εναλλακτική στην μέχρι τότε ακολουθούμενη πολιτική της δεκαετίας του 1980, με την προοπτική της συμμετοχής της Ελλάδας στην ΟΝΕ. Μάλιστα, έκανε ευκολότερη την αποδοχή μέτρων και στόχων από τους πολιτικούς και από τον λαό μιας και αυτοί οι στόχοι και αυτά τα μέτρα πλέον συνδέονταν με την διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Ιορδάνογλου, 2008: 422).

Τα εν λόγω κριτήρια για την ένταξη μιας χώρας στην ΟΝΕ (και, πιο συγκεκριμένα, στο τρίτο στάδιο της διαδικασίας) ήταν τα εξής: α) να έχει πληθωρισμό μικρότερο ή ίσο του 1,5% του μέσου όρου πληθωρισμού των τριών χωρών με τον μικρότερο πληθωρισμό στην ΕΕ, β) τα μακροπρόθεσμα επιτόκια της δεν έπρεπε να ξεπερνούν πάνω από 2% το μέσο επιτόκιο των τριών χωρών με τον χαμηλότερο πληθωρισμό στην Ένωση, γ) το νόμισμα της εκάστοτε χώρας (στην περίπτωση της Ελλάδας, η δραχμή) θα έπρεπε να συμμετέχει για δύο συναπτά έτη στον ΜΣΙ²³ χωρίς υποτίμηση, δ) το δημόσιο χρέος μιας χώρας να μην ξεπερνά το 60% του ΑΕΠ της, και ε) τα δημοσιονομικά ελλείμματα να μην ξεπερνούν το 3% του ΑΕΠ (Ιορδάνογλου, 2008: 422-423 και Σκλιάς, Μαρής, 2014β: 41).

Τελικά, η Συνθήκη του Μάαστριχτ μπήκε σε ισχύ την 1^η Νοεμβρίου του 1993 και έτσι ένα νέο κεφάλαιο ανοίχθηκε για την χώρα αφού η Ελλάδα ξεκινούσε τη διαδικασία σύγκλισης με βάση τα κριτήρια που όριζε η συνθήκη, ώστε να υιοθετήσει στο μέλλον το ενιαίο νόμισμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

²³ Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Συναλλαγματικών Ισοτιμιών ήταν ένα σύστημα το οποίο εισήχθη από την ΕΟΚ για την μείωση των αποκλίσεων μεταξύ των ισοτιμιών των νομισμάτων των χωρών της Κοινότητας με απώτερο σκοπό την εισαγωγή του ευρώ σε αυτές τις χώρες, μόλις επιτυγχανόταν σταθερότητα.

4.6 Συμπεράσματα

Η περίοδος αυτή κυριαρχήθηκε από κυβερνήσεις των κομμάτων του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ (με μερικές βραχύβιες να παρεμβάλλονται). Οι δύο κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ (όπως και οι προηγούμενες αυτών) έδωσαν προτεραιότητα στην αναδιανομή εισοδήματος η οποία επιχειρήθηκε να επιτευχθεί – και σε μεγάλο βαθμό επετεύχθη – μέσω της εισοδηματικής πολιτικής και του προϋπολογισμού (Ιορδάνογλου: 24, 26). Το κοινωνικό κράτος όμως που έχτισε το ΠΑΣΟΚ δεν ήταν αποτέλεσμα πλεονασμάτων στο ΑΕΠ και πραγματικής ευημερίας αλλά ένα εργαλείο για την αντιμετώπιση της ύφεσης και της, τότε εν εξελίξει, αποβιομηχάνισης (Παπάζογλου, 2012: 188).

Γι' αυτό, από το 1981 και έπειτα, τα δημόσια ελλείμματα διογκώθηκαν εξαιρετικά και αυτή τους η διόγκωση συνεχίστηκε καθ' όλη τη δεκαετία του 1980. Η μεγάλη αύξηση δαπανών και η υστέρηση εσόδων φαίνονται ως οι κύριες αιτίες αυτού. Η διόγκωση των δημοσίων ελλειμμάτων μάλιστα, γινόταν πιο έντονη σε προεκλογικές περιόδους. Ακόμα, την δεκαετία του 1980, η αναδιανομή εισοδήματος εκφυλιστικά μετατράπηκε σε πρόσχημα' σε εξαγορά των εκλογέων και σε προσπάθεια των κυβερνήσεων να τοποθετήσουν το βάρος των οικονομικών τους πολιτικών στον εκάστοτε διάδοχό τους. Αυτές οι πρακτικές είχαν ανάλογο αντίκτυπο στη νομισματική και συναλλαγματική πολιτική της χώρας (Ιορδάνογλου, 2008: 25-26).

Ακόμα, το ΠΑΣΟΚ, ενώ κατείχε τη μαζικότητα δεν χρησιμοποίησε αυτήν του την επιρροή για να μεταμορφώσει ριζικά (όπως είχε υποσχεθεί ότι θα έκανε, φέρνοντας την <<Αλλαγή>>) ηγεσία και υποστηρικτές αλλά αντίθετα έγινε όλο και πιο συγκεντρωτικό²⁴ και απέκλινε οριστικά από τις θέσεις της ιδρυτικής του διακήρυξης (Παπάζογλου, 2012: 185-186).

Παρόλα αυτά, τη δεκαετία του 1980 πράγματι δόθηκε φωνή σε παραγκωνισμένη μέχρι τότε μερίδα του λαού στην πολιτική σκηνή του τόπου (Ψαλιδόπουλος, 2008: 103-104) και εισήχθησαν κάποιες μεταρρυθμίσεις που άφησαν το σημάδι τους στην κοινωνία και στην πολιτική αλλά οι οποίες εφαρμόστηκαν με τρόπο αντιφατικό (Λυριντζής, 2007: 55).

²⁴ Δηλαδή, οι κομματικές οργανώσεις δεν έπαιζαν ιδιαίτερο ρόλο και υπήρχε επικέντρωση στην κοινοβουλευτική ομάδα και στον πρωθυπουργό.

Στο κομμάτι της ενδοκυβερνητικής κατάστασης και οργάνωσης, βλέπουμε πως, παρότι, εξαιρουμένης της πολιτικής κρίσης του '89, οι κυβερνήσεις αυτής της περιόδου ήταν σταθερές (δηλαδή πολυετείς), φάνηκε από τα παραπάνω πως εσωτερικά υπόκεινταν συχνούς, μεγαλύτερους ή μικρότερους ανασχηματισμούς. Αυτό δημιουργούσε εσωτερική αστάθεια και μείωνε την αποτελεσματικότητά τους, αφού συνήθως ένας υπουργός πριν καλά-καλά αποκτήσει γνώση του χαρτοφυλακίου του και αρχίσει το έργο του άφηνε τη θέση του (Featherstone, Papadimitriou, 2015). Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στο οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης αφού κατά την περίοδο 1981-1989 χρημάτισαν 4 διαφορετικοί υπουργοί Εθνικής Οικονομίας και 3 διαφορετικοί υπουργοί Οικονομικών – αρκετοί από τους οποίους ωθήθηκαν σε παραίτηση (Παπάζογλου, 2012: 192-193).

Καταδείχθηκε πως, περισσότερο από κάθε άλλον πρωθυπουργό, ο Α. Παπανδρέου ήλεγχε σε προσωπικό επίπεδο την κυβέρνηση του σε βάρος μίας θεσμικής οργάνωσης αυτής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας <<αυλής>> η οποία ήταν έρμαιο προσωπικών συμφερόντων και ιδιοτροπιών (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 98-101). Αυτό, θα μπορούσε να υποστηριχθεί, δημιούργησε και υπέθαλψε μια νοοτροπία γενικότερα – αλλά και ειδικότερα στα ανώτερα πολιτικά κλιμάκια – η οποία υπονόμει τους θεσμούς και έθετε τα προσωπικά και κομματικά συμφέροντα πρώτα. Ο Α. Παπανδρέου λόγω και της ιδιοσυγκρασίας του επέτρεψε κατά κάποιον τρόπο τη δημιουργία μιας τέτοιας κουλτούρας και αυτό είχε έμμεσα, αν όχι άμεσα, αποτελέσματα στο πώς διαμορφώθηκε η πολιτική κουλτούρα της σύγχρονης Ελλάδος.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως φάνηκε από τα ανωτέρω, η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίστηκε από έντονο λαϊκισμό, προσκόλληση των κομμάτων στην εξουσία, με τίμημα, πολλές φορές, την μακροπρόθεσμη ευημερία. Ακόμα, χαρακτηρίστηκε από μία μεταστροφή στην ελληνική οικονομία συνεχίζοντας και επεκτείνοντας μια συγκεκριμένη <<κουλτούρα>> πελατειακών σχέσεων οι οποίες ακόμα και σήμερα δεν έχουν πλήρως εξαλειφθεί και υπό αυτή την έννοια είχαν και έχουν ένα μεγάλο έμμεσο αντίκτυπο στην εκδήλωση και κυρίως στην αντιμετώπιση της μετέπειτα οικονομικής κρίσης από την πολιτική ηγεσία της χώρας αλλά και από τον λαό.

Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ της δεκαετίας του 1980 δεν κατάφεραν να επιφέρουν μακροπρόθεσμες μεταρρυθμιστικές αλλαγές λόγω της λαϊκιστικής πολιτικής που ακολούθησαν και της προτεραιότητας που έδωσαν στην διατήρηση της εξουσίας μέσω του συναλλακτικού τύπου ηγεσίας, κάτι που επηρέασε έντονα την ακολουθούμενη πολιτική σε πολλούς τομείς και είχε τεράστιο αντίκτυπο στην οικονομία της χώρας, αφού πόροι διανέμονταν με βάση εκλογικά κριτήρια (Παπάζογλου, 2012: 188-190).

Οι κυβερνήσεις που σχηματίστηκαν, εν συνεχεία, κατά την περίοδο της πολιτικής κρίσης του 1989 δεν είχαν κάποιο ιδιαίτερο αντίκτυπο. Είτε συνέχισαν πολιτικές του παρελθόντος είτε προσπάθησαν γενικότερα να διατηρήσουν την <<κεκτημένη ταχύτητα>> του παρελθόντος. Τεκμήριο αυτού αποτέλεσε, όπως προαναφέρθηκε, η αντίσταση που προέβαλε το πολιτικό-κομματικό σύστημα σε πολιτικές συμφέρουσες για την χώρα, αλλά που δεν ήταν συμφέρουσες προς αυτό – με βασική περίπτωση αυτή της Οικουμενικής Κυβέρνησης του Ξ. Ζολώτα.

Η κυβέρνηση της ΝΔ υπό την ηγεσία του Κ. Μητσοτάκη έφερε κάποιες αλλαγές – που επέβαλαν βέβαια και οι ίδιοι οι μεταβαλλόμενοι καιροί – αλλά απ’ ότι δείχθηκε δεν κατάφερε να εξαλείψει παθογενείς πρακτικές του παρελθόντος. Και ενώ σε διάφορους τομείς είχε τη βούληση για μεταρρυθμίσεις δεν είχε μήτε την απαραίτητη στήριξη ούτε και το κατάλληλο πλάνο για την επίτευξή τους (Παπάζογλου, 2012: 197-199).

Γενικότερα, όλες οι μεταπολιτευτικές κυβερνήσεις μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1980 κινήθηκαν στο νέο επικρατούν ευρωπαϊκό πλαίσιο της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αλλά το έκαναν χωρίς να απωλέσουν τον λαϊκισμό, τις πελατειακές σχέσεις, την χαρισματικότητα του ηγέτη και την αναποτελεσματικότητα του κράτους σε πολλούς τομείς (Featherstone, 2007: 23)

Όσον αφορά την Ελλάδα και την σχέση της με την διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, σίγουρα η συμμετοχή της χώρας σε αυτήν είχε θετικά (όπως ήταν οι χρηματοδοτήσεις από τα ευρωπαϊκά ταμεία), και αρνητικά (όπως ήταν η κρίση στο βιομηχανικό κομμάτι της χώρας) αφού η διαδικασία αυτή περιόριζε από κάποιες πλευρές την Ελλάδα, όμως εγκαινίασε αδιαμφισβήτητα μια νέα εποχή για την ελληνική οικονομία (Ψαλιδόπουλος, 2008: 115-116).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1994-2000

5.1 Εισαγωγή

Η δεκαετία του 1990 ξεκίνησε μετά από μια έντονη περίοδο πολιτικής αστάθειας με τις απανωτές εκλογικές αναμετρήσεις του 1989, από τις οποίες δεν κατέστη δυνατή η δημιουργία κάποιας σταθερής κυβέρνησης, μέχρι την εκλογή της κυβέρνησης του Κ. Μητσοτάκη.

Αυτή η νέα δεκαετία έφερε την εκκίνηση της επιβεβλημένης από τους καιρούς διαδικασίας των μεταρρυθμίσεων και αργότερα αυτής η οποία αποκλήθηκε εκσυγχρονισμός. Οι διαδικασίες αυτές, εφόσον αποτελούσαν μια φυσική και απαραίτητη εξέλιξη συνεχίστηκαν από όλες τις κυβερνήσεις από εκεί και πέρα (σε μικρότερη ή μεγαλύτερη κλίμακα, λιγότερο ή περισσότερο στοχευμένα και με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, όπως θα καταδειχθεί στην συνέχεια).

Επιπλέον, η προτεραιότητα της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αναβαθμίστηκε στα μάτια των εθνικών κυβερνήσεων της Ελλάδας και των υπολοίπων κρατών της ΕΟΚ αφού σε αυτή την περίοδο τα κράτη μπήκαν σε τροχιά σύγκλισης με τα κριτήρια του Μάαστριχτ για την ένταξή τους στη ζώνη του ευρώ.

Στο παρόν κεφάλαιο λοιπόν θα αναλυθεί η περίοδος 1994-2000, δηλαδή το διάστημα στο οποίο μπήκε σε ισχύ η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση μέχρι και την περίοδο ακριβώς πριν την εισαγωγή του ευρώ στην Ελλάδα. Η ευρύτερη αυτή περίοδος ανάλυσης θα χωριστεί, με τη σειρά της, στις εξής υποπεριόδους: 1994-1996 και 1996-2000. Η τμηματοποίηση αυτή έγινε με γνώμονα (όπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο) τις εθνικές εκλογές που διατελέσθηκαν και τις επακόλουθες αλλαγές κυβερνήσεων.

5.2 Υποπερίοδος 1994-1996

Το 1994 βρήκε την Ελλάδα με νέα κυβέρνηση και τον Α. Παπανδρέου για άλλη μία (και τελευταία) φορά πρωθυπουργό. Οι εκλογές που έφεραν το ΠΑΣΟΚ πάλι στην εξουσία έλαβαν χώρα στις 10 Οκτωβρίου του 1993 και διεξήχθησαν με το νέο εκλογικό σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής, με βάση τον εκλογικό νόμο που είχε ψηφίσει η κυβέρνηση του Κ. Μητσοτάκη το 1990. Το νέο εκλογικό σύστημα είχε ως σκοπό την ενίσχυση του πρώτου κόμματος ώστε να αποφευχθεί η επανάληψη πολλαπλών εκλογικών αναμετρήσεων, όπως συνέβη την περίοδο 1989-1990 (Dimitras, 1994: 235-236).

Στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1993 το ΠΑΣΟΚ συγκέντρωσε το 46,9% (170 έδρες) της λαϊκής ψήφου και η ΝΔ το 39,3% (111 έδρες). Η ΠΟΛΑΝ συγκέντρωσε το 4,9% (10 έδρες) και, τέλος, το ΚΚΕ το 4,5% (9 έδρες), συμπληρώνοντας έτσι τη σύνθεση της νεοσυσταθείσας βουλής (Dimitras, 1994: 237-238).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Ο Α. Παπανδρέου επέστρεψε στη εξουσία με επιδεινωμένη υγεία, κάτι που τον περιόρισε ακόμα περισσότερο στην διαχείριση της κυβέρνησής του. Παρόλα αυτά η συμμετοχή του σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και οικονομίας παρέμεινε έντονη (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 108).

Την περίοδο εκείνη ο Αντώνης Λιβάνης ως υπουργός Επικρατείας²⁵ μπορούσε με αυτή του την ιδιότητα να αντικαθιστά τον πρωθυπουργό όπου χρειαζόταν και είχε καθοριστικό ρόλο στην καθημερινή διοίκηση της κυβέρνησης μεταφέροντας τις εντολές του πρωθυπουργού όντας ο μοναδικός συνεργάτης του ο οποίος βρισκόταν σε καθημερινή επικοινωνία μαζί του (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 98, 109).

²⁵ Ο ίδιος είχε διατελέσει, νωρίτερα, υπουργός παρά τω πρωθυπουργώ στην κυβέρνηση εκείνη.

Ήταν γεγονός όμως πως, όσο η υγεία του Α. Παπανδρέου χειροτέρευε, τόσο γίνονταν εμφανέστερες οι αδυναμίες του προσωποκεντρικού συστήματος διακυβέρνησής του, αφού η διακυβέρνηση γινόταν όλο και περισσότερο προσωπική υπόθεση και οι υπουργοί είχαν αφεθεί στα υπουργεία τους τα οποία δεν λειτουργούσαν σε καμία σχεδόν συνεννόηση το ένα με το άλλο (Featherstone, Papadimitriou: 2015: 100, 109, 113).

Αρχικά – μετά την επάνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία – η κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου έμενε αμφίθυμη ως προς την πορεία που θα ακολουθούσε στην οικονομική της πολιτική (Ιορδάνογλου, 2008: 530). Όταν όμως προέκυψε το δίλημμα της υποτίμησης ή μη υποτίμησης της δραχμής, ο Α. Παπανδρέου αποφάσισε (ενάντια μάλιστα στις συμβουλές των συνεργατών του) την μη υποτίμησή της, εν όψει της εισόδου της χώρας στον ΜΣΙ ως προάγγελου της εισόδου στην ευρωζώνη (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 108) καταδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την ευρωπαϊκή στόχευση της κυβέρνησης.

Ως εκ τούτου, η αλλαγή κυβέρνησης δεν επηρέασε την διαδικασία προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας. Πράγματι, το 1994 ο πληθωρισμός κατέβηκε στο 11% και το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών ήταν στο 0,5% του ΑΕΠ, αλλά το έλλειμμα του δημοσίου παρέμενε υψηλό: στο 13% του ΑΕΠ και το δημόσιο χρέος γύρω στο 117% του ΑΕΠ (Ψαλιδόπουλος, 2008: 126).

Παράλληλα, υιοθετήθηκε το Αναθεωρημένο Πρόγραμμα Σύγκλισης 1994-1999, χωρίς όμως να μπορέσει να επιταχυνθεί η μείωση του συνολικού ελλείματος του δημοσίου το οποίο μειωνόταν με βραδύ ρυθμό εκείνη την περίοδο. Θετική εξέλιξη αποτελούσε το γεγονός πως, ήδη από το 1994, το πρωτογενές έλλειμμα μετατράπηκε σε πρωτογενές πλεόνασμα (Ιορδάνογλου, 2008, 527-528).

Ακόμα, η τελευταία κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου επιχείρησε να αναστρέψει εμπράκτως το λαϊκιστικό κλίμα των προηγούμενων χρόνων (που σε μεγάλο βαθμό είχε δημιουργήσει το ίδιο το ΠΑΣΟΚ), με κινήσεις όπως η δημιουργία του ΑΣΕΠ το 1994 αλλά και με την προσωπική απόφαση του πρωθυπουργού να κυνηγήσει η κυβέρνηση την σύγκλιση με τα κριτήρια του Μάαστριχτ (Παπάζογλου, 2012: 199-200).

Επίσης, καθ' όλη αυτήν την περίοδο δημιουργήθηκαν διάφορες επιτροπές όπως, η Οικονομική Επιτροπή, η Επιτροπή Θεσμών και η Επιτροπή Δημοσίων Έργων και Υποδομών, οι οποίες όμως παρέμειναν σε μεγάλο βαθμό αναποτελεσματικές λόγω της απουσίας του πρωθυπουργού ο οποίος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αρχή για την επίλυση διαφορών εξασφαλίζοντας την εύρυθμη λειτουργία τους (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 109).

Τέλος, κατά την περίοδο της τελευταίας θητείας του Α. Παπανδρέου έλαβαν χώρα δύο ανασχηματισμοί, ποσοστό που ήταν συγκριτικά καλύτερο από αυτό της περιόδου 1981-1989. Ουσιαστικά όμως, αυτή η τελευταία θητεία δεν έφερε καμία σημαντική αλλαγή στον τρόπο διακυβέρνησής του ούτε κάποια στροφή σε μία πιο συλλογικού τύπου κυβερνητική οργάνωση. Επιπρόσθετα, δεν έγινε προσπάθεια για ενίσχυση των θεσμοποιημένων διαδικασιών ως αντίβαρο στην αδυναμία του πρωθυπουργού. Αντιθέτως, η διακυβέρνηση έγινε ακόμα περισσότερο προσωπική υπόθεση και τα υπουργεία λειτουργούσαν απομονωμένα το ένα από το άλλο χωρίς κάποιο κεντρικό συντονισμό (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 109, 113).

5.3 Υποπερίοδος 1996-2000

Οι εκλογές του 1996 διεξήχθησαν στις 22 Σεπτεμβρίου και το ΠΑΣΟΚ (υπό την ηγεσία του Κ. Σημίτη πλέον) αναδείχθηκε πάλι πρώτο κόμμα. Συγκεκριμένα, το ΠΑΣΟΚ έλαβε το 41,5% (162 έδρες) της λαϊκής ψήφου, η ΝΔ το 38,1% (108 έδρες), το ΚΚΕ μαζί με δύο κόμματα της κομμουνιστικής Αριστεράς το 5,6% (11 έδρες), ο Συνασπισμός το 5,1% (10 έδρες) και το ΔΗΚΚΙ με 4,4% (9 έδρες) ολοκλήρωσε την σύνθεση της βουλής (Featherstone, 2007: 87-88).

Το προφίλ του ηγέτη

Ο Κ. Σημίτης διαδέχθηκε τον Α. Παπανδρέου επικρατώντας εσωκομματικά, κυρίως διότι ήταν ο υποψήφιος που σχεδόν σίγουρα εξασφάλιζε την παραμονή του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, αφού

ήταν δημοφιλής ανάμεσα στους ψηφοφόρους του μεσαίου χώρου οι οποίοι κατά βάση ψήφισαν τη ΝΔ (Λούλης, 2011: 126, 129-130 και Βούλγαρης, 2013: 142).

Ο Κ. Σημίτης ήταν ένας άνθρωπος που έδινε προτεραιότητα στην διαχείριση και στην τάξη, γεγονός που υπογραμμίζεται και από την προσοχή που έδωσε στην οργάνωση του γραφείου του πρωθυπουργού. Παρότι είχε σε μεγαλύτερο βαθμό τεχνοκρατική κλίση και σίγουρα στερείτο της χαρισματικής προσωπικότητας του Α. Παπανδρέου, διέθετε όμως μια εναργή εικόνα της αποστολής του και διοχέτευε ενέργεια στη δουλειά του (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 139-141, 145).

Όταν κατέλαβε τον πρωθυπουργικό θώκο είχε ήδη χρηματίσει υπουργός σε διάφορα υπουργεία των προηγούμενων κυβερνήσεων και οι ιδέες του είχαν αποκρυσταλλωθεί. Πίστευε πως ο εκσυγχρονισμός της Ελλάδας ήταν απαραίτητος για να καταφέρει η χώρα να συμβαδίσει με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη και η ατζέντα του ήταν σαφώς φιλοευρωπαϊκή (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 142).

Ως πρωθυπουργός ακολούθησε την τακτική του πρώτου μεταξύ ίσων έχοντας επίγνωση της επισφαλούς θέσης του στο κόμμα (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 153) και επιχείρησε να εδραιώσει την ηγεσία του πάνω στο εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα, αφού ο εκσυγχρονισμός ως απαραίτητη πορεία της χώρας είχε ευρεία αποδοχή – γεγονός το οποίο αποδεικνύεται και από τη στάση της αξιωματικής αντιπολίτευσης μετά την ανάληψη της ηγεσίας της ΝΔ από τον Κώστα Καραμανλή το 1997 (Παπάζογλου, 2012: 203) αλλά και μεγάλης μερίδας του εκλογικού σώματος – και αξιωνόταν να πετύχει τον διαχωρισμό του κράτους από το κόμμα, κάτι που ήταν εξαιρετικά δύσκολο να πραγματοποιηθεί (Featherstone, 2007: 22). Τέλος, πέρα από τον εκσυγχρονισμό, ο στόχος της ένταξης της Ελλάδας στην ΟΝΕ θα αποτελούσε ουσιαστικά και το πολιτικό στίγμα του Κ. Σημίτη στα χρόνια που θα έρχονταν (Λούλης, 2011: 131).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Ο Κ. Σημίτης (ο οποίος ήταν <<ένοικος>> του Μεγάλου Μαξίμου ήδη από τις 18 Ιανουαρίου του 1996, αφότου διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία τον παραιτηθέντα Α. Παπανδρέου) με την εκλογή του έλαβε εντολή για να φέρει σε πέρας τον εθνικό στόχο που ο ίδιος ονόμασε <<εκσυγχρονισμό>>²⁶. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος και να μπορέσει η Ελλάδα να μπει στην ΟΝΕ απαιτούνταν αλλαγές στον τρόπο σκέψης αλλά και πρακτικές αλλαγές, όπως στις υποδομές και στην οικονομία της χώρας (Βούλγαρης, 2013: 142-143 και Featherstone, Paradimitriou, 2015: 144).

Στον οικονομικό τομέα, κατά την περίοδο 1996-1999 η κυβέρνηση μείωσε το δημόσιο έλλειμμα ταχύτερα απ' ό τι το προηγούμενο διάστημα και τα πρωτογενή πλεονάσματα αυξήθηκαν. Ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για την αύξηση των πλεονασμάτων ήταν η αποτελεσματικότερη φοροεισπρακτική ικανότητα του κράτους, αποτέλεσμα του εκσυγχρονισμού αυτού του τομέα (Ιορδάνογλου, 2008: 528). Πιο συγκεκριμένα, το 1996 το δημόσιο έλλειμμα έπεσε στο 6,6% (από 9,1% που ήταν την προηγούμενη χρονιά) και το 1999 είχε φτάσει στο 3,1% (Λούλης, 2011: 132).

Το 1997 υπήρξε το έτος σταθμός για τον ορθολογισμό αφού ήταν έτος αιχμής για τις μεταρρυθμίσεις (Καλύβας, 2016: 243). Τον Μάρτιο του 1997 ξεκίνησε μια διαδικασία διαλόγου μεταξύ της κυβέρνησης και των κοινωνικών εταίρων²⁷ ώστε να επιτευχθεί η εργασιακή μεταρρύθμιση που θα οδηγούσε την Ελλάδα στην ΟΝΕ. Ο διάλογος αυτός οδήγησε στην υπογραφή του <<Συμφώνου Εμπιστοσύνης μεταξύ της Κυβέρνησης και των Κοινωνικών Εταίρων εν όψει του έτους 2000>> (Παπαδημητρίου, 2007: 249-250). Ήταν, επίσης, η χρονιά που το ποσοστό του δημοσίου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ άρχισε να μειώνεται (Ιορδάνογλου, 2008: 528).

²⁶ Βέβαια, στην έννοια του εκσυγχρονισμού δεν δόθηκε ποτέ σαφές νόημα και περιεχόμενο από την ίδια την κυβέρνηση καθόλα τα έτη της διακυβέρνησης του Κ. Σημίτη (Λυριντζής, 2007: 56).

²⁷ Δηλαδή τους εκπροσώπους των οργανώσεων εργοδοτών και τα συνδικάτα.

Τον Μάρτιο του 1998 η δραχμή υποτιμήθηκε και εισήλθε στον ΜΣΙ (Ιορδάνογλου, 2008: 531). Από εκεί και πέρα το πρόγραμμα, τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό, θεωρήθηκε ως βαίνων καλώς και εντός του χρονοδιαγράμματος (Βούλγαρης, 2013: 144).

Το θέμα του εργασιακού ήρθε πάλι στο προσκήνιο από τον υπουργό Εργασίας Μιλτιάδη Παπαϊωάννου το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς. Τον Αύγουστο ψηφίστηκε ο νόμος 2639/1998 για τον οποίο υπήρχε η ελπίδα πως θα αποτελούσε μια ριζική μεταρρύθμιση στον εργασιακό τομέα, αλλά μάλλον αποτέλεσε μια πρόχειρη λύση η οποία προκάλεσε εντονότερες αντιδράσεις από τους κοινωνικούς εταίρους και εν τέλει απέτυχε στο να μειώσει την ανεργία – ο οποίος αποτελούσε και τον κύριο σκοπό του (Παπαδημητρίου, 2007: 250-251).

Στα τέλη του 1999 ο πληθωρισμός είχε πέσει κοντά στο 2% και το δημόσιο έλλειμμα, ήδη από το 1998, βρισκόταν κάτω από το 3% του ΑΕΠ (Ιορδάνογλου, 2008: 531-532). Όμως, παρόλη την προηγηθείσα θετική πορεία της οικονομίας, το 2000 το δημόσιο χρέος παρέμενε άνω του 100% του ΑΕΠ (Ιορδάνογλου, 2008: 528, 531-532). Κάπως έτσι – με αυτά τα δημοσιονομικά μεγέθη – όδευε η Ελλάδα προς την ένταξη στην ζώνη του ευρώ.

5.4 Ελλάδα και Ευρώπη 1994-2000

Από την 1^η Ιανουαρίου του 1994 η Κοινότητα εισήλθε στο δεύτερο στάδιο για τη δημιουργία της ΟΝΕ. Σε αυτό το στάδιο προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, να ιδρυθεί το ΕΝΙ, οι κεντρικές τράπεζες των κρατών-μελών να ανεξαρτητοποιηθούν, να υπάρξει ονομαστική σύγκλιση μεταξύ των κρατών-μελών κ.α. Το εθνικό νόμισμα της Ελλάδας, η δραχμή, κατάφερε να εισέλθει στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα τον Μάρτιο του 1998 και το στάδιο αυτό ολοκληρώθηκε στις 31/12/1998. Από την 1^η Ιανουαρίου του 1999 ξεκίνησε το τρίτο και τελευταίο στάδιο και την ίδια κιόλας χρονιά έντεκα κράτη-μέλη υιοθέτησαν το ευρώ. Τελικά, με την επίτευξη των κριτηρίων του ελλείμματος, των επιτοκίων και του πληθωρισμού την περίοδο 1998-2000 η Ελλάδα εισήλθε και αυτή στην Ευρωζώνη την 1^η Ιανουαρίου του 2001 (Μαραβέγιας, Ανδρέου, 2010: 420 και Σκλιάς, Μαρής, 2014β: 39).

Από εκεί και πέρα η ΟΝΕ θα στηριζόταν σε τρεις Πυλώνες (Σκλιάς, Μαρής, 2014β: 39-40):

1) Στο κοινό νόμισμα (ευρώ)

2) Στην ΕΚΤ

3) Στην <<κατάργηση όλων των επίσημων ή ανεπίσημων φραγμών και περιορισμών>>.

Η είσοδος της Ελλάδας στην ευρωζώνη ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα μιας ευνοϊκής συγκυρίας αφού η τήρηση των κριτηρίων είχε γίνει πλέον λιγότερο πιεστική. Αυτό συνέβη λόγω της δυσκολίας συμμόρφωσης προς αυτά ακόμα και χωρών όπως η Γερμανία (Παπαδημητρίου, 2014: 57-58).

Μάλιστα, για να υποβοηθηθεί ακόμα περισσότερο η προσπάθεια ένταξης της Ελλάδας στην ευρωζώνη είχε χρησιμοποιηθεί ως πρακτική η λεγόμενη <<δημιουργική λογιστική>>²⁸ ώστε να υπάρξει σύγκλιση των βασικών δημοσιονομικών μεγεθών της ελληνικής οικονομίας με τα ονομαστικά κριτήρια της συνθήκης του Μάαστριχτ. Γενικότερα, με αφετηρία την περίοδο πριν την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη ξεκίνησαν προβλήματα με τα στατιστικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας (τα οποία όπως θα καταδειχθεί και στο επόμενο κεφάλαιο είχαν άσχημες επιπτώσεις για την χώρα). Βέβαια, κάποια εξ αυτών των προβλημάτων προέκυπταν από αλλαγές που γίνονταν στην κοινοτική νομοθεσία που με την σειρά τους οδηγούσαν σε αναθεωρήσεις στους κανόνες για τα δημοσιονομικά στοιχεία. Όπως και να είχε όμως, οι ελληνικές κυβερνήσεις έθεταν ως πρωταρχικό στόχο την ένταξη στο ευρώ, ακόμα και με <<ωραιοποιήσεις>> στα στατιστικά μεγέθη αντί για την πραγματική βελτίωσή τους (Παπαδημητρίου, 2014: 57-58 και Μαματζάκης, 2014: 136-137, 139-143).

Γεγονός ήταν βέβαια πως, για άλλη μία φορά, ένα νέο εξαιρετικά σημαντικό κεφάλαιο ξεκινούσε για την πορεία της χώρας στην διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και το οποίο θα έφτανε μέχρι το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης.

²⁸ Δημιουργική λογιστική: <<η εκμετάλλευση των αδυναμιών των λογιστικών κανόνων και νόμων ή ακόμα και η παραβίαση αυτών, με απώτερο σκοπό την παρουσίαση λογιστικών καταστάσεων όχι όπως αυτές θα έπρεπε κανονικά να είναι, αλλά σύμφωνα με τα συμφέροντα της κάθε επιχείρησης>> ή του κάθε κράτους (Μπιτζένης, Μακέδος, 2014: 247).

5.5 Συμπεράσματα

Η δεκαετία του 1990 και ειδικότερα η περίοδος που αναλύθηκε στο παρόν κεφάλαιο κυριαρχήθηκε από την προσπάθεια της Ελλάδας να συγκλίνει με τις οικονομίες των υπολοίπων κρατών μελών της ΕΟΚ. Ως εκ τούτου, ένα από τα θετικά της προσπάθειας αυτής ήταν ο εξορθολογισμός της ελληνικής οικονομίας (Ιορδάνογλου, 2008: 335) με πολλά από τα δημοσιονομικά μεγέθη της χώρας να βελτιώνονται αισθητά (Παπαδημητρίου, 2014: 56).

Οι δύο κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ της περιόδου, ακόμα και έχοντας δύο πολύ διαφορετικούς ως προς τις απόψεις και την προσωπικότητα ηγέτες στο τιμόνι της η καθεμία, εντούτοις ακολούθησαν αυτή την φιλοευρωπαϊκή και στοχευμένη προς της ευρωζώνη πολιτική. Αυτό ήταν ένα ξεκάθαρο σημάδι πως ο δρόμος του εκσυγχρονισμού και της σύμπλευσης με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της ΕΟΚ είχε πλέον αναγνωριστεί ως ο δρόμος που έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα.

Βέβαια, ακόμα και με αυτή την αποφασιστικά ευρωπαϊκή πορεία που επέλεξε η ελληνική πολιτική ηγεσία και παρά την βελτίωση των οικονομικών μεγεθών της οικονομίας, η Ελλάδα τελικά εισήλθε στην ευρωζώνη χωρίς ουσιαστικά να πληροί τις προϋποθέσεις και υποβοηθούμενη από ευνοϊκές συγκυρίες. Το δημόσιο χρέος της, ένα εξαιρετικά σημαντικό μέγεθος, ήταν ακόμα υψηλό – 104,39% του ΑΕΠ το 2000 (από 71,68% που ήταν το 1990). Όμως, ακόμα και μετά την συμμετοχή της χώρας στην ΟΝΕ, οι κυβερνήσεις (όπως θα καταδειχθεί και στο επόμενο κεφάλαιο) απέτυχαν να εφαρμόσουν ένα ουσιαστικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα το οποίο ήταν απαραίτητο για να φέρει την Ελλάδα στην νέα εποχή του ευρώ (Παπαδημητρίου, 2014: 56-58, 63-64).

Όλα αυτά δημιούργησαν κάποια υποβόσκοντα ζητήματα τα οποία θα δημιουργούσαν σοβαρά προβλήματα όταν οι συνθήκες θα γίνονταν κάτι λιγότερο από ιδανικές για την παγκόσμια και την ευρωπαϊκή οικονομία στα τέλη της δεκαετίας του 2000.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2001-2009

6.1 Εισαγωγή

Η έλευση του ευρώ σημάδεψε την αρχή της νέας χιλιετίας για την Ελλάδα, με το ευρώ να γίνεται το επίσημο νόμισμα της χώρας από την 1^η Ιανουαρίου 2002. Προηγουμένως, το 1999, 11 κράτη-μέλη είχαν ήδη υιοθετήσει το νέο νόμισμα (Μαραβέγιας, Ανδρέου, 2010: 412). Έτσι, εγκαινιαζόταν μια νέα περίοδος για την Ελλάδα, η οποία ξεκίνησε με θετικές εξελίξεις για την χώρα και την ΕΕ αλλά κατέληξε στο ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης σε ελληνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Αυτή η περίοδος θα αναλυθεί στο παρόν κεφάλαιο και πιο συγκεκριμένα το διάστημα 2001-2009 – δηλαδή, το διάστημα ακριβώς πριν από την επίσημη υιοθέτηση του ευρώ μέχρι και τους τελευταίους μήνες του 2009. Η συγκεκριμένη περίοδος ανάλυσης θα τμηματοποιηθεί χρονολογικά στις ακόλουθες υποπεριόδους: 2001-2003, 2004-2007, 2007-2009. Αυτές οι υποπεριόδοι οριοθετούνται (όπως και στα προηγούμενα κεφάλαια) από αλλαγές που συντελέστηκαν στο εσωτερικό της χώρας (αλλαγές κυβερνήσεων) εντός της προαναφερθείσας ευρύτερης περιόδου του κεφαλαίου και φτάνουν μέχρι την τελευταία αλλαγή κυβέρνησης λίγους μήνες πριν το ξέσπασμα της κρίσης χρέους της Ελλάδας και της εισόδου της χώρας στον Τριμερή Μηχανισμό Στήριξης (δηλαδή μέχρι και την δεύτερη κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή). Κρίνεται σκόπιμη αυτή η οριοθέτηση καθώς έτσι η ανάλυση θα είναι πιο ξεκάθαρη και ευκρινής.

6.2 Υποπερίοδος 2001-2003

Η έλευση του 2001 βρήκε τον Κ. Σημίτη να έχει καταφέρει να ανανεώσει την θητεία του ως πρωθυπουργός κερδίζοντας τις εκλογές που διεξήχθησαν στις 9 Απριλίου του 2000. Σε εκείνες τις εκλογές το ΠΑΣΟΚ έλαβε το 43,7% της λαϊκής ψήφου (158 έδρες), η ΝΔ το 42,7% (125 έδρες), το ΚΚΕ το 5,5% (11 έδρες) και ο Συνασπισμός το 3,1% (6 έδρες). Οι εκλογές κανονικά θα λάμβαναν χώρα τον Οκτώβριο του 2000 όμως η κυβέρνηση αποφάσισε να τις κηρύξει πρόωρα βασισμένη στο θετικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ λόγω της επιτυχημένης πορείας της χώρας προς το ευρώ (Kazamias, Paradimitriou, 2002: 649, 653).

Η διαφορά όμως μεταξύ των δυο πρώτων κομμάτων ήταν πολύ μικρή και η νίκη αυτή του ΠΑΣΟΚ αποκάλυψε παράλληλα τα σημάδια παρακμής του κυβερνώντος κόμματος αφού η ψήφος του εκλογικού σώματος δόθηκε στον Κ. Σημίτη, σε μεγάλο βαθμό, ως μία εκ νέου ευκαιρία με την προοπτική αλλαγής πορείας (Λούλης, 2011: 139-140). Άλλωστε, προεκλογικά, ο Κ. Σημίτης είχε τοποθετήσει ως προτεραιότητα της νέας κυβέρνησης την επίλυση των διαρθρωτικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας (Παπαδημητρίου, 2007: 252) τα οποία ακόμα δεν είχαν αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά.

Η πολιτική της κυβέρνησης

Ξεκινώντας τη δεύτερη θητεία του ο πρωθυπουργός σκόπευε να αντιμετωπίσει το εργασιακό και το ασφαλιστικό – τα δύο μεγαλύτερα προβλήματα της προηγούμενης θητείας του – εντός 18 μηνών για να μπορέσει να ανακάμψει πριν τις επόμενες εκλογές το κόμμα του (Featherstone, 2007: 252).

Για τον σκοπό αυτό διόρισε τον Τάσο Γιαννίτση υπουργό Εργασίας. Ο Τ. Γιαννίτσης είχε εργαστεί σκληρά σε όσες θέσεις είχε διατηρήσει σε κυβερνήσεις του παρελθόντος και είχε συμβάλει στον σχεδιασμό για την ένταξη της Ελλάδας στην ΟΝΕ. Παρόλα αυτά, δεν ήταν πολιτικός καριέρας, εν αντιθέσει με τον υφυπουργό του Χρήστο Πρωτόπαππα και τον ομόλογό

του στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας Γιάννο Παπαντωνίου, γεγονός που έφερε μικρές τριβές μεταξύ τους επί της εργασιακής μεταρρύθμισης (Παπαδημητρίου, 2007: 252-253).

Τους επόμενους μήνες, ο Τ. Γιαννίτσης κατέθεσε προτάσεις για τη μεταρρύθμιση του εργασιακού οι οποίες όμως συνάντησαν μεγάλη αντίδραση από τα συνδικάτα (ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ) και αρνητικό κλίμα από τους εργοδότες. Οι προτάσεις του παρόλα αυτά είχαν την πλήρη στήριξη του πρωθυπουργού (γεγονός που επέλυσε όποιες εσωκομματικές ή ενδοκυβερνητικές διαφορές) αλλά οδήγησαν στη (βεβιασμένη) ψήφιση του νόμου 2874/2000 στις 7 Δεκεμβρίου του 2000, χωρίς όμως την ύπαρξη συναίνεσης μεταξύ κυβέρνησης και εργοδοτών-συνδικάτων και γι' αυτό η μεταρρύθμιση δεν υπήρξε ριζική και απέτυχε για άλλη μία φορά στον σκοπό της: την μείωση της ανεργίας (Παπαδημητρίου, 2007: 257).

Το 2001 ξεκίνησε η προσπάθεια μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού. Το ασφαλιστικό ήταν ένα ζήτημα που απασχολούσε για δεκαετίες την ελληνική κοινωνία με τις προβλέψεις στην αρχή της νέας χιλιετίας να τοποθετούν τις δαπάνες της χώρας για τις συντάξεις ως τις υψηλότερες στον κόσμο σε ένα βάθος πεντηκονταετίας (Τήνιος, 2007: 277).

Το κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού ασφαλιστικού συστήματος ήταν ο κατακερματισμός του ο οποίος οδηγούσε σε ανισότητες στις εισφορές των ασφαλισμένων αλλά και στις παροχές προς αυτούς. Αυτό με τη σειρά του οδηγούσε στην επιδότηση ενός οικονομικού τομέα από κάποιον άλλο (ή μίας ομάδας από κάποια άλλη) και στην ύπαρξη προνομίων σε ένα σύστημα επί της ουσίας ανεπαρκές. Έτσι, δημιουργείτο το αντιφατικό σχήμα της ύπαρξης πολλών συνταξιούχων που ζούσαν με τον κίνδυνο της φτώχειας ενώ ένα μεγάλο ποσοστό του ΑΕΠ χρησιμοποιείτο για τις συντάξεις (Τήνιος, 2007: 277-278, 290).

Η πολιτική ηγεσία (κυβέρνηση και πολιτικά κόμματα γενικότερα) καλείτο πλέον να πείσει την κοινή γνώμη για την αναγκαιότητα της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης και να αποφύγει βραχυπρόθεσμες και μυωπικές λύσεις, τη στιγμή μάλιστα που ο έκαστος Έλληνας αντιμετώπιζε το ασφαλιστικό ως ένα θέμα που δεν θα μπορούσε ποτέ να γίνει προσωπικό πρόβλημα – μια οπτική που ερχόταν σε αντίθεση με εκείνη των ειδικών (Τήνιος, 2007: 280, 290).

Από την πλευρά της η πολιτική ηγεσία, ενώ θα έπρεπε να δει τη μεγαλύτερη εικόνα, δεν το έκανε (φοβούμενη το πολιτικό κόστος) και γι' αυτό απέτυχε να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των δύο οπτικών (Τήνιος, 2007: 280). Έτσι, η προσπάθεια ασφαλιστικής μεταρρύθμισης δεν ενετάχθη σε μία γενικότερη στρατηγική, ώστε να γίνει πιο αποτελεσματική αλλά και η σημασία της άμεσα αντιληπτή από τον κόσμο. Ο πρωθυπουργός δεν κατάφερε να δώσει ένα νέο πολιτικό στίγμα για το ΠΑΣΟΚ και μη φεύγοντας από την πεπατημένη αποδυνάμωσε την εικόνα του στην κοινή γνώμη (Λούλης, 2011: 140-142).

Τελικά, την άνοιξη του 2001 η προσπάθεια μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού εγκαταλείφθηκε, όχι μόνο λόγω αντιπολιτευτικών και συνδικαλιστικών αντιδράσεων αλλά και ενδοκυβερνητικών και εσωκομματικών. Ο υπουργός Εργασίας Τ. Γιαννίσης βρέθηκε απομονωμένος από τους υπόλοιπους υπουργούς και τελικά παραιτήθηκε (Βούλγαρης, 2013: 148-149 και Λούλης, 2011: 142).

Από τον Μάρτιο του 2002, η κυβέρνηση ξεκίνησε εκ νέου τις συζητήσεις για το ασφαλιστικό και τον Ιούνιο ψηφίστηκε ο νόμος 3029/2002 ο οποίος όμως έδινε μικρή σημασία στη βιωσιμότητα του συστήματος, δεν προσέφερε κάτι ουσιαστικά νέο και ως εκ τούτου κρίθηκε ανεπαρκής (Τήνιος, 2007: 292).

Την ίδια χρονιά το δημοσιονομικό έλλειμμα ανέβηκε στο 4,8% (θα έφτανε στο 7,4% το 2004). Μάλιστα, το διάστημα 1998-2004 οι δαπάνες της κυβέρνησης αυξήθηκαν, ενώ τα έσοδα του κράτους μειώθηκαν εξαιρετικά. Παράλληλα, το διάστημα 2002-2004 οι μέσες ακαθάριστες αποδοχές στις ΔΕΚΟ αυξήθηκαν από την κυβέρνηση (πιθανώς με πελατειακές βλέψεις) σχεδόν κατά 10% (Λούλης, 2011: 144-145).

Πιο συγκεκριμένα, το 2003 ο Κ. Σημίτης σε μια προσπάθεια μεταστροφής του πολιτικού κλίματος (κατά του ιδίου και του κόμματός του), προχώρησε σε παροχές στην ΔΕΘ, οι οποίες ήταν μη βιώσιμες για την οικονομία. Οι παροχές αυτές, που είχαν ως στόχο την προσέλκυση ψηφοφόρων, όχι μόνο απέτυχαν στο στόχο τους (αφού αντιμετωπίστηκαν ως ένα λάθος από την πλευρά της κυβέρνησης) αλλά δημιούργησαν και κίνδυνο σταθερότητας στην ελληνική οικονομία (Λούλης, 2011: 143-146).

Όλα αυτά παρά το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος συγκέντρωσε 9.529 εκατομμύρια ευρώ τη περίοδο 1998-2002 από τις ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων υπηρεσιών (ένα ποσό που ήταν από τα υψηλότερα μεταξύ των χωρών της ΕΕ). Μέρος όμως των εσόδων αυτών χρησιμοποιήθηκε για την κάλυψη τρεχουσών δαπανών (όπως οι προαναφερθείσες) και όχι για την ανακούφιση του ήδη υψηλού δημοσίου χρέους (Παγουλάτος, 2007: 213-214).

Εκτός των παραπάνω, κυρίως από το 2003 και μετά, η κυβέρνηση κατηγορήθηκε για διαφθορά και προσωποληψία μετά από σκάνδαλα όπως του Γιώργου Πανταγιά με την <<υπόθεση Νταλάρα>>, του Στέφανου Μανίκα (υπουργού Επικρατείας) και του Μιχάλη Νεονάκη και υπέσκαψαν τη φήμη του Κ. Σημίτη ως εκσυγχρονιστή και διαχειριστή ζημιώνοντας την δημοφιλία της κυβέρνησής του (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 151-152).

Παρά την αρνητική εικόνα που άφησαν προς το τέλος, σημαντικό είναι να αναφερθεί πως οι κυβερνήσεις του Κ. Σημίτη υπήρξαν πολύ πιο σταθερές από αυτές του Α. Παπανδρέου αφού σε ένα διάστημα 8 ετών είχαν πραγματοποιηθεί μόνο τέσσερις ανασχηματισμοί (οι υπουργοί Εθνικής Οικονομίας και Εξωτερικών είχαν αλλαχθεί μόνο δύο φορές). Ο Κ. Σημίτης άλλωστε είχε κριτικάρει τους συνεχείς ανασχηματισμούς ως ανασταλτικό παράγοντα στην πορεία της <<Αλλαγής>> αφού εμπόδιζαν τους εκάστοτε υπουργούς να ασχοληθούν ουσιαστικά με το χαρτοφυλάκιό τους (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 154).

6.3 Υποπερίοδος 2004-2007

Το ΠΑΣΟΚ έχασε στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 7 Μαρτίου του 2004, σε μεγάλο βαθμό λόγω της φθοράς που είχε υποστεί το κόμμα από τα σκάνδαλα της προηγούμενης περιόδου και όχι επειδή η ΝΔ διέθετε κάποια πραγματικά νέα πρόταση εκτός από την <<επανάδρυση του κράτους>>, η οποία ήταν αρκετά ασαφής ως στόχος (Βούλγαρης, 2013: 154-155). Πιο συγκεκριμένα, η ΝΔ συγκέντρωσε το 45,4% της λαϊκής ψήφου (165 έδρες), το ΠΑΣΟΚ το 40,6% (117 έδρες), το ΚΚΕ το 5,9% (12 έδρες) και ο ΣΥΡΙΖΑ το 3,3% (6 έδρες) (Panagoroulos,

Marantzidis, 2006: 404). Έτσι, ο Κ. Καραμανλής ορκίστηκε πρωθυπουργός της Ελλάδας στις 11 Μαρτίου του 2004 (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 165, 170).

Το προφίλ του ηγέτη

Ο Κ. Καραμανλής ήταν ο ανιψιός του πρώτου πρωθυπουργού της μεταπολίτευσης και ιδρυτή της ΝΔ, Κωνσταντίνου Καραμανλή. Λόγω της συγγένειάς του αυτής η άνοδός του στο κόμμα ήταν γοργή. Παρότι όμως αποδέχθηκε την ηγετική του θέση, διατηρούσε αμφιβολίες για τον εαυτό του αλλά και για το κατά πόσο επιθυμούσε πραγματικά να αναλάβει την ηγεσία του κόμματος αλλά και (μετέπειτα) της χώρας (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 166).

Ο Κ. Καραμανλής είχε μεγάλες διαφορές από τον θείο του. Ήταν περισσότερο ομαδικός παίκτης (team-player) και επιζητούσε την συναίνεση των συνεργατών του στις κυβερνητικές αποφάσεις. Δεν επιζητούσε να υπερισχύσει όλων, αλλά (αντίθετα από τον Κ. Μητσοτάκη και τον Κ. Σημίτη) το κόμμα του τον δέχθηκε πλήρως και η ηγετική του θέση δεν ήταν σε καμία περίπτωση επισφαλής εντός αυτού (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 167-168).

Ειδικότερα, ως πρωθυπουργός, δεν γινόταν να επιβληθεί με βάση την αρχαιότητα (όπως προηγούμενοι πρωθυπουργοί) μιας και ήταν αρκετά νέος (47 ετών όταν εκλέχθηκε πρώτη φορά) σε σύγκριση με κάποιους αρκετά γηραιότερους υπουργούς της κυβέρνησής του και δεν είχε αναλάβει κανένα υπουργικό πόστο πριν την εκλογή του στον πρωθυπουργικό θώκο (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 166, 168).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Στο κομμάτι της οργάνωσης και της διοίκησης της κυβέρνησης ο Κ. Καραμανλής οργάνωσε την κυβέρνησή του στα πρότυπα του θείου του. Το Υπουργικό Συμβούλιο είχε ελάχιστο ρόλο στη χάραξη πολιτικής, με την Κυβερνητική Επιτροπή να αναλαμβάνει αυτό το ρόλο, στο πλαίσιο

της οποίας οι υπουργοί συναντιούνταν με τον πρωθυπουργό σε εβδομαδιαία (περίπου) βάση (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 170, 178).

Σημαντικό ήταν, επίσης, να υπάρχει σαφής έλεγχος του πρωθυπουργού επί των υπουργών του ώστε αυτή η μη πεπειραμένη κυβέρνηση να λειτουργήσει όσο το δυνατόν καλύτερα. Ο Κ. Καραμανλής όμως επέλεξε ένα χαλαρό μοντέλο διοίκησης, παρόλη την ανάγκη για έλεγχο των κυβερνητικών στελεχών από τον ίδιο τον πρωθυπουργό ώστε να αποφευχθούν παθογένειες του παρελθόντος. Το χαλαρό μοντέλο διοίκησης όμως δεν βοήθησε καθόλου προς αυτή την κατεύθυνση (Λούλης, 2011: 176, 178-181).

Ο τρόπος διοίκησης του Κ. Καραμανλή δεν ήταν ιδανικός ούτε για την επίλυση των διαφόρων ερίδων ανάμεσα στους υπουργούς της κυβέρνησης και ο διυπουργικός συντονισμός της κυβέρνησης παρέμεινε ελλιπής. Αυτό, σε συνδυασμό με την χαμηλή συχνότητα συναντήσεων του πρωθυπουργού με υπουργούς που δεν συμπεριλαμβάνονταν στην Κυβερνητική Επιτροπή είχε ως αποτέλεσμα, η κυβέρνηση, εν καιρώ, να κατακερματιστεί σε τέτοιο σημείο ώστε κάποιοι υπουργοί να ενημερώνονται για νέες κυβερνητικές πολιτικές και αποφάσεις μέσω των εφημερίδων. Φυσικά, όλα αυτά επηρέασαν την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 180-182).

Επιπλέον, Ο Κ. Καραμανλής δεν μπόρεσε να ανοίξει αποτελεσματικά το κόμμα του σε εξωκομματικά στελέχη με τεχνοκρατικό υπόβαθρο ή έστω διοικητική εμπειρία. Σε μεγάλο βαθμό η επάνοδος της ΝΔ ήταν για πολλά στελέχη της η ευκαιρία ανταμοιβής για την περίοδο που το κόμμα είχε βρεθεί εκτός εξουσίας. Γι' αυτόν τον λόγο στην κυβέρνηση αλλά και στον κρατικό μηχανισμό γενικότερα τοποθετήθηκαν άτομα με γνώμονα τους στενούς δεσμούς τους με το κόμμα (Λούλης, 2011: 174-179).

Στο κομμάτι του έργου της κυβέρνησης, μετά την ανάληψη της εξουσίας από την ΝΔ, το καλοκαίρι του 2004, η Ελλάδα διοργάνωσε τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Η ανάληψη των Ολυμπιακών Αγώνων αποτέλεσε μία μεγάλη πρόκληση και ένα ρίσκο από την πλευρά της Ελλάδας. Φαίνεται όμως πως οι Αγώνες είχαν θετικό αντίκτυπο στο ΑΕΠ της χώρας (το οποίο αυξήθηκε κατά το διάστημα 2002-2004), στον τουρισμό και στην μείωση της ανεργίας (Παρασκευόπουλος, 2007: 359-360).

Όταν η ολοκλήρωση των Ολυμπιακών Αγώνων στέφθηκε από επιτυχία ο Κ. Καραμανλής απολάμβανε μεγάλη αποδοχή. Η οικονομία όμως παρέμενε πηγή ανησυχίας αφού από τους πρώτους κιόλας μήνες της θητείας του ο πρωθυπουργός βρέθηκε αντιμέτωπος με τα οικονομικά προβλήματα της χώρας (Λούλης, 2011: 181).

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας, υπήρξαν οι ακριβότεροι στην ιστορία του θεσμού μέχρι τότε, με το κόστος να ανεβαίνει λόγω των μέτρων ασφαλείας και των καθυστερήσεων στην ολοκλήρωση πολλών εγκαταστάσεων, με το οικονομικό βάρος των Αγώνων να ανεβάζει κατά πολύ το έλλειμμα στον προϋπολογισμό. Αυτό, μεταξύ άλλων, οδήγησε τον Κ. Καραμανλή να υποστηρίξει πως πολλά από τα έξοδα για τους Αγώνες αλλά και για την κοινωνική πολιτική που ακολουθήθηκε τα προηγούμενα χρόνια από την κυβέρνηση Σημίτη δεν συμπεριελήφθησαν στον προϋπολογισμό (BBC, 12/09/2004).

Η δήλωση αυτή ήρθε σε συνδυασμό με τη <<δημοσιονομική απογραφή>> την οποία έβαλε σε κίνηση ο νέος υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών Γεώργιος Αλογοσκούφης. Με αυτή την απογραφή έγινε μια <<λογιστική αναταξινόμηση των ετών 2000-2003 την οποία πραγματοποίησε με δική της πρωτοβουλία η ΝΔ και την επικύρωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή>> (Βούλγαρης, 2013: 155-156).

Η κίνηση αυτή (η οποία δεν ήταν έξωθεν επιβεβλημένη) φάνηκε πως είχε ως κύριο σκοπό την απαξίωση του κυβερνητικού έργου της προηγούμενης κυβέρνησης αφού δεν αποκάλυπτε καινούργια ελλείμματα ή έσοδα, απλά άλλαζε τον τρόπο καταγραφής λογιστικών στοιχείων. Έτσι, για άλλη μια φορά πάγιες πρακτικές του παρελθόντος – όπως αυτή της απόδοσης κατηγοριών κακοδιαχείρισης και κακής διακυβέρνησης στην προηγούμενη από τη νέα κυβέρνηση – ακολουθούνταν από την πολιτική ηγεσία (Βούλγαρης, 2013: 156-158).

Έτσι, από τις αρχές του 2005 η χώρα βρέθηκε υπό επιτήρηση όταν το αναπροσαρμοσμένο μέγεθος του ελλείμματος ανακοινώθηκε στο 7% του ΑΕΠ. Παρόλα αυτά, κανένα μέτρο δεν προβλέφθηκε από την κυβέρνηση για να συμπεριληφθεί στον προϋπολογισμό του 2005 ενώ η κυβέρνηση θα μπορούσε να είχε αξιοποιήσει την δημοφιλία που απολάμβανε εκείνο το διάστημα ως νεοεκλεχθείσα και να λάβει κάποια αποτελεσματικά μέτρα (Λούλης, 2011: 181-182).

Ο δημόσιος τομέας και γενικά το κράτος είχε ανάγκη διαρθρωτικών αλλαγών. Οι ΔΕΚΟ, επί παραδείγματι, είχαν ανάγκη άμεσων αλλαγών εφόσον, λόγω των προνομίων των υπαλλήλων της – τα οποία ήταν δυσανάλογα προς τις υπηρεσίες τους – ήταν συνήθως ελλειμματικές. Το κομματικό σύστημα όμως, ακόμα σκεπτόμενο με κριτήρια εκλογικά, απέφυγε να λάβει ουσιαστικά μέτρα για το <<νοικοκύρεμα>> του δημοσίου και άρα για την σταθεροποίηση των δημοσιονομικών της χώρας γενικότερα. Γι' αυτό τον λόγο, κατά την πρώτη θητεία του Κ. Καραμανλή, οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις έμειναν σε μεγάλο βαθμό ημιτελείς (Λούλης, 2011: 184-193)

Τα μέτρα που έλαβε τελικά η νέα κυβέρνηση ως μέρος της οικονομικής της πολιτικής ήταν γενικά αναποτελεσματικά και ευκαιριακού χαρακτήρα (Βούλγαρης, 2013: 158-159).

Στο κομμάτι των μεταρρυθμίσεων στη δημόσια διοίκηση, ο πρωθυπουργός – ακολουθώντας μια κίνηση της Γενικής Γραμματείας της Κυβέρνησης – εξέδωσε τον Ιούλιο του 2006 μια σειρά κατευθυντήριων γραμμών προς υπουργούς και άλλους αξιωματούχους για τη βελτίωση της ποιότητας της νομοθεσίας και της ρυθμιστικής διακυβέρνησης²⁹ (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 185).

Γενικότερα, αν και τα έτη 2005 και 2006 υπήρξε μείωση των ελλειμμάτων και ανάπτυξη, από το 2007 και πέρα ξεκίνησε η καθοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας η οποία αποδυνάμωσε την χώρα στις παραμονές της κρίσης (Βούλγαρης, 2013: 158-159).

²⁹ Η προσπάθεια αυτή για εξορθολογισμό της κυβερνητικής νομοθετικής διαδικασίας τελικά απέτυχε λόγω συστημικών προβλημάτων (όπως η απροθυμία των ίδιων των υπουργών να εμπλακούν πλήρως στη διαδικασία αλλά και του ίδιου του πρωθυπουργού να την υποστηρίξει έμπρακτα) και έτσι χάθηκε μια ευκαιρία για ουσιαστική διοικητική μεταρρύθμιση πριν την οικονομική κρίση. Τελικά, τα μέτρα που είχαν προταθεί τότε και διάφορα άλλα επιβλήθηκαν στην Ελλάδα μετά την οικονομική κρίση ώστε να διορθωθούν λειτουργικές αδυναμίες στο σύστημα (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 185, 188-189).

6.4 Υποπερίοδος 2007-2009

Οι εθνικές εκλογές, οι οποίες είχαν προκηρυχθεί πρόωρα, έλαβαν χώρα στις 16 Σεπτεμβρίου του 2007 και ήταν οι πρώτες οι οποίες διεξάγονταν με τον νέο εκλογικό νόμο (3231/2004)³⁰ ο οποίος επιχορηγούσε το πρώτο κόμμα με 40 επιπλέον έδρες (Konras, 2010: 293). Σε αυτή την εκλογική αναμέτρηση τα δύο μεγάλα κόμματα, η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ, βρέθηκαν με μειωμένα ποσοστά. Παρόλα αυτά η ΝΔ κατάφερε να κερδίσει τις εκλογές με 41,8% της λαϊκής ψήφου (152 έδρες). Το ΠΑΣΟΚ έλαβε το 38,1% (102 έδρες), το ΚΚΕ 8,2%(22 έδρες), ο ΣΥΡΙΖΑ 5% (14 έδρες) και για πρώτη φορά μπήκε στο ελληνικό κοινοβούλιο ο ακροδεξιός ΛΑΟΣ με 3,8% (10 έδρες) (Patrikios, Karyotis, 2008: 356-359).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Η νέα κυβέρνηση σχηματίστηκε με μια ισχυρή πλειοψηφία η οποία σε συνδυασμό με τις έντονα φραξιονιστικές τάσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας της ΝΔ, απείλησαν την ενότητα και την συνοχή της και κατέστησαν την διστακτικότητα του πρωθυπουργού για αλλαγές πολιτικής, λήψη ρίσκων και υλοποίηση στόχων ακόμα πιο προφανή και έντονη (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 186).

Παράλληλα, το 2007 ξέσπασε η χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ η οποία έπειτα εξαπλώθηκε στην Ευρώπη (Τσαμαδιάς, 2014: 97) και έφερε σύντομα αντιμέτωπη την ελληνική κυβέρνηση με τον κίνδυνο της οικονομική κρίσης.

Μάλιστα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Τράπεζα της Ελλάδος προειδοποιούσαν για ενδεχόμενη κρίση χρέους στην Ελλάδα αλλά η κυβέρνηση, μέσω του υπουργού Οικονομίας και Οικονομικών Γ. Αλογοσκούφη, καθυσύχασε τον Μάρτιο του 2008 την κοινή γνώμη (Βούλγαρης, 2013: 169-170).

³⁰ Γνωστός και ως νόμος Σκανδαλίδη. Ο εκλογικός νόμος αυτός θεωρήθηκε ο πλέον ευνοϊκός για τα μικρά κόμματα, εισάγοντας αρκετά νέα χαρακτηριστικά στον υπολογισμό και στην κατανομή των εδρών. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Η Καθημερινή, 15/09/2007.

Το 2008, πάντως, βρήκε την Ελλάδα σε ευημερεύουσα κατάσταση: υψηλά εισοδήματα, ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης που έφταναν το 4% την προηγούμενη περίοδο και η χώρα βρισκόταν ανάμεσα στις 40 πλουσιότερες του κόσμου. Η ευημερία αυτή όμως, όπως αποδείχθηκε αργότερα, ήταν επίπλαστη, αφού η Ελλάδα παρουσίαζε το παράδοξο της μεγέθυνσης της οικονομίας της χωρίς όμως να απωλέσει χρονίζοντα δομικά προβλήματα (Καλύβας, 2016: 246-248).

Ένα άλλο επακόλουθο της διεθνούς κρίσης όμως ήταν η πρόκληση φόβου στις αγορές και η ως εκ τούτου αποστροφή των επενδυτών προς το ρίσκο. Έτσι, η Ελλάδα, για πρώτη φορά από την είσοδό της στην ευρωζώνη, δεν είχε τη δυνατότητα να δανείζεται όσο φθηνά δανειζόταν στο παρελθόν από τις αγορές – μάλιστα, σε μια περίοδο που το χρειαζόταν ιδιαίτερως (Καλύβας, 2016: 248-250).

Την περίοδο εκείνη λοιπόν που τα ελληνικά spreads³¹ αυξήθηκαν κατακόρυφα λόγω του ελλείμματος (από 35 bps το 2008 σε 300 bps τον Μάρτιο του 2009) η ελληνική ηγεσία, και συγκεκριμένα ο πρωθυπουργός, δεν έλαβε τα (προ πολλού) απαραίτητα μέτρα για την μείωση του ελλείμματος (Καλύβας, 2016: 250).

Παρόλα αυτά, στην διετία 2007-2009 η κυβέρνηση προχώρησε σε ορισμένες μεταρρυθμίσεις και ιδιωτικοποιήσεις οι οποίες όμως ήταν περιορισμένες σε κλίμακα. Κάποιες εξ αυτών ήταν, η ιδιωτικοποίηση του Λιμένα Πειραιώς και η πώληση της Ολυμπιακής Αεροπορίας. Άλλοι τομείς όμως, οι οποίοι είχαν εξίσου ανάγκη από ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις τις στερήθηκαν (Λούλης, 2011: 201-202).

Με την έλευση του 2009, ο υπουργός Οικονομίας και Οικονομικών, Γ. Αλογοσκούφης αποχώρησε από την κυβέρνηση. Αυτό μείωσε την εμπιστοσύνη προς την κυβέρνηση όσον αφορά την ικανότητά της να αντιμετωπίσει τις συνθήκες που διαμορφώνονταν από την διεθνή οικονομική κρίση που είχε ξεσπάσει (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 186).

³¹ Τα spreads (ελληνιστί: διαφορές απόδοσης) <<είναι [στην περίπτωση της Ελλάδας] το ασφάλιστρο που απαιτούν οι επενδυτές για να αγοράσουν ομόλογα του ελληνικού, αντί του γερμανικού, δημοσίου>> (Καλύβας, 2016: 249).

Ο πρωθυπουργός έφερε στη θέση του Γ. Αλογοσκούφη τον Γιάννη Παπαθανασίου – ο οποίος ήταν λιγότερο έμπειρος από τον προκάτοχό του. Επίσης, ο Κ. Καραμανλής κατά το πρώτο τρίμηνο του 2009 επιχείρησε να έχει μια, σαφώς, πιο ενεργή ανάμειξη στην διοίκηση των οικονομικών της Ελλάδας αλλά ήταν μάλλον αργά (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 186-187).

Από εκεί και πέρα η κυβέρνηση σε μια προσπάθεια ανατροπής του κλίματος που είχε δημιουργηθεί όλο το προηγούμενο διάστημα επιχείρησε με την νέα υπουργό Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας Φάνη Πάλλη-Πετραλιά να μεταρρυθμίσει το ασφαλιστικό, χωρίς όμως αυτές οι μεταρρυθμίσεις να μπορέσουν να ενταχθούν σε μια γενικότερη μεταρρυθμιστική ατζέντα (Λούλης, 2011: 209-210).

Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί πως, παρόλες τις αδυναμίες και τις αστοχίες τους, οι κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή ήταν οι πιο σταθερές από όλες τις μέχρι τότε κυβερνήσεις της μεταπολίτευσης με μόλις δυο ανασχηματισμούς να λαμβάνουν χώρα στο διάστημα 2004-2009 (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 178).

Τελικά, κάτω από το βάρος της όλης κατάστασης (επιπτώσεις διεθνούς κρίσης) ο Κ. Καραμανλής αναγκάστηκε να κηρύξει πρόωρες εκλογές για τον Οκτώβριο του 2009 (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 187) ενώ η Ελλάδα όδευε πια προς την <<διεθνή κρίση με μεγάλο διπλό έλλειμμα (δημοσιονομικό και ανταγωνιστικότητας) και ένα τεράστιο δημόσιο χρέος>> (Βούλγαρης, 2013: 160).

6.5 Ελλάδα και Ευρώπη 2001-2009

Μετά την είσοδο της Ελλάδας στην ζώνη του ευρώ ένα από τα μεγαλύτερα οφέλη και πλεονεκτήματα ήταν ο φθηνός δανεισμός της χώρας από τις αγορές, λόγω αύξησης της φερεγγυότητας αυτής στα μάτια των επενδυτών-δανειστών (Καλύβας, 2016: 249). Αυτό όμως, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, ήταν ένα <<δίκικοπο μαχαίρι>>.

Εκτός του φθηνού δανεισμού όμως, με την είσοδο της στην ευρωζώνη η Ελλάδα παραχώρησε το δικαίωμά της για εθνική νομισματική πολιτική στην ΕΚΤ, διατηρώντας όμως την κυρίαρχη δημοσιονομική της πολιτική, η οποία όμως όφειλε να εναρμονίζεται με αυτή των υπολοίπων κρατών-μελών (Μαματζάκης, 2014: 135-136).

Στο διάστημα αυτό η διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπήκε σε ακόμα πιο εντατικούς ρυθμούς. Ειδικότερα, από την <<Στρατηγική της Λισαβώνας του 2000>> και έπειτα, υπήρξε ένα πρόγραμμα απελευθέρωσης της αγοράς και της επίτευξης γενικότερης ανάπτυξης το οποίο καθοδηγείτο από την ΕΕ. Οι ιδιωτικοποιήσεις αυτές βοήθησαν στην ενσωμάτωση της ελληνικής στην ευρωπαϊκή οικονομία (Παγουλάτος, 2007: 214, 236).

Τον Ιούνιο του 2004, για να συνεχιστεί η εύρυθμη λειτουργία της Ένωσης, ενεκρίθη το κείμενο της Συνταγματική Συνθήκης³² ως αποτέλεσμα της διεύρυνσης της ΕΕ που λάμβανε χώρα όλη την προηγούμενη δεκαετία. Δεν τέθηκε όμως άμεσα σε ισχύ αφού ήταν απαραίτητο να επικυρωθεί πρώτα από τα κράτη-μέλη (Μαραβέγιας, Ανδρέου, 2010: 413-414).

Γενικότερα, στην επιφάνεια, η διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η σχέση της Ελλάδας με την ΕΕ έβαινε καλώς μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Τότε ήταν που η ΕΕ δέχθηκε μεγάλο πλήγμα από το ξέσπασμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης, με τραπεζικές κρίσεις να εκδηλώνονται στην Ιρλανδία και τη Μεγάλη Βρετανία (Λούλης, 2011: 214). Από εκεί και πέρα η κρίση θα επηρέαζε όλη την ευρωζώνη με κύριο αποδέκτη των κραδασμών την Ελλάδα με τις πολλές δομικές και υποβόσκουσες αδυναμίες και τις διάφορες παθογένειές της.

6.6 Συμπεράσματα

Υπό την πρωθυπουργία του Κ. Σημίτη οι θεσμοί ισχυροποιήθηκαν αλλά η μεταρρυθμιστική του ατζέντα περιορίστηκε από τις παθογένειες του ελληνικού πολιτικού συστήματος, από τα σκάνδαλα κ.α. Αν και ο ίδιος δεν ήταν ανεκτικός με κανέναν ο οποίος φερόταν να εμπλέκεται

³² Γνωστή ως Συνθήκη της Λισαβώνας.

σε υποθέσεις διαφθοράς, εντούτοις η αδυναμία του να παραπέμψει άτομα εμπλεκόμενα σε σκάνδαλα είχε πολιτικό κόστος (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 151, 164-165).

Ο Κ. Σημίτης είχε επιχειρήσει να εδραιώσει την ηγεσία του πάνω στο εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα. Ο εκσυγχρονισμός ως απαραίτητη πορεία της χώρας είχε ευρεία αποδοχή (Παπάζογλου, 2012: 203). Όμως, στη δεύτερη θητεία του ο Κ. Σημίτης δεν είχε πια έναν σαφή, εξωτερικά επιβεβλημένο στόχο – όπως είχε στην πρώτη του θητεία την ένταξη στην ΟΝΕ – και γι' αυτό, μη έχοντας ένα ξεκάθαρο πολιτικό στίγμα από μόνος του, έκλεισε τον κύκλο του (Λούλης, 2011: 136-137).

Ο Γ. Λούλης (2011: 125), ορίζει τον Κ. Σημίτη ως <<διστακτικό μεταρρυθμιστή>> και υποστηρίζει πως εκεί μπορεί να εντοπιστεί η αιτία της αδυναμίας του, ως πρωθυπουργός, να επιφέρει ουσιαστικές και μακράς διάρκειας αλλαγές στο κόμμα του.

Ακόμα, η επιρροή που ασκούσε στο ΠΑΣΟΚ απείχε κατά πολύ από εκείνη του προκατόχου του. Ο Κ. Σημίτης και ο κομματικός πυρήνας του ΠΑΣΟΚ είχαν μάλλον μια σχέση αμοιβαίας ανοχής βασισμένη σε ισοροπίες, παρά αγαστής συνεργασίας (Λούλης, 2001: 135). Αυτό σε συνδυασμό με διάφορες εγγενείς αδυναμίες της ελληνικής πολιτικής κατέστησαν πολλές από τις μεταρρυθμίσεις του Κ. Σημίτη επιφανειακές και παρωδικές σε πολλούς τομείς (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 164-165).

Τέλος, η δεύτερη πρωθυπουργική θητεία του Κ. Σημίτη μείωσε ως έναν βαθμό τον αντίκτυπο της πρώτης. Σε αυτή την δεύτερή του θητεία ο πρωθυπουργός φάνηκε πως από κάποιο σημείο και μετά επιχειρούσε να κερδίσει τις επερχόμενες εκλογές (και άρα να διατηρήσει την εξουσία του) με παραχωρήσεις (Λούλης, 2011: 145-146). Αυτό ήταν, εν μέρει, αποτέλεσμα της αποτυχίας του να αλλάξει ριζικά τις κομματικές δομές λειτουργίας και τον ώθησε τελικά να χρησιμοποιήσει συναλλακτικού τύπου πρακτικές για να ισχυροποιήσει και να διατηρήσει την θέση του σε αυτό (Παπάζογλου, 2012: 213), πρακτικές που στο παρελθόν, όπως είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, είχαν δημιουργήσει μεγάλα προβλήματα στην ελληνική οικονομία.

Όσον αφορά την εκσυγχρονιστική ηγεσία του Κ. Σημίτη, αυτή δεν κατάφερε να μεταφραστεί σε απτά αποτελέσματα – όπως είχε αποτύχει παλαιότερα και η <<Αλλαγή>> του Α. Παπανδρέου – και παρέμεινε απλά μια ασαφής έννοια (Παπάζογλου, 2012: 206).

Η εργασιακή μεταρρύθμιση που επιχείρησε να περάσει ο Κ. Σημίτης απέτυχε αφού η πολιτική ηγεσία δεν μπόρεσε να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στους κοινωνικούς εταίρους λόγω της αναποφασιστικότητας που επέδειξε. Εν ολίγοις, η εργασιακή μεταρρύθμιση του 2000 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως <<χαμένη ευκαιρία>> (Παπαδημητρίου, 2007: 260-261, 265).

Ο πρωθυπουργός που ήρθε μετά τον Κ. Σημίτη, ο Κ. Καραμανλής, είχε απέχθεια προς τη μικροδιαχείριση (micromanagement) της κυβέρνησης (όπως και ο Α. Παπανδρέου). Στην περίοδο όμως που κυβέρνησε αυτή ήταν μια πολυτέλεια που δεν μπορούσε να την έχει ο πρωθυπουργός. Η απειρία του σε θέματα διακυβέρνησης αλλά και η εμπιστοσύνη που έδειξε στους εξίσου μη πεπειραμένους υπουργούς του δημιούργησε μια κατακερματισμένη κυβέρνηση. Έτσι, όταν η κρίση έγινε πλέον εμφανής ο Κ. Καραμανλής ήταν αδύναμος να ελέγξει την κατάσταση και να περιορίσει τις συνέπειές της (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 187-188).

Κι όλα αυτά ενώ ο Κ. Καραμανλής ανέλαβε την εξουσία το 2004 εντός ενός ευνοϊκού πλαισίου, με ισχυρή πλειοψηφία στη Βουλή και με τη χώρα να βρίσκεται σε ένα πολύ θετικό σημείο της ιστορίας της. Δεν κατάφερε όμως η κυβέρνηση να μεταφράσει αυτά τα πλεονεκτήματα σε ουσιαστικό έργο και μετά από διάφορες αστοχίες της αποδυναμώθηκε (ειδικά μετά τις εκλογές του 2007) και παρέδωσε την εξουσία χωρίς να έχει καταφέρει κάτι παραπάνω από μια απλή διαχείριση της χώρας επί μία πενταετία (Παπάζογλου, 2012: 290-291).

Όπως και να έχει, το διάστημα 2000-2009 στοίχισε – με βάση μία μελέτη της Τράπεζας της Ελλάδος – 130 δις ευρώ στο ελληνικό δημόσιο, με εξαιρετικά γενναιόδωρες παροχές στους δημοσίους υπαλλήλους (με τις εκλογικές χρονιές να είναι χρονιές έξαρσης πελατειακών πρακτικών) και ήταν ένα διάστημα εκ νέου δημοσιονομικής χαλάρωσης με μεταρρυθμίσεις περιορισμένης εμβέλειας. Όλο αυτό το κλίμα επέτεινε δομικές αδυναμίες οι οποίες υπήρχαν ήδη από το παρελθόν (Λούλης, 2011: 271-272).

Όσον αφορά την διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αυτή στο διάστημα που αναλύθηκε παραπάνω ενδυναμώθηκε περαιτέρω, όσο οι οικονομικές συνθήκες στην ευρωζώνη ήταν ιδανικές, με το κλίμα στα κράτη-μέλη να είναι θετικό προς την όλη διαδικασία. Η κρίση η οποία ξέσπασε όμως τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 2000 θα αποκάλυπτε τις αδυναμίες της Ένωσης και θα έθετε εν αμφιβόλω την όλη διαδικασία στην οποία στηριζόταν και με βάση την οποία πορευόταν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2016

7.1 Εισαγωγή

Η δεκαετία του 2010 και συγκεκριμένα τα πρώτα χρόνια της, βρήκαν την Ελλάδα σε ένα εξίσου κομβικό σημείο της ιστορίας της όπως και η αρχή της δεκαετίας του 2000. Εν αντιθέσει όμως με την αρχή της προηγούμενης δεκαετίας, αυτή, η νέα, βρήκε την Ελλάδα σε μία εξαιρετικά δυσχερή κατάσταση στον οικονομικό τομέα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τους πρώτους μήνες του 2010 η Ελλάδα να ζητήσει και να λάβει την ενίσχυση του Τριμερούς Μηχανισμού Στήριξης λόγω της αδυναμίας της να εξυπηρετήσει τις δανειακές της ανάγκες και με την χρεοκοπία να είναι πιθανή εάν δεν βρισκόταν σύντομα λύση.

Γι' αυτόν τον λόγο, το παρόν κεφάλαιο ξεκινά από το έτος 2010, με αναφορές στους τελευταίους μήνες του 2009 (εφόσον η ανάλυση εκκινείται από την ανάληψη της πρωθυπουργίας εκ του Γιώργου Παπανδρέου), και ολοκληρώνεται στο έτος 2016 που αποτελεί και το τελευταίο ολοκληρωμένο ημερολογιακό έτος κατά την περίοδο συγγραφής και ολοκλήρωσης της παρούσας εργασίας. Η συγκεκριμένη περίοδος ανάλυσης θα τμηματοποιηθεί χρονολογικά στις ακόλουθες υποπεριόδους: 2010-2011, 2012-2014, 2015-2016, οι οποίες κατά την πρακτική των προηγούμενων κεφαλαίων έχουν να κάνουν, ως επί το πλείστον, με τις αλλαγές κυβερνήσεων.

7.2 Υποπερίοδος 2010-2011

Στις εθνικές εκλογές της 4^{ης} Οκτωβρίου του 2009 το ΠΑΣΟΚ κέρδισε πάλι την εξουσία, με πολύ μεγάλο ποσοστό. Οι, κατά δύο χρόνια, πρόωρες αυτές εκλογές διεξήχθησαν εν μέσω της

διεθνούς οικονομικής κρίσης και με τον εκλογικό νόμο που ίσχυσε και στις προηγούμενες. Σε αυτές, το ΠΑΣΟΚ έλαβε το 43,9% της λαϊκής ψήφου (160 έδρες), η ΝΔ το 33,5% (91 έδρες), το ΚΚΕ το 7,5% (21 έδρες), το ΛΑΟΣ 5,6% (15 έδρες) και ο ΣΥΡΙΖΑ με 4,6% (13 έδρες) συμπλήρωσε την σύνθεση του ελληνικού κοινοβουλίου (Konras, 2010: 293-295).

Το προφίλ του ηγέτη

Ο Γ. Παπανδρέου είχε διαδεχθεί τον Κ. Σημίτη στην ηγεσία του ΠΑΣΟΚ ήδη από τον Φεβρουάριο του 2004, πριν τις εθνικές εκλογές του ίδιου έτους στις οποίες ηττήθηκε. Η επιλογή του Κ. Σημίτη να ορίσει τον διάδοχό του και να του παραδώσει τα ηνία του κόμματος πριν την εκλογική αναμέτρηση, έχει επικριθεί από κάποιους (Λούλης, 2011: 144) αλλά σίγουρα η ανάληψη της ηγεσίας του ΠΑΣΟΚ από τον Γ. Παπανδρέου – ο οποίος τα προηγούμενα χρόνια είχε εκτεθεί ελάχιστα – μετέστρεψε εκείνη την περίοδο την προσοχή του κόσμου στους ηγέτες των δύο μεγάλων κομμάτων και μάλλον μείωσε το μέγεθος της εκλογικής ήττας του ΠΑΣΟΚ σε εκείνες τις εθνικές εκλογές (Dinas, 2008)

Η εκλογή του στην ηγεσία του κόμματος είχε γίνει άμεσα, από μέλη και μη (και όχι από το συνέδριο) του κόμματος³³. Από εκεί και πέρα ο Γ. Παπανδρέου επιχείρησε να μεταφέρει το βάρος του πολιτικού λόγου του ΠΑΣΟΚ, από τον εκσυγχρονισμό σε άλλα θέματα, με κύριο την <<αναζήτηση για ένα νέο τύπο κόμματος>> και για αυτή του την προσπάθεια στηρίχθηκε στην προσαρμοστικότητα που επέδειξε το ΠΑΣΟΚ σε νέες ανάγκες και συνθήκες ανά τα χρόνια (Λυριντζής, 2007: 64-67).

Στην εξουσία ήρθε τελικά με το σλόγκαν <<λεφτά υπάρχουν>>³⁴ και την προεκλογική αναγγελία επεκτατικής πολιτικής με αύξηση σε μισθούς και συντάξεις (Καλύβας, 2016: 251).

³³ Ο Α. Παπανδρέου είχε επανεκλεγεί πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ σε ανοιχτές εκλογές από την εκλογική βάση του κόμματος, τον Νοέμβριο του 2007 μετά την ήττα στις εθνικές εκλογές. Τότε, είχε διατηρήσει την θέση του κερδίζοντας τον κύριο αντίπαλο του για το χρίσμα του προέδρου του κόμματος Ευάγγελο Βενιζέλο (Patrikius, Karyotis, 2008: 359).

³⁴ Αυτό, βέβαια, ήταν ένα ανεπίσημο σύνθημα, το οποίο είχε και αρκετές προϋποθέσεις να το ακολουθούν. Το επίσημο σύνθημα της περιόδου για το ΠΑΣΟΚ ήταν το <<αλλάζουμε ή βουλιάζουμε>>. Φυσικά, περισσότερη

Η πολιτική της κυβέρνησης

Η νέα κυβέρνηση παρέλαβε την Ελλάδα σε μια στιγμή που τα οικονομικά της χώρας ήταν σε εξαιρετικά δυσχαιρές σημείο (Λούλης, 2011: 275). Η διεθνής κρίση είχε πια φτάσει στην Ευρώπη και θα εκδηλωνόταν με δύο τρόπους: α) με την τραπεζική κρίση και β) με την κρίση χρέους. Η Ελλάδα θα άνηκε στην δεύτερη κατηγορία (Ρουκανάς, 2014: 439).

Ξεκινώντας πάντως την θητεία της η κυβέρνηση – με την άνετη πλειοψηφία εδρών που απολάμβανε το ΠΑΣΟΚ – διέθετε τη νομιμοποίηση που χρειαζόταν για να περάσει απαραίτητες οικονομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις. Ο Γ. Παπανδρέου καλείτο να αντιμετωπίσει, μεταξύ άλλων, ζητήματα όπως ένα διογκωμένο και αναποτελεσματικό κρατικό μηχανισμό με ισχυρή πελατειακή κουλτούρα και ένα μεγάλο μέρος του λαού το οποίο ήταν ιδιαίτερα σκεπτικό προς τις μεταρρυθμίσεις (Κονρας, 2010: 295).

Την θέση της νέας κυβέρνησης, αλλά και της χώρας γενικότερα, επιβάρυνε αρχικά, το 2009, η επανεμφάνιση του προβλήματος της ορθότητας των δημοσιονομικών στοιχείων, γεγονός που ώθησε την κυβέρνηση σε αναθεώρησή τους³⁵. Το δημοσιονομικό έλλειμμα αναθεωρήθηκε για το 2008 (από 5% σε 7,7% του ΑΕΠ) και για το 2009 (από 3,7% σε 12,5% του ΑΕΠ)³⁶. Όταν, τον Οκτώβριο του 2009 ο υπουργός Οικονομικών Γιώργος Παπακωνσταντίνου ανακοίνωσε στο Eurogroup και στο ECOFIN τα νέα νούμερα³⁷ αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έντονη αντίδραση των ευρωπαϊών εταίρων (και κυρίως της Γερμανίας) (Κότιος, Κουτουλάκης, 2014: 386-396).

αίσθηση προκάλεσε το <<λεφτά υπάρχουν>> και ως εκ τούτου υπήρξε πιο αξιομνημόνευτο, για προφανείς λόγους.

³⁵ Η ελληνική κυβέρνηση είχε δεχθεί το 2004 σύσταση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission) <<σχετικά με την ποιότητα των δημοσιονομικών στοιχείων>> της η οποία ακολουθήθηκε από την σύσταση του Συμβουλίου Οικονομικών και Δημοσιονομικών Υποθέσεων (ECOFIN) για να εξασφαλιστεί το ορθό των δημοσιονομικών στοιχείων (Παπάζογλου, 2012: 207). Επίσης, βλ. κεφάλαιο 3 της παρούσας εργασίας.

³⁶ Η αναθεώρηση που έγινε, ουσιαστικά μείωσε το ΑΕΠ για τα έτη 2006-2009 επιβαρύνοντας αισθητά το δημόσιο έλλειμμα και το δημόσιο χρέος κατά 15,64 δις ευρώ και 92,46 δις ευρώ αντίστοιχα και φυσικά αύξησε τα δύο αυτά μεγέθη ως ποσοστό του ΑΕΠ αλλά και σε απόλυτα νούμερα. Το σημαντικότερο μέγεθος εκ των δύο προαναφερθέντων είναι το δημόσιο χρέος – ως ποσοστό του ΑΕΠ όμως και όχι (τόσο) σε απόλυτα νούμερα (Τσαμαδιάς, 2014: 102-103 και Λιαργκόβας, Ρεπούσης, 2014: 366).

³⁷ Εκτός αυτού, ο τότε υπουργός επέρριψε ευθύνες στην προηγούμενη κυβέρνηση για λάθη και αστοχίες όσον αφορούσε το δημοσιονομικό έλλειμμα, την ελλιπή φοροεισπρακτική ικανότητα του κράτους, καθώς και για <<σκόπιμα λάθη>> (Κότιος, Κουτουλάκης, 2014: 390).

Εντούτοις, ο Γ. Παπανδρέου – θέλοντας να τηρήσει τις προεκλογικές του υποσχέσεις – ψήφισε το νόμο 3808/2009 για την παροχή έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης κοινωνικής αλληλεγγύης που κόστισε 1 δις ευρώ στο ελληνικό δημόσιο³⁸ και το οποίο παραχωρήθηκε τελικά στο τέλος του χρόνου (Λιαργκόβας, Ρεπούσης, 2014: 377 και Σκλιάς, Μαρής, 2014α: 463).

Τελικά, τον Νοέμβριο του 2009 το ECOFIN απεφάνθη την αποτυχία της Ελλάδας στη λήψη μέτρων που θα μείωναν το έλλειμμα επισημαίνοντας τα χαμηλής ποιότητας στατιστικά στοιχεία της χώρας (Παπάζογλου, 2012: 208).

Όλα αυτά θορύβησαν τους Ευρωπαίους εταίρους και τους επενδυτές, έφεραν στο προσκήνιο το αρνητικό παρελθόν της Ελλάδας στον τομέα των δημοσιονομικών στοιχείων και η αξιοπιστία της χώρας προς το εξωτερικό βρέθηκε σε πολύ χαμηλά επίπεδα (Βούλγαρης, 2013: 157-158).

Έτσι, τον Δεκέμβριο η Ελλάδα υποβαθμίστηκε, για πρώτη φορά, από τον οίκο αξιολογήσεων Fitch (Λούλης, 2011: 277) και από εκεί και πέρα με την όλη κατάσταση να επιδεινώνεται τα ελληνικά spreads άρχισαν να ανέβουν σταδιακά αλλά σταθερά (Καλύβας, 2015: 252-253).

Όλα τα παραπάνω: η αναθεώρηση των δημοσιονομικών στοιχείων, η παροχή του επιδόματος, η καθυστέρηση λήψης μέτρων από την κυβέρνηση και η ως εκ τούτων εκτόξευση των spreads υπονόμευσαν περαιτέρω την διαπραγματευτική ισχύ της χώρας το διάστημα εκείνο (Ρουκανάς, 2014: 434, 442).

Ο τότε πρόεδρος της EKT Jean-Claude Trichet είχε επισημάνει πάντως στον Γ. Παπανδρέου την ανάγκη λήψης μέτρων αλλά ο προϋπολογισμός του 2010 (ο οποίος ψηφίστηκε στις 22/12/2009) <<δεν έπεισε τις αγορές για την αποτελεσματικότητα και τη δυνατότητα της κυβέρνησης να εξυγιάνει αποτελεσματικά τα δημόσια οικονομικά της>> (Ρουκανάς, Σκλιάς, 2014: 392-393).

Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός πως ο προϋπολογισμός του 2010 προέβλεπε προσωρινά μέτρα της τάξης του 1,3 δις ευρώ. Βέβαια, με τις εισφορές που είχε κάνει η κυβέρνηση μέσω του

³⁸ Ο τότε πρωθυπουργός είχε βέβαια χαρακτηρίσει το επίδομα ως <<δημοσιονομικά ουδέτερο>> (Ρουκανάς, 2014: 444).

επιδόματος κοινωνικής ευθύνης είχε δαπανήσει ήδη πάνω από 1 δις ευρώ το προηγούμενο διάστημα (Κότιος, Κουτουλάκης, 2014: 399-401).

Όπως φάνηκε, η νέα κυβέρνηση της Ελλάδας δεν αντιλήφθηκε ικανοποιητικά την σοβαρότητα της οικονομικής κατάστασης της χώρας αφού δεν ανέπτυξε κανένα στρατηγικό σχεδιασμό για την αντιμετώπιση του δημοσιονομικού προβλήματος (Σκλιάς, Μαρής, 2014: 462).³⁹

Από εκεί και πέρα η πρόσβαση της χώρας στις αγορές όλο και γινόταν δυσκολότερη. Την κατάσταση επιβάρυναν περαιτέρω διάφορες δηλώσεις τις οποίες έκαναν Έλληνες και Ευρωπαίοι αξιωματούχοι και οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως <<προκλητικές και άστοχες>> (Κότιος, Κουτουλάκης, 2014: 394-397).

Γεγονός είναι όμως πως, ο πρωθυπουργός, παρά τις δυσκολίες που κλήθηκε να αντιμετωπίσει η νέα κυβέρνηση εν τη γενέσει της, κατάφερε να εκκινήσει το πιο επίδοξο σχέδιο διοικητικής μεταρρύθμισης του κυβερνητικού μηχανισμού που είχε δει μέχρι τότε το μεταπολιτευτικό πολιτικό σύστημα⁴⁰ – το οποίο όμως (σχέδιο) σύντομα θα <<χανόταν>> μέσα στο πρόγραμμα διάσωσης (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 222).

Η έλευση του 2010 παρόλα αυτά έφερε την κυβέρνηση αντιμέτωπη με το βάρος των επερχόμενων δανειακών αναγκών της, οι οποίες έπρεπε να καλυφθούν μέχρι τον Μάιο (Λούλης, 2011: 278). Όταν τελικά συνειδητοποίησε πως αδυνατούσε να δανειστεί από τις αγορές⁴¹ για να εξυπηρετήσει το δημόσιο χρέος της, με την στάση πληρωμών να επίκειται και με τον φόβο της εξόδου της Ελλάδας από την ΕΕ και της μετάδοσης της κρίσης, η κυβέρνηση προσέφυγε στις 27 Απριλίου στο ΔΝΤ και την ΕΕ για οικονομική βοήθεια. Έτσι, υπογράφηκε στις 2 Μαΐου συμφωνία χρηματοδότησης ανάμεσα στην Ελλάδα και σε ένα τριμερές σώμα το οποίο αποτελείται από την ΕΚΤ, το ΔΝΤ και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Καλύβας, 2015: 253, 270-

³⁹ Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως τα μέτρα που λήφθηκαν τους πρώτους μήνες του 2010 αντανακλούσαν, μεταξύ άλλων, το μέγεθος της επιρροής που διατηρούσαν οι ομάδες συμφερόντων επί της χάραξης πολιτικής από την πολιτική ηγεσία και το αρνητικό πρόσημο που είχε αυτή η επιρροή για την ελληνική οικονομία (Σκλιάς, Μαρής, 2014: 466).

⁴⁰ <<Τέκνα>> αυτής της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας ήταν το πρόγραμμα <<Διαύγεια>> (δηλαδή η καθιέρωση της υποχρεωτικής δημοσιοποίησης του συνόλου των αποφάσεων της διοίκησης) και το σύστημα αξιοκρατικών προσλήψεων στο δημόσιο OpenGov.

⁴¹ Η Ελλάδα είχε καταφέρει να δανειστεί για τελευταία φορά από τις αγορές τον Ιανουάριο της ίδιας χρονιάς.

271), με το 1ο Μνημόνιο να ενσωματώνεται τελικά στον νόμο 3845/2010 στις 6 Μαΐου (Markantonatou, 2013: 10).

Πριν την ένταξη της όμως σε αυτόν τον λεγόμενο Τριμερή Μηχανισμό Στήριξης η ελληνική πλευρά υπέπεσε σε ένα ακόμα σφάλμα: υπέκυψε σε πιέσεις από κάποιους ισχυρούς εταίρους της – όπως η Γερμανία και η Ολλανδία – και δεν αναδιάρθρωσε το χρέος της πριν την ένταξη σε αυτόν. Και όμως, εκείνη την περίοδο η Ελλάδα είχε ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί (το οποίο δεν εκμεταλλεύτηκε): χώρες της ευρωζώνης, όπως η Γερμανία, ήταν εκτεθειμένες σε μεγάλο βαθμό στο ελληνικό δημόσιο χρέος, γεγονός που έδινε τη δυνατότητα μόχλευσης στην Ελλάδα για την επίτευξη ευνοϊκότερων όρων στη συμφωνία, αφού η μη επίτευξη συμφωνίας θα ήταν επιζήμια και γι' αυτές (Ρουκανάς, 2014: 447-449).

Γενικότερα, η ελληνική κυβέρνηση (όπως και όλες οι επόμενες μέχρι το 2015) είχε λάβει μια πλήρως αμυντική στάση μιας και η Ελλάδα ήταν αυτή που ζητούσε και είχε ανάγκη χρήματα, περιοριζόμενη όμως στο να επεξεργάζεται προτάσεις των δανειστών και όχι να προτείνει ή να αντιπροτείνει η ίδια δικές της (Δημαράκης, 2016: 15-21).

Τελικά, η συμφωνία εγκρίθηκε από το ελληνικό κοινοβούλιο (έστω και με κάποιες διαρροές ψήφων από το κυβερνών κόμμα) παρά την έντονα λαϊκιστική τακτική της ΝΔ η οποία την καταψήφισε (Λούλης, 2011: 279).

Αιτίες της κρίσης από την πλευρά της Ελλάδας

Τελικά, με την υπογραφή του 1^{ου} Μνημονίου η Ελλάδα πέρασε επίσημα στην κρίση. Όπως και να έχει όμως, αυτή η κρίση ήταν αποτέλεσμα διαφορετικών παραγόντων. Οι Kouretas και Vlamis (2010: 394-397) χωρίζουν τις αιτίες σε ενδογενείς και εξωγενείς. Με βάση την δική τους ανάλυση και με προσθήκες από τις αιτίες που παραθέτει ο Καλύβας, στα ενδογενή αίτια μπορούν να συμπεριληφθούν (Kouretas, Vlamis, 2010: 394-397 και Καλύβας, 2016: 257-261):

Α) Το υψηλό δημόσιο χρέος (το οποίο συσσωρεύθηκε, μεταξύ άλλων, από την κακοδιαχείριση και τις αστοχίες των μεταπολιτευτικών κυβερνήσεων στο ασφαλιστικό, το εργασιακό, τις

υπέρμετρες δαπάνες και τις παροχές) το οποίο ήταν εξωτερικό χρέος, δηλαδή βρισκόταν στα χέρια αλλοδαπών τραπεζών και άλλων οντοτήτων.

Β) Η φορολογία (δηλαδή η επί σειρά ετών κακή φοροεισπρακτική ικανότητα του κράτους και η χρόνια φοροδιαφυγή από τους πολίτες).

Γ) Τα ελλείμματα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών από την απώλεια ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας σε σχέση με τα κράτη-μέλη της ΕΕ και τις χώρες του ΟΟΣΑ αλλά και από τη διαφορά ποσοστών πληθωρισμού εντός της ΕΕ.

Δ) Η αποτυχία των κυβερνήσεων να πετύχουν δημοσιονομική εξυγίανση κατά τη δεκαετία πριν την κρίση όπου η Ελλάδα απολάμβανε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Τέλος, στην ελληνική περίπτωση θα ήταν λάθος (ή εν μέρει σωστό) να επικεντρώσει κανείς την προσοχή του μόνο στα λάθη και στις αστοχίες της πολιτικής ηγεσίας. Οι πρακτικές (πελατειακές κ.α.) που επικράτησαν στο μεταπολιτευτικό πολιτικό πλαίσιο και οι οποίες αποδείχθηκαν εξαιρετικά επιζήμιες προϋποθέτουν τη σιωπηρή ανοχή (ή αποδοχή και μάλιστα συμμετοχή) του λαού (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 218).

Όπως παρατηρούν οι Featherstone και Papadimitriou (2015: 219), η (κακή) ποιότητα των κυβερνήσεων αποτελεί ταυτόχρονα σύμπτωμα και αιτία, αφού αντανακλά ένα ευρύτερο κοινωνικό πρόβλημα έλλειψης εμπιστοσύνης της κοινωνίας προς τον κρατικό και κυβερνητικό μηχανισμό. Αυτή η έλλειψη εμπιστοσύνης τροφοδοτεί τις δυσλειτουργίες του συστήματος και με την σειρά τους αυτές οι δυσλειτουργίες διαιωνίζουν την έλλειψη εμπιστοσύνης της κοινωνίας.

Αυτό προσιδιάζει, σύμφωνα με την τυπολογία του Rothstein, με μια κοινωνική παγίδα (social trap) που χαρακτηρίζεται από ένα συλλογικό πρόβλημα συνεργατικής δράσης (δίλημμα του φυλακισμένου) κατά το οποίο η στηριζόμενη στην εμπιστοσύνη συνεργασία μεταξύ των δρώντων (πολιτικής ηγεσίας-οπαδών) αποτελεί το σενάριο με τα μεγαλύτερα οφέλη για όλους, αλλά, με το ρίσκο της προσωπικής δέσμευσης να είναι μεγάλο, η συμμετοχή σε αυτή τη διαδικασία αντιμετωπίζεται ως απαγορευτική (Featherstone, Papadimitriou, 2015: 219).

1^ο Μνημόνιο⁴²

Είναι βέβαιο πως η Ελλάδα το 2010, αποκλεισμένη από τις αγορές καθώς ήταν, εάν δεν δεχόταν το 1^ο Μνημόνιο θα είχε αναγκαστεί να χρεωκοπήσει. Για την ελληνική πολιτική ηγεσία η επιλογή να μην εξυπηρετηθεί το χρέος θα ήταν ιδιαίτερα επιζήμια, όχι μόνο για την χώρα γενικότερα αλλά και από πλευράς πολιτικού κόστους για τον πρωθυπουργό και για το κυβερνών κόμμα. Η επιλογή να ακολουθηθεί το πρόγραμμα λοιπόν – ακόμα και αν αποτύγχανε – ήταν και πάλι λιγότερο επιζήμια από τον να μην ακολουθηθεί καθόλου, αφού η Ελλάδα θα είχε κερδίσει ένα με δύο χρόνια δημοσιονομικής προσαρμογής που θα καθιστούσαν μια ετεροχρονισμένη χρεοκοπία, πιθανώς, λιγότερο καταστροφική (Ardagna, Caselli, 2014).

Η συμφωνία αυτή, η οποία παρείχε οικονομική βοήθεια 110 δις ευρώ (80 δις ευρώ από την ΕΕ και 30 δις ευρώ από το ΔΝΤ) στην Ελλάδα μαζί με ένα πακέτο μέτρων και στόχευε στην αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας, της δημοσιονομικής σταθερότητας και στην προστασία του χρηματοπιστωτικού τομέα, περιγραφόταν στο <<Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής>> (Καλύβας, 2015: 271-272).

Γενικότερα, το 1^ο Μνημόνιο εγκαινίασε την <<εσωτερική υποτίμηση>> ως στρατηγική. Σύμφωνα με την προσέγγιση της εσωτερικής υποτίμησης, η μείωση των μισθών αυξάνει τις εξαγωγές, τη συνολική ζήτηση και την παραγωγή, αποκαθιστώντας έτσι την ισορροπία φέρνοντας τον πληθωρισμό στο ίδιο επίπεδο με εκείνο των ανταγωνιστικών χωρών και βελτιώνοντας το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Ο χαμηλός πληθωρισμός, η υψηλή παραγωγή ή τα χαμηλά επίπεδα ανεργίας επιδιώκονται με την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας όσον αφορά τον κατώτατο μισθό, το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των εργαζομένων, τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, τα οφέλη κ.λπ. (Markantonatou, 2013: 10-11).

Όπως αναφέρει η Markantonatou (2013: 11) η κριτική που ασκήθηκε επί της μεθόδου αυτής, η οποία ακολουθήθηκε στην ελληνική περίπτωση (και η οποία συνεχίστηκε και στα επόμενα

⁴² Αυτό που ονομάστηκε 1^ο Μνημόνιο ήταν η <<Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης>> η οποία με τη σειρά της αποτελείτο από 3 συνημμένα μνημόνια: 1) <<Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής>> (ΜΟΧΠ), 2) <<Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης>> (ΤΜΣ) και 3) <<Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής>> (ΣΠΟΠ).

πακέτα), βασιζόταν στο ότι: α) η επιβεβλημένη λιτότητα θα οδηγούσε σε πιο αδύναμη οικονομία, μείωση των εισπράξεων από φόρους και άρα αδυναμία μείωσης του ελλείμματος, β) η πολιτική της λιτότητας, με περικοπές στις δαπάνες για χάρη της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης των αγορών, δεν λάμβανε υπόψιν ότι όλες οι χώρες που εφάρμοσαν λιτότητα κατέληξαν με τεράστια ύφεση αντί της υποσχεθείσας ανάπτυξης και γ) το πρόγραμμα που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα ήταν εξαιρετικά σκληρό, ενώ η χώρα δεν είχε πια ούτε το εργαλείο της κυρίαρχης νομισματικής υποτίμησης αλλά ούτε και διέθετε φυσικούς πόρους. Έτσι, η Ελλάδα θα καθίστατο απλά μια ζώνη χαμηλών μισθών ανοιχτή στους επενδυτές και τίποτα παραπάνω. Παρόλα αυτά η Τρόικα και η ελληνική κυβέρνηση προχώρησαν με το σχέδιο της εσωτερικής υποτίμησης.

Τον Σεπτέμβριο ο πρωθυπουργός προχώρησε σε ανασχηματισμό με διάφορες ανακατανομές αρμοδιοτήτων, μετακινήσεις, επιστροφή παλαιών στελεχών του ΠΑΣΟΚ στο κυβερνητικό σχήμα και με τα μέλη της κυβέρνησης να αυξάνονται σε 48 (Ναυτεμπορική, 07/09/2010). Το πρώτο διάστημα μετά την υπερψήφιση του 1^{ου} Μνημονίου πάντως τα πράγματα φάνηκαν να βαίνουν καλώς. Ο υπουργός Οικονομικών Γ. Παπακωνσταντίου κατάφερε να μειώσει το πρωτογενές έλλειμμα και το 2010 τελείωνε με ένα πιο θετικό κλίμα για την χώρα. Αυτό αντιστράφηκε με την έλευση του 2011 μιας και οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις στον τομέα της υγείας, στις ΔΕΚΟ κ.α. δεν πραγματοποιήθηκαν. Η κυβέρνηση φοβούμενη τις αντιδράσεις και το πολιτικό κόστος επικεντρώθηκε στις μειώσεις μισθών και συντάξεων και όχι σε πιο επίπονα (αλλά επωφελή) μέτρα (Λούλης, 2011: 280-283).

Ακόμη, στο 1^ο Μνημόνιο είχε τεθεί ο στόχος για την περικοπή 150.000 θέσεων του δημοσίου μέχρι το 2015, ο οποίος εφαρμόστηκε με πρόωρες συνταξιοδοτήσεις και με μικρή αναλογία αναπλήρωσης προσωπικού (1 προς 5) αλλά και με το άρθρο 5 του νόμου 4024/2011, υπό τον υπουργό Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης Δημήτρη Ρέππα, το οποίο προέβλεπε την κινητικότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Όλα τα παραπάνω όμως εφαρμόστηκαν με πρόχειρο τρόπο και οδήγησαν στην απώλεια πεπειραμένου διοικητικού προσωπικού, σε μία περίοδο που το ζητούμενο ήταν η αναβάθμιση αυτού του προσωπικού (Featherstone, 2015: 308).

Η ελληνική κυβέρνηση, τελικά, αδυνατούσε να φέρει τα αποτελέσματα που είχε υποσχεθεί και η Τρόικα έφευγε από κάθε της επίσκεψη στην Αθήνα απογοητευμένη από την αδυναμία της ελληνικής κυβέρνησης να φέρει σε πέρας τα συμφωνηθέντα στον τομέα των περικοπών θέσεων στο δημόσιο και διστακτική στο να επικυρώσει την επόμενη δόση του δανείου για την Ελλάδα (Featherstone, 2015, 308). Μάλιστα, όσο το πρόγραμμα προχωρούσε και φαινόταν πως παρέκκλιε από την ιδανική του πορεία ο βαθμός παρέμβασης από την πλευρά των δανειστών επεκτάθηκε, από το γραφείο που είχε συστήσει η Τρόικα στην Αθήνα για να επισκέπτεται τα υπουργεία και να εξετάζει την λειτουργία τους, στη δημιουργία ενός δεύτερου βραχίονα εξωτερικής παρέμβασης με μια Ομάδα Κρούσης (Taskforce) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Featherstone, Paradimitriou, 2015: 225).

Παρά ταύτα, με έκθεσή του το ΔΝΤ, το φθινόπωρο του 2011, κατέληγε πως το πρόγραμμα είχε αποτύχει – με την οριστική ανεπάρκεια του προγράμματος να αναγνωρίζεται, εν τέλει, τον Μάρτιο της επόμενης χρονιάς (Καλύβας, 2016: 274).

Στα εσωτερικά αίτια αποτυχίας του προγράμματος συμπεριλαμβανόταν η ημιτελής ή καθόλου εφαρμογή των μέτρων. Πολλές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, επί παραδείγματι, δεν υλοποιήθηκαν ή υλοποιήθηκαν μερικώς ή με ανεπαρκή αποτελέσματα· ο εξορθολογισμός της δημόσιας διοίκησης που βρήκε πολλά εμπόδια και οι ιδιωτικοποιήσεις οι οποίες ήταν ελάχιστες και καθυστερημένες. Ακόμα, η πολιτική αστάθεια που επικρατούσε δημιουργούσε παρακώλυση της εφαρμογής των συμφωνηθέντων. Γενικότερα, η ελληνική πολιτική ηγεσία (όπως και μεγάλο μέρος του πληθυσμού) απέτυχε να αποδεχθεί με ουσιαστικό τρόπο το πρόγραμμα. Μάλιστα, εν αναμονή των εκλογών του 2012, πολλές μεταρρυθμίσεις και ιδιωτικοποιήσεις αναβλήθηκαν (Καλύβας, 2016: 278-280).

2^ο Μνημόνιο

Όπως είδαμε, μετά τη συμφωνία του Μαΐου του 2010 τα πράγματα φάνηκαν να πηγαίνουν σύμφωνα με το σχέδιο. Αυτό άλλαξε τους πρώτους μήνες του 2011 όταν έγινε εμφανές πως το 1^ο Μνημόνιο αποτύγχανε. Η Ελλάδα δεν επιτύγχανε τους μεταρρυθμιστικούς και

σταθεροποιητικούς στόχους που είχαν τεθεί, πράγμα που σήμαινε πως δεν θα επανακτούσε πρόσβαση στις αγορές (Ardagna, Caselli, 2014) και για πρώτη φορά άρχισε να συζητείται η πιθανότητα εξόδου της Ελλάδας από την ευρωζώνη – το λεγόμενο Grexit (Copelovitch, Frieden, Walter, 2016: 816).

Το καλοκαίρι του 2011 αποτέλεσε περίοδο έντονων ζυμώσεων. Τον Ιούνιο ο πρωθυπουργός προχώρησε σε δεύτερο ανασχηματισμό της κυβέρνησής του (η οποία πλέον αριθμούσε 41 μέλη) με τον Ε. Βενιζέλο να αναλαμβάνει το υπουργείο Οικονομικών (17/06/2011). Έπειτα, τον Ιούλιο του 2011, μετά από διαπραγματεύσεις, συμφωνήθηκε το 2^ο Μνημόνιο. Με αυτό, η ελληνική πλευρά συμφώνησε σε ακόμα πιο σκληρά μέτρα λιτότητας και σε μεταρρυθμίσεις. Η ευρωζώνη (μέσω του EFSF)⁴³ δεσμεύτηκε να προχωρήσει σε δανειοδότηση της Ελλάδας ύψους 109 δις ευρώ και η ΕΚΤ συναίνεσε στην αναδιάρθρωση του χρέους⁴⁴. Παρόλα αυτά, η αναδιάρθρωση του χρέους συμπεριελήφθη συμβολικά στη συμφωνία, χωρίς να έχει κανένα ουσιαστικό αντίκτυπο στην ανακούφιση του δημοσίου χρέους (Ardagna, Caselli, 2014)

Μετά τις διαπραγματεύσεις, τον Οκτώβριο του 2011, ο Έλληνας πρωθυπουργός πρότεινε, στην σύνοδο κορυφής της ΕΕ, την διεξαγωγή δημοψηφίσματος σχετικά με την αποδοχή του 2^{ου} Μνημονίου. Η πρόταση προκάλεσε αναταραχές και αντιδράσεις. Οι ηγέτες της Γερμανίας και της Γαλλίας πίεσαν για την αναδιτύπωση του ερωτήματος από αποδοχή ή μη του 2^{ου} Μνημονίου σε ερώτημα για την παραμονή ή όχι της Ελλάδας στην ευρωζώνη. Ακόμα και στο εσωτερικό όμως ο Γ. Παπανδρέου συνάντησε έντονες αντιδράσεις – ενδοκυβερνητικές και εσωκομματικές. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν τελικά τον πρωθυπουργό σε παραίτηση (Καλύβας, 2016: 294-295).

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία κυβέρνησης <<ευρείας συνεργασίας>> και τα καθήκοντα του πρωθυπουργού ανέλαβε ο Λουκάς Παπαδήμος⁴⁵. Η νέα κυβέρνηση αριθμούσε

⁴³ European Financial Stability Facility (Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας).

⁴⁴ Το γνωστό PSI (Private Sector Involvement), το οποίο πραγματοποιήθηκε τελικά τον Μάρτιο του 2012 και είχε ως αποτέλεσμα οι κάτοχοι του μεγαλύτερου μέρους του χρέους (82,4% αυτού) να <<χαρίσουν>> στο ελληνικό δημόσιο μέρος του χρέους. Αυτό το <<δώρο>> ανήλθε σχεδόν στα 100 δις ευρώ, μέσω της ανταλλαγής των ομολόγων που είχαν στη διάθεσή τους οι κάτοχοι με άλλα της μισής περίπου αξίας (Καλύβας, 2016: 274-275).

⁴⁵ Ο Λ. Παπαδήμος ήταν ένα άτομο με καθαρά τεχνοκρατικό υπόβαθρο και χωρίς πρότερη ενασχόληση με την πολιτική. Είχε χρηματίσει, μεταξύ άλλων, διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος (1994-2002) και αντιπρόεδρος της ΕΚΤ (2002-2010). Για αναλυτικά βιογραφικά στοιχεία, βλ. Η Καθημερινή, 29/12/2016.

48 μέλη, εκ των οποίων 6 ανήκαν στην ΝΔ, 4 στον ΛΑΟΣ και τα υπόλοιπα στο ΠΑΣΟΚ (News247, 11/11/2011) και ως κύρια αποστολή της είχε να εγκρίνει το 2^ο Μνημόνιο και να διαχειριστεί την αναδιάρθρωση του χρέους (Καλύβας, 2016: 295).

Τελικά, η ψηφοφορία που διεξήχθη στις 12 Φεβρουαρίου του 2012 στο ελληνικό κοινοβούλιο για την έγκριση του 2^{ου} Μνημονίου έγινε σε τεταμένο κλίμα με 43 βουλευτές του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ να το καταψηφίζουν και να διαγράφονται και άλλους να παραιτούνται (Καλύβας, 2015: 274-275, 295). Παρόλα αυτά, το 2^ο Μνημόνιο υπερψηφίστηκε και η Ελλάδα έλαβε το δεύτερο πακέτο οικονομικής βοήθειας ύψους 130 δις ευρώ τον Μάρτιο του ίδιου έτους (Coperlovitch, Frieden, Walter, 2016: 816).

Το 2^ο Μνημόνιο περιελάμβανε νόμους για περαιτέρω περικοπές δαπανών, μεγαλύτερη ευελιξία στις διαδικασίες απολύσεων, μειώσεις στις αποζημιώσεις κ.α. (Markantonatou, 2013: 10).

Στον τομέα των μεταρρυθμίσεων, η στρατηγική της Τρόικα για παραχώρηση δανείων με προϋπόθεση την υιοθέτηση εξαιρετικά σκληρών μέτρων από τον δανειζόμενο ξεκίνησε, στην περίπτωση της Ελλάδας, αρκετά καλά αλλά η θέληση για να συνεχιστεί έσβηνε με το πέρασμα του χρόνου από τις εθνικές κυβερνήσεις. Στην επιβράδυνση της πορείας των μεταρρυθμίσεων συνέβαλε και το γεγονός ότι η Τρόικα θεώρησε δεδομένη την αποτυχία των μέχρι τότε πρακτικών της ελληνικής πλευράς, κάτι που εξελήφθηκε έντονα σαν πρόκληση από τους ενδοσυστημικούς δρώντες της χώρας. Επίσης, με το πέρασμα του χρόνου η όλη νομιμοποίηση της διαδικασίας πλήγηκε μαζί με αυτή των ελληνικών κυβερνήσεων αφού η ατζέντα της υπό όρους βοήθειας φάνηκε ως έξωθεν επιβαλλόμενη και άρα ξένη (Featherstone, 2015: 295, 310).

Παράλληλα, η κυβέρνηση του Λ. Παπαδήμου αντιμετώπιζε προβλήματα τόσο στο εσωτερικό όσο και από την ασταθή περιρρέουσα κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα και στην Ευρώπη. Έτσι, μετά από πιέσεις του αρχηγού της ΝΔ Α. Σαμαρά προκηρύχθηκαν εκλογές για τον Μάιο του 2012 (Καλύβας, 2016: 295).

7.3 Υποπερίοδος 2012-2014

Οι εκλογές που διεξήχθησαν στις 6 Μαΐου του 2012 έγιναν με τον νέο (και μέχρι την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας ισχύοντα) εκλογικό νόμο (3636/2008), ο οποίος είναι μία παραλλαγή του προηγούμενου και ο οποίος δίνει πλέον ένα επιχορήγημα 50 εδρών στο πρώτο κόμμα (Matakos, Xeftaris, 2016: 173). Η ΝΔ αναδείχθηκε πρώτο κόμμα με 18,85% της λαϊκής ψήφου (108 έδρες). Ακολούθησαν ο ΣΥΡΙΖΑ με 16,78% (52 έδρες), το ΠΑΣΟΚ με 13,18% (41 έδρες), οι ΑΝΕΛ με 10,61% (33 έδρες), το ΚΚΕ με 8,48% (26 έδρες), η Χρυσή Αυγή με 6,97% (21 έδρες) και η ΔΗΜΑΡ με 6,11% (19 έδρες) (Υπουργείο Εσωτερικών).

Οι ψηφοφόροι, με το πελατειακό μοντέλο της μεταπολίτευσης να έχει καταρρεύσει, έδωσαν την ψήφο τους σε διάφορα κόμματα τα οποία ήταν αντιμνημονιακά και τα οποία πραγματοποίησαν για πρώτη φορά την είσοδό τους στο ελληνικό κοινοβούλιο. Με τις ψήφους μοιρασμένες ανάμεσα σε πολλά κόμματα κανένα από αυτά δεν κατάφερε να σχηματίσει κυβέρνηση μόνο του ή ως συνασπισμός (ο συνδυασμός ΝΔ-ΠΑΣΟΚ υπολειπόταν 2 εδρών) και έτσι προκηρύχθηκαν εκ νέου εκλογές (Καλύβας, 2016: 295-299).

Η υπηρεσιακή κυβέρνηση του Παναγιώτη Πικραμμένου – η οποία ανέλαβε μετά από την αδυναμία κάποιου κόμματος να σχηματίσει κυβέρνηση – οδήγησε την χώρα στις εκλογές με την νέα εκλογική αναμέτρηση να λαμβάνει χώρα στις 17 Ιουνίου του 2012 και την ΝΔ να επικρατεί και πάλι, με ποσοστό 29,66% (129 έδρες) αυτή τη φορά. Ακολούθησαν ο ΣΥΡΙΖΑ με 26,89% (71 έδρες), το ΠΑΣΟΚ με 12,28% (33 έδρες), οι ΑΝΕΛ με 7,51% (20 έδρες), η Χρυσή Αυγή με 6,92% (18 έδρες), η ΔΗΜΑΡ 6,25% (17 έδρες) και το ΚΚΕ 4,50% (12 έδρες) (Υπουργείο Εσωτερικών).

Αυτή τη φορά η ΝΔ κατάφερε να δημιουργήσει κυβέρνηση συνασπισμού με το ΠΑΣΟΚ και τη ΔΗΜΑΡ (Καλύβας, 2016: 299).

Το προφίλ του ηγέτη

Ο Α. Σαμαράς ήταν ένα παλαιό στέλεχος της ΝΔ το οποίο την δεκαετία του 1990 είχε δημιουργήσει την ΠΟΛΑΝ και μετά τη διάλυση της είχε μείνει ανενεργός. Η επαναφορά του στη ΝΔ έγινε από τον Κ. Καραμανλή και σήμανε την αρχή της ανοδικής του πορείας με αποκορύφωμα την εκλογή του ως αρχηγού της ΝΔ στις εσωκομματικές εκλογές της (Λούλης, 2011: 308-309).

Οι εσωκομματικές εκλογές της ΝΔ είχαν λάβει χώρα τον Νοέμβριο του 2009, μετά την παραίτηση του Κ. Καραμανλή το βράδυ της ήττας του στις εθνικές εκλογές εκείνης της χρονιάς και είχαν διεξαχθεί στα πρότυπα των ανοιχτών εκλογών που είχε εγκαινιάσει το ΠΑΣΟΚ για την εκλογή του προέδρου του Γ. Παπανδρέου. Ο Α. Σαμαράς είχε καταφέρει τότε μια ξεκάθαρη νίκη ενάντια στην Ντόρα Μπακογιάννη (κόρης του πρώην προέδρου της ΝΔ Κ. Μητσοτάκη) με ποσοστό 50% των ψήφων, έναντι του 40% που έλαβε η αντίπαλός του (Κονρας, 2010: 295-296)

Ο Α. Σαμαράς ως αρχηγός της ΝΔ έφερε μαζί του ένα μείγμα λαϊκισμού με εθνικιστικά στοιχεία και είχε χτίσει ένα πλήρως αντιμνημονιακό προφίλ με έντονα πολωτική ρητορική και εναλλακτικές λύσεις αντί του 1^{ου} Μνημονίου (το οποίο, ως αρχηγός της αντιπολίτευσης, είχε καταψηφίσει) οι οποίες ήταν ανεδαφικές, τη στιγμή που το 1^ο Μνημόνιο αποτελούσε ίσως τη μοναδική οδό που μπορούσε να πάρει η Ελλάδα το 2010 (Καλύβας, 2016: 293,296 και Λούλης, 2011: 312-317).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Μετά την ανάληψη της εξουσίας από την ΝΔ η κατάσταση φάνηκε να σταθεροποιείται και μέχρι το τέλος του 2012 η απειλή για έξοδο της Ελλάδας από την ευρωζώνη απομακρύνθηκε (Καλύβας, 2016: 299-300). Έτσι, το έτος έκλεισε με το δημόσιο χρέος να έχει πέσει στο 157% του ΑΕΠ, από 170% του ΑΕΠ που ήταν το 2011 (Μαματζάκης, 2014: 140).

Με την έλευση του 2013 η κατάσταση φάνηκε να βελτιώνεται περαιτέρω με την Ελλάδα να λαμβάνει πλέον σαφείς διαβεβαιώσεις από την ΕΚΤ πως θα βοηθηθεί με κάθε τρόπο να

παραμείνει στο ευρώ αλλά και μετά την συμφωνία των υπουργών της ευρωζώνης με την οποία αποφασίστηκε η βελτίωση των όρων του προγράμματος για την χώρα (Καλύβας, 2016: 300).

Στα μέσα του 2013 η ΔΗΜΑΡ λόγω του κλεισίματος της ΕΡΤ αποχώρησε από τον κυβερνητικό συνασπισμό και έτσι η κυβέρνηση ανασχηματίστηκε (Euronews.com, 24/06/2016 και Δημαράκης, 2016: 19).

Μετά τον ανασχηματισμό, στο μέτωπο των μεταρρυθμίσεων, υπήρξε κινητικότητα από την κυβέρνηση. Με την ανάληψη του υπουργείου Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης από τον Κυριάκο Μητσοτάκη (υιού του Κ. Μητσοτάκη) τον Ιούνιο του 2013 (Το Βήμα, 10/01/2016) και την γενική πάροδο του χρόνου, υπήρξε πρόοδος προς την αποδοχή και την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στον διοικητικό τομέα ώστε, τον Απρίλιο του 2014, η Τρόικα ανέφερε πως είχε συντελεστεί μεγαλύτερη πρόοδος στις μειώσεις προσωπικού δημοσίων υπαλλήλων απ' ότι στο παρελθόν (Featherstone, 2015: 310-311).

Η αποτελεσματική πορεία της κυβέρνησης και γενικότερα της Ελλάδας στα μάτια των ευρωπαίων εταίρων και των πιστωτών έφερε θετικά αποτελέσματα, με αποκορύφωμα την επιστροφή της χώρας στις αγορές τον ίδιο μήνα με πώληση ομολόγων αλλά και την επιστροφή στην ανάπτυξη από το φθινόπωρο του ίδιου έτους (Καλύβας, 2016: 300).

Αυτό δεν σήμαινε πως δεν υπήρχαν ακόμα εκκρεμή ζητήματα, όπως ήταν τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια, το υψηλό ποσοστό ανεργίας, η ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας και η αλλαγή του παραγωγικού της μοντέλου (Καλύβας, 2016: 300). Ακόμα, απαραίτητη ήταν η βελτίωση της δημόσιας διοίκησης ώστε να αναβαθμιστεί η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα της μέσω της καλύτερης οικονομικής διαχείρισης και της απλοποίησης των κανόνων (Featherstone, 2015: 311).

Η μεγάλη (αρνητική) αλλαγή στην πολιτική της κυβέρνησης ήρθε μετά τις ευρωεκλογές του 2014 στις οποίες η ΝΔ είχε κακή επίδοση, με τον πρωθυπουργό να κάνει στροφή προς τον λαϊκισμό: α) κάνοντας έναν κυβερνητικό ανασχηματισμό με λαϊκιστικά κριτήρια, β) εγκαταλείποντας τις μεταρρυθμίσεις που είχε ξεκινήσει η κυβέρνησή του και γ) επιχειρώντας

το πρόωρο κλείσιμο της αξιολόγησης του προγράμματος ώστε <<να περάσει η χώρα στο πολύ πιο ελαστικό και συμφέρον καθεστώς της προληπτικής πιστοληπτικής γραμμής>> (Καλύβας, 2016: 301-302).

Πράγματι, οι ευρωεκλογές ήταν κομβικό σημείο για την αλλαγή πολιτικής της κυβέρνησης. Από εκεί και πέρα, η εμμονή του πρωθυπουργού για άμεση έξοδο από το 2^ο Μνημόνιο έφερε την κυβέρνηση αντιμέτωπη με την καχυποψία της Τρόικα. Η αλλαγή αυτή είχε, προφανώς, εκλογικές ρίζες. Η κυβέρνηση βρισκόταν αρκετές μονάδες πίσω από την αντιπολίτευση και έτσι ο πρωθυπουργός ξεκίνησε να στρέφεται σε επιλογές που θα ανέβαζαν τα ποσοστά της ΝΔ. Οι επιλογές αυτές όμως ήταν αντίθετες προς τη γενικότερη πορεία της κυβέρνησης ως τότε. Ακόμα, οι αλλαγές που έγιναν μετά τον ανασχηματισμό του Ιουνίου (και ειδικά η αλλαγή του υπουργού Οικονομικών) είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην σχέση της κυβέρνησης με την Τρόικα (TheTOC, 26/12/2014).

Η νέα αυτή πολιτική της κυβέρνησης απέτυχε τελικά, με την Ελλάδα να αποκλείεται για άλλη μία φορά από τις αγορές και το 2014 να κλείνει με το δημόσιο χρέος στο 177% του ΑΕΠ (Καλύβας, 2016: 276, 302).

Τελικά, η αποτυχία της κυβέρνησης του Α. Σαμαρά να εκλέξει νέο Πρόεδρο της Δημοκρατίας μετά από τρεις προσπάθειες οδήγησε αυτόματα σε διάλυση της Βουλής και σε προκήρυξη εκλογών πριν καταφέρει να διαπραγματευθεί η έξοδος της Ελλάδας από το πρόγραμμα λιτότητας και η αντικατάστασή του από την προληπτική πιστοληπτική γραμμή (The Economist, 30/12/2014).

7.4 Υποπερίοδος 2015-2016

Στις εκλογές που διεξήχθησαν την 25^η Ιανουαρίου του 2015 ο ΣΥΡΙΖΑ βγήκε πρώτο κόμμα με 36,34% (149 έδρες). Η ΝΔ αναδείχθηκε δεύτερη με 27,81% (76 έδρες), ακολουθούμενη από την Χρυσή Αυγή με 6,28% (17 έδρες), το Ποτάμι με 6,05% (17 έδρες), το ΚΚΕ με 5,47% (15

έδρες), τους ANEΛ με 4,75% (13 έδρες) και το ΠΑΣΟΚ με 4,68% (13 έδρες) (Υπουργείο Εσωτερικών).

Ο ΣΥΡΙΖΑ τελικά σχημάτισε κυβέρνηση μαζί με τους ANEΛ, οι οποίοι διατηρούσαν εξίσου ισχυρή αντιμνημονιακή στάση.

Το προφίλ του ηγέτη

Ο Αλέξης Τσίπρας ορκίστηκε πρωθυπουργός για πρώτη φορά σε ηλικία 40 ετών και ήταν ο νεότερος πρωθυπουργός της μεταπολίτευσης. Με τα κοινά είχε ασχοληθεί ήδη από τα μαθητικά του χρόνια και τελικά, το 2008, σε ηλικία 34 μόλις ετών, ανέλαβε την ηγεσία του ΣΥΡΙΖΑ. Η οικονομική κρίση έδωσε ώθηση στον ίδιο (αλλά και στο κόμμα του) και ως αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης ακολούθησε μια ρητορική που συνδύαζε λαϊκισμό, περηφάνια, ελπίδα αλλά και εθνικισμό – στρατηγική που θύμιζε έντονα τον Α. Παπανδρέου. Προεκλογικά, είχε αναπτύξει ακόμα πιο έντονη ρητορική ενάντια στη λιτότητα καθώς και στα Μνημόνια γεγονός που, κατά την πρώτη περίοδο της πρώτης εκλογής του στον πρωθυπουργικό θώκο, θα έστρεφε την προσοχή της ευρωπαϊκής πολιτικής ηγεσίας προς τις κινήσεις και τις αποφάσεις του. Εξελέγη με το σύνθημα <<η ελπίδα έρχεται>> το οποίο είχε ιδιαίτερη απήχηση στους νέους (Time, 26/01/2015 και Καλύβας, 2016: 298, 302).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Ο Α. Τσίπρας ήρθε στην εξουσία με τρεις στόχους: α) την αντιστροφή των αρνητικών συνεπειών του δημοσιονομικού προγράμματος, β) την αναδιάρθρωση του χρέους και γ) την επαναδιαπραγμάτευση και την αλλαγή (προς το συμφέρον της Ελλάδας) των όρων του προγράμματος διάσωσης (Roukanas, 2016: 434).

Τον πρώτο μήνα της νέας κυβέρνησης αποφασίστηκε με πράξη του υπουργικού συμβουλίου πως δύο θα είναι τα όργανα μέσω των οποίων θα καθορίζεται η κυβερνητική πολιτική. Το

πρώτο ήταν το ΚΥΣΥΜ και το δεύτερο το (καινούργιο) ΚΥΣΟΙΠ. Το πρώτο αναλάμβανε, στο πλαίσιο της νέας κυβέρνησης, θέματα γενικής σημασίας υπό την εποπτεία και προεδρία του πρωθυπουργού και εξασφάλιζε την εφαρμογή των αποφασισμένων πολιτικών. Το δεύτερο, υπό την εποπτεία και προεδρία του Αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως Γιάννη Δραγασάκη, αναλάμβανε τα ζητήματα δημοσιονομικού και οικονομικού ενδιαφέροντος, όπως και τις επενδύσεις, χρηματοπιστωτικά θέματα, θέματα ανταγωνισμού, το τραπεζικό σύστημα, την στρατηγική που θα ακολουθείτο στην διαπραγμάτευση του χρέους κ.α. Τέλος, είχε υποστηρικτικό ρόλο προς τον πρωθυπουργό και τον υπουργό Οικονομικών όσον αφορούσε τη συμμετοχή αυτών των δύο σε ευρωπαϊκά όργανα που ενέπιπταν στην αρμοδιότητά τους και προβλεπόταν να συνεδριάζει ανά δεκαπέντε ημέρες και όποτε άλλοτε κρινόταν αναγκαίο (Το Βήμα, 06/02/2015).

Εν συνεχεία, προς την κατεύθυνση της επαναδιαπραγμάτευσης των όρων του προγράμματος διάσωσης και με τους τρεις προαναφερθέντες στόχους ξεκίνησε η νέα κυβέρνηση άμεσα τις διαπραγματεύσεις με τους Θεσμούς (αυτή ήταν η νέα ονομασία της κυβέρνησης για την Τρόικα). Η διαπραγμάτευση αλλά και η στάση της ελληνικής κυβέρνησης σε αυτή, αν και απολάμβανε ευρεία αποδοχή στο εσωτερικό της χώρας, εντούτοις δεν είχε κανένα ουσιαστικά θετικό αποτέλεσμα όσον αφορά παραχωρήσεις εκ των πιστωτών προς την Ελλάδα. Μάλιστα, η τακτική του νέου υπουργού Οικονομικών απομόνωσε πλήρως την ελληνική κυβέρνηση και στο εσωτερικό η οικονομία αποσταθεροποιήθηκε με εκροή κεφαλαίων και <<εσωτερική στάση πληρωμών του κράτους προς τους προμηθευτές του>> (Καλύβας, 2016: 302-303).

Ο πρωθυπουργός είχε τοποθετήσει στη θέση του υπουργού Οικονομικών τον Γιάννη Βαρουφάκη, στηρίζοντάς τον πλήρως ώστε να διεξάγει τις διαπραγματεύσεις με τους δανειστές. Οι χειρισμοί του υπουργού Οικονομικών όμως στηρίχθηκαν σε θέσεις οι οποίες ήταν σχεδόν ανεδαφικές και ανεφάρμοστες στο πλαίσιο της Ευρώπης και, σε συνδυασμό με την γενική του συμπεριφορά, αποξένωσαν την Ελλάδα και απέδειξαν ότι η νέα κυβέρνηση και ο πρωθυπουργός ήταν μάλλον ανέτοιμοι για το έργο που είχαν αναλάβει (Δημαράκης, 2016).

Παράλληλα, όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, το επιτελείο του υπουργού Οικονομικών με επικεφαλής τον συνεργάτη του James K. Galbraith (η μαρτυρία του οποίου φέρνει στο φως τις

πληροφορίες αυτές), προετοίμαζε ένα εναλλακτικό σχέδιο (<<Σχέδιο Χ>>) σε περίπτωση αποτυχίας των διαπραγματεύσεων. Το σχέδιο αυτό – η προετοιμασία του οποίου ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2015, με άκρα μυστικότητα – προέβλεπε <<κήρυξη κατάστασης έκτακτης ανάγκης, άμεση εθνικοποίηση της Τράπεζας της Ελλάδος, επαναπροσδιορισμός των καταθέσεων σε Νέα Δραχμή, μέτρα για την εγγύηση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας, [όπως και] επιστράτευση δημοσίων υπαλλήλων>>. Η όλη διαδικασία, βέβαια, δεν εφαρμόστηκε ποτέ και η προετοιμασία του σχεδίου τερματίστηκε οριστικά τον Μάιο του ίδιου έτους (Η Καθημερινή, 05/07/2016).

Εν τέλει, οι διαπραγματεύσεις με την Τρόικα κατέληξαν σε αδιέξοδο. Με την επικείμενη λήξη του τρέχοντος προγράμματος της Ελλάδας, τα σοβαρά προβλήματα ρευστότητας που ελλόχευαν και την σκληρή διαπραγματευτική στάση των δανειστών ο πρωθυπουργός διέκοψε τις διαπραγματεύσεις και τη νύχτα της 26^{ης} προς την 27^η Ιουνίου 2015 προκήρυξε δημοψήφισμα για την 5^η Ιουλίου. Σε αυτό ο Α. Τσίπρας κάλεσε τον ελληνικό λαό να ψηφίσει ΟΧΙ στην πρόταση των δανειστών (η οποία αν και τεχνοκρατικής φύσεως παρουσιάστηκε απλοποιημένα ως αποδοχή ή μη της λιτότητας εντός της ζώνης του ευρώ) ώστε να ενδυναμωθεί η διαπραγματευτική ισχύς της Ελλάδας, όπως υποστήριζε ο ίδιος. Στην εβδομάδα που ακολούθησε από την προκήρυξη του δημοψηφίσματος οι ελληνικές τράπεζες αναγκάστηκαν να κλείσουν και να επιβληθούν στην χώρα capital controls⁴⁶ λόγω της τεράστιας εκροής κεφαλαίων που ακολούθησε της ανακοίνωσης. Επιστέγασμα του αναβρασμού και της αβεβαιότητας εκείνων των ημερών υπήρξε το γεγονός πως, η Ελλάδα τη νύχτα της 30^{ης} Ιουνίου έγινε η πρώτη ανεπτυγμένη χώρα στην ιστορία που αθέτησε τις δανειακές της υποχρεώσεις προς το ΔΝΤ αφού η προθεσμία εξυπηρέτησης τους έληξε (Copelovitch, Frieden, Walter, 2016: 817 και Καλύβας, 2016: 303-304).

Όταν έφτασε η ώρα του δημοψηφίσματος, οι Έλληνες ψηφοφόροι, πράγματι, υποστήριξαν το ΟΧΙ σε ποσοστό 61,31%. Το αποτέλεσμα αυτό όμως δεν αύξησε τη διαπραγματευτική ισχύ της ελληνικής κυβέρνησης αλλά αντίθετα έθεσε σε σοβαρή δοκιμασία τις αντοχές της ευρωζώνης και πολλά κράτη-μέλη ζήτησαν τη προσωρινή ή μόνιμη έξοδο της Ελλάδας από αυτήν. Τελικά,

⁴⁶ Ελληνιστί: κεφαλαιακοί έλεγχοι.

στις 13 Ιουλίου, μετά από μια σύνοδο κορυφής μεταξύ των ευρωπαϊών εταίρων η οποία διήρκεσε 17 ώρες, η ελληνική πλευρά συμφώνησε σε 3^ο Μνημόνιο, το οποίο είχε σκληρότερους όρους από εκείνους της απορριφθείσας στο δημοψήφισμα πρότασης. Ο Α. Τσίπρας, όπως και οι προκάτοχοί του κατά τη διάρκεια της κρίσης, είχε έρθει τελικά αντιμέτωπος με την πραγματικότητα (Copelovitch, Frieden, Walter, 2016: 817 και Καλύβας, 2016: 305-306).

Για να καταφέρει να περάσει και (κυρίως) έπειτα να εφαρμόσει το νέο πακέτο μέτρων, ο πρωθυπουργός προέβη σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης ώστε να απομακρυνθούν κυβερνητικά στελέχη τα οποία αντιτίθετο στα μέτρα. Το νέο κυβερνητικό σχήμα ανακοινώθηκε στις 17/07/2015 με αρκετές αλλαγές στην σύνθεση της κυβέρνησης (Η Ναυτεμπορική, 17/07/2015). Περίπου έναν μήνα αργότερα, το 3^ο Μνημόνιο ενεκρίθη τελικά από το ελληνικό κοινοβούλιο με την στήριξη της αντιπολίτευσης, αλλά χωρίς να αποφευχθούν οι έντονες εσωκομματικές αναταράξεις για τον ΣΥΡΙΖΑ, με αρκετούς βουλευτές και υπουργούς της κυβέρνησής του ακόμα, να το καταψηφίζουν (Καλύβας, 2016: 306).

Η ενδοκυβερνητική και ενδοκομματική διάσπαση του ΣΥΡΙΖΑ (η οποία ήταν απόρροια της υπερψήφησης του Μνημονίου) και η ως εκ τούτου απολεσθείσα κοινοβουλευτική πλειοψηφία της κυβέρνησης οδήγησαν τον πρωθυπουργό σε παραίτηση. Έπειτα από την αποτυχία των υπολοίπων κομμάτων να σχηματίσουν κυβέρνηση μετά από τις διερευνητικές εντολές που τους δόθηκαν η χώρα οδηγήθηκε για δεύτερη φορά σε οκτώ μήνες σε εκλογική αναμέτρηση (Matakos, Xefteris, 2016: 172-173).

Η υπηρεσιακή κυβέρνηση της Βασιλικής Θάνου (η οποία ανέλαβε μετά την αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης από κάποιο κόμμα ώστε να διεξαχθεί ομαλά η νέα εκλογική αναμέτρηση) οδήγησε τελικά την χώρα σε εκλογές οι οποίες έλαβαν χώρα στις 20 Σεπτεμβρίου του 2015 με τον ΣΥΡΙΖΑ να καταφέρνει να κερδίσει ξανά την πρώτη θέση. Αναλυτικότερα, ο ΣΥΡΙΖΑ έλαβε το 35,46% της λαϊκής ψήφου (145 έδρες). Ακολουθήθηκε από την ΝΔ που συγκέντρωσε το 28,09% (75 έδρες), την Χρυσή Αυγή με 6,99% (18 έδρες), τη Δημοκρατική Συμπράταξη (ΠΑΣΟΚ-ΔΗΜΑΡ) με 6,29% (17 έδρες), το ΚΚΕ με 5,55% (15 έδρες), το Ποτάμι με

4,09% (11 έδρες), τους ANEΛ με 3,69% (10 έδρες) και την Ένωση Κεντρώων με 3,44% (9 έδρες) για να συμπληρωθεί η σύσταση του ελληνικού κοινοβουλίου (Υπουργείο Εσωτερικών).

Ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να γίνει το πρώτο κόμμα μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης που κέρδιζε δύο συναπτές εκλογικές αναμετρήσεις ενώ είχε ψηφίσει κάποιο Μνημόνιο και μετά την νίκη του αυτή σχημάτισε για άλλη μία φορά κυβέρνηση με τους ANEΛ. Ακόμα, το εκλογικό αποτέλεσμα ήταν μία εκ νέου επιβεβαίωση του ευρωπαϊκού προσανατολισμού του ελληνικού λαού (παρά την επί χρόνια επιβληθείσα λιτότητα) αφού τα φιλοευρωπαϊκά κόμματα έλαβαν πάνω από το 80% της λαϊκής ψήφου (Matakos, Xeftiris, 2016: 174-176).

Η πολιτική της κυβέρνησης

Ο Α. Τσίπρας έλαβε για άλλη μια φορά εντολή από τον ελληνικό λαό να σχηματίσει κυβέρνηση με τους ANEΛ και να εφαρμόσει άμεσα το πρόγραμμα το οποίο είχε υπογράψει. Πράγματι, σχημάτισε κυβέρνηση στην οποία, για να προσδώσει και την αίσθηση της συνέχειας με την προηγούμενή του, διόρισε στις περισσότερες σημαντικές κυβερνητικές θέσεις τα ίδια άτομα και έθεσε ως πρωταρχικό στόχο την εφαρμογή του 3^{ου} Μνημονίου (Matakos, Xeftiris, 2016: 174-176).

3^ο Μνημόνιο

Ο πρωθυπουργός σκόπευε να προχωρήσει άμεσα στα πιο επίπονα μέτρα ώστε να ανακάμψει εγκαίρως από το πολιτικό κόστος που θα επέφεραν. Τα μέτρα όμως που καλείτο να εφαρμόσει ήταν πιο δύσκολο να εφαρμοστούν απ' ότι είχε υπολογισθεί. Το νέο πακέτο επέβαλε λύσεις σε χρόνια προβλήματα όπως: <<το ασφαλιστικό σύστημα και η φορολόγηση των αγροτών>> (Καλύβας, 2016: 307).

Τελικά, στις 19 Αυγούστου του 2015 δόθηκε η έγκριση για την παροχή 86 δις ευρώ προς την Ελλάδα και στις 20 Αυγούστου δόθηκαν 13 δις ευρώ εξ αυτών για την κάλυψη των δανειακών αναγκών της Ελλάδας και 10 δις ευρώ για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών, χωρίς όμως

κάποια πρόβλεψη για αναδιάρθρωση του χρέους – η οποία κρίνεται πλέον ως απαραίτητη για την έξοδο από την κρίση (Roukanas, 2016: 434-435).

Πρακτικά, μέχρι τα μέσα του 2016 η κυβέρνηση δεν είχε καταφέρει να αυξήσει τα έσοδα του κράτους από την αύξηση των συντελεστών του ΦΠΑ που είχε επιβάλλει και, σε απόλυτα νούμερα, εισέπραττε λιγότερα απ' ότι το 2009. Η μείωση της ανεργίας που είχε επιτευχθεί (80.000 λιγότεροι άνεργοι από τον Ιανουάριο του 2015) ήταν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα των επιδοτούμενων προγραμμάτων του ΟΑΕΔ αλλά και της έξαρσης της μερικής απασχόλησης (Η Καθημερινή, 14/08/2016).

Σε μια προσπάθεια η οποία, πιθανώς, είχε ως στόχο την απέκδυση του κυβερνητικού σχήματος από ιδεολογικές συνιστώσες, οι οποίες δυσχέραιναν την διαδικασία εφαρμογής των μέτρων, και την αντικατάστασή του από ένα πιο πρακτικό, ο πρωθυπουργός προχώρησε, στα τέλη του έτους, σε έναν ανασχηματισμό της κυβέρνησης αυξάνοντας τα μέλη της από 45 σε 48 (Πρώτο Θέμα, 05/11/2016). Τελικά, το 2016 έκλεισε με το δημόσιο χρέος να ανέρχεται στα 326,4 δις ευρώ (Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους) και την Ελλάδα να μην έχει ξεφύγει από την οικονομική κρίση.

7.5 Ελλάδα και Ευρώπη 2010-2016

Η οικονομική κρίση υπήρξε αποτέλεσμα της απερίσκεπτης δημοσιονομικής πολιτικής των περισσότερων εκ των κυβερνήσεων της μεταπολίτευσης έως και το 2009. Σκόπιμο είναι να αναλυθεί όμως και το ευρωπαϊκό σκέλος των αιτιών εκδήλωσης της κρίσης αλλά και των δυσκολιών αντιμετώπισής της.

Τα ευρωπαϊκά αίτια δημιουργίας της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Γενικότερα, πέρα από τα δομικά προβλήματα του ελληνικού οικονομικού και πολιτικού συστήματος μερίδιο ευθύνης για την κρίση της Ελλάδας διαθέτει και ο τρόπος λειτουργίας της ευρωζώνης (Kouretas, Vlamis, 2010: 400) και η ίδια της η δομή.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα και οι υπόλοιπες χώρες που εισχώρησαν στην ευρωζώνη απεμπόλησαν την δυνατότητά τους για άσκηση κυρίαρχης νομισματικής πολιτικής, διατήρησαν όμως την ικανότητα άσκησης δημοσιονομικής πολιτικής αλλά και την εποπτεία των τραπεζών τους στο εθνικό επίπεδο (Frankel, 2015: 429).

Όπως αναλύει ο Καλύβας (2016: 253-257), αυτό δημιούργησε το παράδοξο η εκάστοτε χώρα να μπορεί να καταρτίσει τον προϋπολογισμό της και με βάσει αυτό να διατηρεί ελλειμματικό προϋπολογισμό (θεωρώντας πως και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη θα κάνουν το ίδιο) συσσωρεύοντας, ως αποτέλεσμα, χρέος. Οι εθνικές κυβερνήσεις όμως δεν είχαν πια την ευχέρεια να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες μιας τέτοιας δημοσιονομικής πολιτικής, εφόσον τους έλειπε πλέον το εργαλείο της υποτίμησης του νομίσματος. Επιπρόσθετα, η απουσία τραπεζικής ένωσης παγίδευε την κρίση στο ίδιο το κράτος (δηλαδή ανάμεσα στην εθνική κυβέρνηση και στον τραπεζικό τομέα της χώρας) χωρίς τη δυνατότητα εκτόνωσής της.

Από εκεί και πέρα τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο εκτοξεύθηκαν αφού η χώρα έχασε μέρος της ανταγωνιστικότητάς της λόγω της αδυναμίας υποτίμησης του εθνικού νομίσματος και της συνεχώς αυξανόμενης αξίας του ευρώ σε σχέση με τα ξένα νομίσματα (Bitros, Batavia, Nandakumar, 2016: 316). Άλλωστε, ακόμα και πριν από την οικονομική κρίση, ήταν αποδεκτή η εκτίμηση ότι η Ελλάδα επιδείνωσε τη θέση της στον τομέα των δημοσιονομικών μετά της συμμετοχή της στην Ευρωζώνη (Μαραβέγιας, Ανδρέου, 2010: 420).

Με βάση όλα τα παραπάνω και κάνοντας μια σύνθεση εκ της βιβλιογραφίας μπορούν να εξαχθούν τα εξής δομικά αλλά και λειτουργικά προβλήματα της Ένωσης τα οποία τελικά συνέβαλαν στην δημιουργία της οικονομικής κρίσης στην ευρωζώνη και στην Ελλάδα αλλά και στην αναποτελεσματική αντιμετώπισή της στο ευρωπαϊκό επίπεδο (Frankel, 2015: 428-429,

Copelovitch, Frieden, Walter, 2016: 817-824, Κότιος, Γαλανός, Ρουκανάς, 2012: 5-7, Κότιος, 2011: 12-13, Παπαστάμκος, Κότιος, 2011: 6-23 και Χαζάκης, 2014: 349-350):

- 1) Το πρόβλημα της ασυμμετρίας (asymmetry problem), δηλαδή η αδυναμία των κρατών-μελών της ευρωζώνης να ανταποκριθούν σε <<ασύμμετρες οικονομικές διαταραχές>> λόγω της αδυναμίας υποτίμησης του νομίσματος για την αντιμετώπιση αυτών των διαταραχών. Η αδυναμία αυτή προέρχεται, με την σειρά της, από τη μεταφορά της κυρίαρχης νομισματικής πολιτικής στο υπερεθνικό επίπεδο.
- 2) Το πρόβλημα του ηθικού κινδύνου, το οποίο αν και είχε προβλεφθεί από τους αρχιτέκτονες του ευρώ με την τοποθέτηση της <<αρχής μη διάσωσης>> τελικά φάνηκε πως δεν θα εφαρμοζόταν. Όπως είδαμε, η Ελλάδα αλλά και πολλά ακόμα κράτη εισήλθαν στην ευρωζώνη με <<ωραιοποιημένα>> δημοσιονομικά μεγέθη· αυτό, σε συνδυασμό με την διασύνδεση των οικονομιών των κρατών-μελών, οδήγησε τις αγορές να θεωρήσουν δεδομένο πως σε περίπτωση χρεοκοπίας ενός κράτους-μέλους τα υπόλοιπα θα το διέσωζαν. Με άλλα λόγια δεν υπήρχε αξιόπιστη δέσμευσης μη διάσωσης. Αυτό, με τη σειρά του, οδήγησε τα spreads ανάμεσα στα ομόλογα του γερμανικού δημοσίου και άλλων πιο αδύναμων χωρών (όπως η Ελλάδα) να μικρύνουν εξαιρετικά με αποτέλεσμα οι χώρες αυτές να συνεχίσουν να δανείζονται πολύ φθηνά και σε βαθμό που δεν θα τους επιτρεπόταν υπό άλλες συνθήκες αφού οι οικονομίες τους ήταν στην πραγματικότητα πιο αδύναμες.
- 3) Η απουσία μηχανισμού αντιμετώπισης κρίσεων στο πλαίσιο της ευρωζώνης. Πέρα από την αρχή της μη διάσωσης, η οποία είχε φτιαχτεί για την αποφυγή του ηθικού κινδύνου αλλά κατέληξε να μην έχει κανένα βάρος (αλλά αντίθετα δημιούργησε σε ένα βαθμό την κρίση και έπειτα προκάλεσε προβλήματα στην παροχή βοήθειας προς κράτη-μέλη), υπήρχε και η έλλειψη πρόβλεψης ενός μηχανισμού αντιμετώπισης κρίσεων με αποτέλεσμα η ευρωζώνη να μην διαθέτει τρόπο να ανταποκριθεί στις δανειακές ανάγκες κρατών που χρειαζόνταν τελικά βοήθεια.
- 4) Το τραπεζικό πρόβλημα, το οποίο πηγάζει από την διατήρηση της εποπτείας των εθνικών τραπεζών, της ασφάλειας καταθέσεων και άλλων λειτουργιών του τραπεζικού συστήματος σε εθνικό επίπεδο ενώ η νομισματική πολιτική μεταφέρθηκε σε

υπερεθνικό⁴⁷. Γενικότερα, η έλλειψη κεντρικής ρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος δημιούργησε προβλήματα όταν ξέσπασε η κρίση αφού, ενώ υπήρχε ενιαία νομισματική πολιτική, δεν υπήρχε ενιαίο ρυθμιστικό σύστημα για τον χρηματοπιστωτικό τομέα.

- 5) Το ζήτημα της μακροοικονομικής απόκλισης ανάμεσα στα κράτη-μέλη της ευρωζώνης. Η ύπαρξη ενός νομίσματος και άρα μίας νομισματικής πολιτικής για τα κράτη-μέλη, ενώ οι οικονομίες αυτών παρουσίαζαν μεγάλες διαφορές, δημιούργησε διάφορα προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να γίνει η διαφοροποίηση ανάμεσα σε Βορρά και Νότο, με τις χώρες του Νότου (όπως η Ελλάδα και η Ισπανία) να έχουν εξαιρετικά υψηλή ανάπτυξη στα χρόνια μετά την εισαγωγή του ευρώ αντίθετα από αυτές του Βορρά (όπως η Γερμανία). Αυτό, με τη σειρά του, ανέβασε τις τιμές και τους μισθούς και άρα τον πληθωρισμό σε αυτές τις χώρες ενώ στα κράτη-μέλη του Βορρά ο πληθωρισμός παρέμενε πολύ χαμηλός. Παρά όμως τον υψηλό πληθωρισμό των κρατών του Νότου, λόγω της ύπαρξης μίας ενιαίας νομισματικής πολιτικής τα επιτόκια δανεισμού παρέμεναν χαμηλά (λόγω του χαμηλού πληθωρισμού του Βορρά, σε τέτοιο βαθμό που τα κράτη του Νότου να έχουν τη δυνατότητα αλλά και (ουσιαστικά) κίνητρο να δανείζονται για να διατηρήσουν την ανάπτυξή τους. Τα κράτη του Βορρά από την άλλη είχαν κίνητρο να δανείζουν λόγω της στασιμότητας των οικονομιών τους.
- 6) Η έλλειψη δημοσιονομικού συντονισμού ανάμεσα στα κράτη-μέλη, η οποία πήγαζε από την αδυναμία ή απροθυμία των πολιτικών ηγεσιών των κρατών-μελών να συντονίσουν τις δημοσιονομικές τους πολιτικές. Αν το είχαν κάνει βέβαια είναι πολύ πιθανό πως οι επιπτώσεις των προβλημάτων που πήγαζαν από τις μακροοικονομικές αποκλίσεις των κρατών-μελών θα είχαν περιοριστεί, θωρακίζοντας περισσότερο την ευρωζώνη απέναντι στην οικονομική κρίση.
- 7) Η πλήρης υιοθέτηση του μονεταριστικού συστήματος της Bundesbank (Κεντρική Τράπεζα της Γερμανίας) στο οικοδόμημα της ευρωζώνης. Η Γερμανία δέχτηκε να συμμετάσχει στην ευρωζώνη μόνο εάν υιοθετηθεί το γερμανικό σύστημα σε αυτήν. Αυτό το σύστημα δίνει απόλυτη σημασία στον περιορισμό του πληθωρισμού, δηλ. στη

⁴⁷ Από το 2012 και μετά έχουν γίνει αρκετά βήματα προς την σωστή κατεύθυνση για την επίλυση αυτού του προβλήματος, χωρίς όμως να έχει λυθεί πλήρως, μέχρι τη μέρα που γράφονται αυτές οι γραμμές.

διασφάλιση της σταθερότητας των τιμών αποκλείοντας άλλους μακροοικονομικούς στόχους, όπως η οικονομική ανάπτυξη και η απασχόληση, τα οποία θα ήταν σημαντικά εργαλεία για την αντιμετώπιση της κρίσης.

- 8) Η συστηματική αμέλεια του μηχανισμού της ευρωζώνης για ουσιαστική επίτευξη πραγματικής σύγκλισης στις οικονομικές δομές Ελλάδας και ευρωζώνης. Αντίθετα, η οικονομική πολιτική της ΕΕ περιορίστηκε στο να επικεντρώνεται στην ονομαστική σύγκλιση η οποία όμως έκρυβε από πίσω της πλασματική και όχι πραγματική σύγκλιση. Ως εκ τούτου, η κρίση έγινε σχεδόν αναπόφευκτη λόγω της σαθρότητας του οικοδομήματος στο οποίο στηριζόταν η ελληνική οικονομία και την οικοδόμηση του οποίου δεν κατάφερε να αποτρέψει (αλλά μάλιστα υπέθαλψε) η ΟΝΕ.

Τα λάθη της Ένωσης στην αντιμετώπιση της κρίσης

Από την πλευρά των ευρωπαϊών εταίρων η μη εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους της Ελλάδας θα είχε κάποιες επιπτώσεις στον τραπεζικό τομέα δυνατών χωρών της ευρωζώνης, όπως η Γερμανία και η Γαλλία. Η κύρια ανησυχία τους όμως δεν αφορούσε την έκθεση των τραπεζών των χωρών αυτών αλλά την πιθανότητα η χρεοκοπία της Ελλάδας να εκκινήσει μια αλυσιδωτή αντίδραση αποκλεισμού της Πορτογαλίας, της Ιρλανδίας (και ίσως της Ισπανίας) από τις αγορές με φυσικό επακόλουθο την χρεοκοπία τους. Με βάση όλα αυτά, η μη παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα ενείχε τεράστιο οικονομικό ρίσκο για τη σταθερότητα της ευρωζώνης. Έτσι, προτιμήθηκε η επιλογή της παροχής βοήθειας, ακόμα κι αν το πρόγραμμα είχε μικρή πιθανότητα επιτυχίας (Ardagna, Caselli, 2014).

Παρά όμως την απόφαση παροχή βοήθειας προς την Ελλάδα, η διαχείριση της κρίσης ήταν (και σε μεγάλο βαθμό παραμένει έως σήμερα) ελλατωματική και ως εκ τούτου αναποτελεσματική, με τα κυριότερα εκ των προβλημάτων να είναι τα εξής (Κότιος, Γαλανός, Ρουκανάς, 2012: 13-22, Κότιος, 2011: 13-16, Παπαστάμκος, Κότιος, 2011: 23-28, Σιδηρόπουλος, 2014: 313-314, Χαζάκης, 2014: 345-346 και Ρουκανάς, 2014: 443):

- 1) Η προσκόλληση της ΟΝΕ σε λανθασμένα ιεραρχημένους στόχους (είτε βραχυπρόθεσμους είτε μακροπρόθεσμους) με εμμονή στην άμεση αποκατάσταση των

δημοσίων οικονομικών και την μείωση της ανεργίας να αποτελεί μακροπρόθεσμο στόχο – πρακτική που ενέτεινε τελικά την ύφεση και την ανεργία στην ευρωζώνη.

- 2) Ένα ακόμα λάθος από την πλευρά της Ένωσης στο κομμάτι της οικονομικής πολιτικής της ήταν το γεγονός πως δεν μερίμνησε για την θωράκιση των κρατών-μελών της από την (αρνητική) επιρροή των οίκων αξιολόγησης η οποία περιόριζε την πιστοληπτική ικανότητα, ιδιαίτερα, χωρών όπως η Ελλάδα (δημιουργώντας παράλληλα μια <<αυτοεκπληρούμενη προφητεία>> σχετικά με την αφερεγγυότητα των χωρών αυτών) οι οποίες τηρούσαν <<υπό δημοσιονομική επιτήρηση>> κατά τη διάρκεια της κρίσης και άρα δεν δανείζονταν πια με μακροπρόθεσμη στόχευση από τις αγορές.
- 3) Η εμμονή στην πολιτική της λιτότητας η οποία υποστηρίζεται από τους δανειστές και τους εταίρους γενικότερα και η οποία ακολουθείται σταθερά από το 1ο Μνημόνιο μέχρι και σήμερα. Η ακολούθηση αυτής της πολιτικής αποδείχθηκε μία τελείως λανθασμένη επιλογή για την περίπτωση της Ελλάδας αφού επιδείνωσε, και συνεχίζει να επιδεινώνει, το πρόβλημα το οποίο έχει κληθεί να λύσει.
- 4) Ο δυσλειτουργικός μηχανισμός λήψης αποφάσεων της ΟΝΕ. Η προαναφερθείσα απουσία μηχανισμού αντιμετώπισης κρίσεων είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την πολυγνωμία στον απόηχο του ξεσπάσματος της κρίσης, την δραστηριοποίηση πολλών και διαφορετικών δρώντων (όπως η ΕΚΤ, το ECOFIN, το ΔΝΤ) με αντικρουόμενες πολλές φορές μεταξύ τους απόψεις – όλα αυτά ελλείψει ενός θεσμοθετημένου μηχανισμού αντιμετώπισης καταστάσεων όπως μια κρίση.
- 5) Η απουσία σαφούς και αποτελεσματικής ηγεσίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι αστοχίες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας δεν ήταν οι μοναδικές. Ανάλογες αστοχίες υπήρξαν (και υπάρχουν) και εκ μέρους των ηγεσιών άλλων κρατών-μελών με επικράτηση του σοβινισμού, του λαϊκισμού και του οικονομικού εθνικισμού για την ικανοποίηση εσωτερικών πολιτικών συμφερόντων και με σχεδόν μηδαμινή ένδειξη αλληλεγγύης μεταξύ των εταίρων.
- 6) Τέλος, παρά το ότι έγινε κατανοητό πως η οικονομική διακυβέρνηση της ΕΕ ήταν ανεπαρκής και είχε αδρανήσει για αρκετά μεγάλο διάστημα, έγιναν βήματα με την εισαγωγή νέων πρακτικών, νέων φορέων, νέων κανόνων και νορμών χωρίς όμως να

υπάρξει μέριμνα για την ύπαρξη των αναγκών για αυτές τις μεταρρυθμίσεις κεφαλαίων. Η ΕΕ συνέχισε να εστιάζει σε ονομαστική και όχι σε πραγματική σύγκλιση, με πολύ άσχημα αποτελέσματα.

Όλα τα παραπάνω υποδεικνύουν αρκετά λάθη και αστοχίες όσον αφορά το σκέλος της Ευρώπης για την κρίση που εκδηλώθηκε και τις επιπτώσεις της οποίας ακόμα υφίσταται η Ελλάδα. Όλα αυτά έχουν δημιουργήσει αρκετές φωνές οι οποίες υποστηρίζουν πως η χώρα είναι αδύνατον να ορθοποδήσει εντός του πλαισίου της ΕΕ-ΟΝΕ, ειδικά εφόσον οι εταίροι σε συνδυασμό με τους υπολοίπους δανειστές εμμένουν σε πολιτικές λιτότητας και επιδεικνύουν κενά αλληλεγγύης αλλά και αποτελεσματικότητας. Υπάρχει όμως πράγματι εναλλακτική;

Η (ηθελμένη) έξοδος της Ελλάδας από την ευρωζώνη – Grexit

Υπάρχουν λοιπόν διάφορες φωνές οι οποίες καλούν σε έξοδο της Ελλάδας από το ευρώ ως την εναλλακτική λύση. Τέτοιες φωνές υποστηρίζουν πως η όλη προσέγγιση επί του ζητήματος έχει επικεντρωθεί <<στην πλευρά της προσφοράς της ελληνικής οικονομίας>>. Υποστηρίζουν, ακόμα, πως οι μεταρρυθμίσεις που είναι αναγκαίες μπορούν να γίνουν και χωρίς έξωθεν επιβεβλημένη εποπτεία και με εθνικό νόμισμα πλέον. Εντοπίζουν τα αίτια της κρίσης στην έλλειψη ανταγωνιστικότητας την οποία επέφερε ένα <<σκληρό>> νόμισμα όπως το ευρώ και την ως εκ τούτου συσσώρευση δημοσίου χρέους. Τοποθετούν ανάλογο βάρος στην ζήτηση όσο και στην προσφορά και θέτουν ως δεδομένο πως <<η καταστροφή [της ελληνικής οικονομίας] ήταν το τίμημα όχι μόνο της συμμετοχής αλλά και της πεισματικής παραμονής μας στο ευρώ>>. Η <<τόνωση της ζήτησης>>, κατ' αυτήν την άποψη, θα λύσει σε μεγάλο βαθμό το πρόβλημα της ανεργίας, κάτι που δεν είναι εφικτό εντός της ΟΝΕ. Έπειτα, υποστηρίζεται πως, η επανάκτηση της κυρίαρχης νομισματικής πολιτικής θα επιτρέψει ελευθερία κινήσεων η οποία δεν υπάρχει εντός της ευρωζώνης και η υποτίμηση θα έχει θετικά αποτελέσματα στην ανταγωνιστικότητα της Ελλάδας και ως εκ τούτου στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της (Η Καθημερινή, 27/02/2017).

Στον αντίποδα όλων αυτών των επιχειρημάτων υπάρχει η άποψη πως η έξοδος από το ευρώ θα ήταν καταστροφική για την Ελλάδα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική η έξοδος θα επέφερε μία σειρά αρνητικών αποτελεσμάτων, όπως την φυγή κεφαλαίων, την μείωση της αγοραστικής

δύναμης μισθωτών και συνταξιούχων η οποία θα είναι ανάλογη της υποτίμησης του νέου νομίσματος αλλά και, εφόσον το χρέος θα παραμείνει σε ευρώ αλλά η Ελλάδα θα έχει άλλο πιο αδύναμο (λόγω υποτίμησης) νόμισμα από το ευρώ, θα πρέπει να επωμιστεί επιπρόσθετο βάρος για την αποπληρωμή του. Επιπλέον, θεωρείται πως θα υπάρξουν ελλείψεις σε βασικά προϊόντα, ότι, εκτός των θεσμών και των ελέγχων της Ένωσης, θα υπάρξει επιστροφή πιο έντονων παθογενειών του συστήματος, όπως οι πελατειακές σχέσεις και η εγκατάλειψη των αναγκαίων μεταρρυθμίσεων (Η Καθημερινή, 15/05/2012 και Η Καθημερινή, 19/02/2017).

Οι δύο παραπάνω οπτικές έχουν αντίθετες προσεγγίσεις επί του ζητήματος της εξόδου της Ελλάδας από την ευρωζώνη και των συνεπειών αυτής. Τοποθετούν το βάρος της ανάλυσής τους σε διαφορετικά σημεία αλλά συγκλίνουν στο ότι χρειάζονται μεταρρυθμίσεις (αν και υπάρχει σαφής ασυμφωνία στο ποιες θα είναι αυτές, εντούτοις συμφωνούν πως χρειάζονται μεταρρυθμίσεις). Η πρώτη οπτική (έξοδος από το ευρώ) υποστηρίζει την ανάγκη να γίνουν οι μεταρρυθμίσεις και τα όσα αναγκαία με την θέληση της ίδιας την ελληνικής πολιτικής ηγεσίας και κοινωνίας ενώ η δεύτερη οπτική (παραμονή στο ευρώ) αντιμετωπίζει κάτι τέτοιο ως ανέφικτο μιας και προβλέπει επιστροφή σε παθογενείς καταστάσεις του παρελθόντος και αδυναμία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας και κοινωνίας να ελέγξει εαυτούς (Η Καθημερινή, 15/05/2017, Η Καθημερινή, 19/02/2017 και Η Καθημερινή, 27/02/2017).

7.6 Συμπεράσματα

Όπως καταδείχθηκε παραπάνω, η Ελλάδα εισήλθε στην κρίση ανέτοιμη λόγω λανθασμένων πρακτικών μιας πολυετούς περιόδου. Η κακή δημοσιονομική κατάσταση της χώρας και η επί χρόνια χαμηλή ποιότητα στατιστικών στοιχείων, η οποία επανεμφανίστηκε με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Γ. Παπανδρέου φαίνεται πως αποτέλεσε άμεση απόρροια της αδυναμίας των μετά το 1990 κυβερνήσεων να εισάγουν ουσιαστικές μεταρρυθμιστικές τομές στις δομές της χώρας και δυσχέρειναν τη θέση της ελληνική οικονομίας αφήνοντας την

εκτεθειμένη στις επιδράσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (Παπάζογλου, 2012: 207-208).

Στην περίοδο ακριβώς πριν και κατά το ξέσπασμα της κρίσης, η ηγεσία του Γ. Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ γενικότερα όμως απέτυχε (ή καθυστέρησε) να κατανοήσει την ιδιαιτερότητα και τη σοβαρότητα της περιόδου κατά την οποία βρέθηκε στην εξουσία, γεγονός που είχε αρνητικό αντίκτυπο για την Ελλάδα. Ούτε και ο Γ. Παπανδρέου κατάφερε να επιφέρει μια ουσιαστική αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας και σκέψης της κυβέρνησης, των κομμάτων, του κρατικού μηχανισμού αλλά και του λαού προς το δέον. Δεν κατάφερε δηλαδή να φέρει την αλλαγή, εκ των άνω προς τα κάτω, όταν χρειάστηκε, διότι όσο και αν προσπάθησε να προωθήσει μια πιο συμμετοχικού τύπου κουλτούρα ανάμεσα στην ηγεσία και τους υποστηρικτές της εν τέλει διατήρησε πολλά <<παλαιοκομματικά χαρακτηριστικά>> (Παπάζογλου, 2012: 291-292, 296).

Η διακυβέρνηση του Α. Σαμαρά από την άλλη ενώ φάνηκε πως έδωσε μια θετική ώθηση στην χώρα εν τέλει βγήκε εκτός τροχιάς λόγω της προσπάθειας του πρωθυπουργού να διατηρηθεί στην εξουσία.

Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Λ. Παπαδήμο ήταν μία περίοδος διαχείρισης της χώρας και όχι κάτι παραπάνω αφού και αυτή η κυβέρνηση υπήρξε λήπττης έντονων αντιστάσεων προς το έργο της από εξωτερικούς δρώντες αλλά ακόμα και ενδοκυβερνητικά.

Η θητεία του Α. Τσίπρα στον πρωθυπουργικό θώκο από την άλλη (και η οποία διαρκεί έως και την ημέρα ολοκλήρωσης αυτής της εργασίας) έφερε, με την επαναδιαπραγμάτευση των όρων την οποία επιχείρησε, τα αντίθετα των αποτελεσμάτων που ήθελε να πετύχει. Η στάση την οποία κράτησε η νέα κυβέρνηση και η οποία, πράγματι, ήταν για πρώτη φορά ενεργητική, λαμβάνοντας πρωτοβουλίες στον τομέα των διαπραγματεύσεων με τους δανειστές, τελικά δεν απέφερε καρπούς λόγω λανθασμένων εσωτερικών χειρισμών και έντονης αντίστασης από τους δανειστές.

Τελικά, όπως φάνηκε εκ του αποτελέσματος, οι εκλογές του Ιανουαρίου 2015 και η αλλαγή κυβέρνησης αναχαίτισαν την μικρή αλλά πραγματική βελτίωση της ελληνική οικονομίας που

είχε ξεκινήσει το 2014 (Καλύβας, 2016: 280), αν και το τελικό πρόσημο που θα λάβει η περίοδος διακυβέρνησης του Α. Τσίπρα δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί καθότι εν εξελίξει.

Η ελληνική πολιτική ηγεσία και η Ελλάδα γενικότερα όμως κινείται εντός του πλαισίου της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Με τη σειρά της η ΕΟΚ-ΟΝΕ-ΕΕ διατηρεί μερίδιο ευθύνης στην δημιουργία και στην αναποτελεσματική αντιμετώπιση της ελληνική κρίσης. Όπως δείχθηκε παραπάνω δεν υπήρξαν κάποιοι μηχανισμοί, ούτε απαιτήσεις κοινής πολιτικής ώστε να αποφευχθούν λαϊκιστικές εθνικές πολιτικές για την ικανοποίηση των ψηφοφόρων από τις ελληνικές κυβερνήσεις (Oltheten, Sougiannis et al., 2013: 317-318).

Ακόμα, η ευρωζώνη επικεντρωνόταν, και μάλιστα λάμβανε ως δεδομένη, την επιτυχία των προληπτικών κανόνων. Ως εκ τούτου, φάνηκε πως ήταν ελάχιστα προετοιμασμένη για την αντιμετώπιση μιας κρίσης (Featherstone, 2011: 201).

Ακόμα και μετά το ξέσπασμα της κρίσης όμως, η πολιτική που ακολούθησαν οι δανειστές απέδειξε πως τα μέτρα λιτότητας σε περιόδους οικονομικής ύφεσης είναι μια πολιτική λανθασμένη (Baltas, 2013: 36) η οποία φαίνεται πως επιδεινώνει την ύφεση, παρά την αντιμετώπιζει αποτελεσματικά.

Γενικότερα, η ελληνική κρίση αποκάλυψε ξεκάθαρα τις δομικές και κανονιστικές αδυναμίες της ΕΕ και έθεσε εν αμφιβόλω την αποτελεσματικότητά της όσον αφορά την υπερεθνική διακυβέρνηση της ευρωζώνης (Featherstone, 2011: 210-212).

Όλα αυτά πύκνωσαν τις φωνές που καλούν για έξοδο της χώρας από την ευρωζώνη όμως ακόμα και αν η επίσημη επιχειρηματολογία παραμένει σαφώς υπέρ της παραμονής της χώρας στην ΟΝΕ εντούτοις και τα δύο σενάρια (έξοδος και παραμονή) μόνο εικασίες μπορούν να προσφέρουν για τα αποτελέσματα που θα έχει μία έξοδος. Αυτό που αποτελεί γεγονός όμως είναι πως η στόχευση της χώρας παραμένει εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου της ΕΕ-ΟΝΕ χωρίς σημάδια αλλαγής αυτού του μοντέλου, το οποίο όμως – όπως τονίστηκε και καταδείχθηκε παραπάνω – διατηρεί ακόμα πολλά διάτρητα σημεία τα οποία πρέπει να κλείσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8^ο: ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

8.1 ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Προχωρώντας σε μία σύνθεση εξ όλων των προηγούμενων κεφαλαίων θα επιχειρηθεί παρακάτω να κριθεί η πολιτική ηγεσία της περιόδου 1981-2016, η οποία αναλύθηκε στα κεφάλαια 4-7, υπό το θεωρητικό πρίσμα των κεφαλαίων 2 και 3.

Αστοχίες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας

Αρχικώς, τα κόμματα της μεταπολίτευσης επιχείρησαν να εδραιώσουν την κυριαρχία τους δημιουργώντας μια πελατειακή σχέση με τον λαό. Αυτήν την πρακτική, όπως φάνηκε, την εκκίνησε, με συστηματικό τρόπο, το ΠΑΣΟΚ με την άνοδό του στην εξουσία το 1981.

Πράγματι, είδαμε την ακολούθηση επεκτατικών πολιτικών, σε εκλογικές ειδικά περιόδους, οι οποίες επιβάρυναν το κράτος (από αυτές δεν ξέφυγαν ούτε πολιτικοί όπως ο Κ. Σημίτης ο οποίος είχε επιχειρήσει να επιφέρει τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους – βλ. κεφάλαιο 6). Επί παραδείγματι, η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου λίγο πριν την καταφυγή στον Τριμερή Μηχανισμό Στήριξης δαπάνησε χρήματα σε κινήσεις επεκτατικής πολιτικής και έπειτα, υπό το βάρος της κρίσης, πήρε κάποια μέτρα για να καλύψει τελικά αυτές τις δαπάνες την ώρα που η αξιοπιστία της χώρας βρισκόταν σε πολύ χαμηλό σημείο. Η κυβέρνηση θεωρούσε πως η λήψη αυτών των μέτρων αρκούσε (βλ. κεφάλαιο 7). Ένα ερώτημα που μπορεί να τεθεί, βέβαια, είναι αν θα ήταν καλύτερο, την ώρα που η αξιοπιστία της χώρας τίθετο εν αμφιβόλω, να μην είχε ασκηθεί επεκτατική πολιτική, όχι τόσο για τις άμεσες οικονομικές της επιπτώσεις που ήταν η δαπάνη πόρων του δημοσίου, αλλά για να αποφευχθεί περαιτέρω μείωση αυτής ακριβώς της

ήδη ισχνής αξιοπιστίας εκ μέρους των εταίρων και των αγορών, σε μια ιστορική συγκυρία που η Ελλάδα είχε ανάγκη τη στήριξή τους περισσότερο από ποτέ.

Όπως καταδείχθηκε άλλωστε στο κεφάλαιο 2, η (πολιτική) ηγεσία υπάρχει και λειτουργεί εντός ενός περιβάλλοντος το οποίο δεν είναι εργαστηριακό – άρα όχι πλήρως ελεγχόμενο (δηλ. μη ιδανικό). Η ελληνική πολιτική ηγεσία υπάρχει εντός του μικρότερου περιβάλλοντος της χώρας και του μεγαλύτερου της Ένωσης. Και τα δυο αυτά περιβάλλοντα προσφέρουν ευκαιρίες και περιορισμούς, όπως καταδείχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Το πρώτο (μικρότερο περιβάλλον) προσφέρει πλεονεκτήματα όπως η μεγάλη δύναμη του πρωθυπουργού αλλά και μειονεκτήματα όπως ο περιορισμός αυτής της δύναμης από δομικές αδυναμίες του συστήματος κ.α. (βλ. κεφάλαιο 3). Το μεγαλύτερο περιβάλλον της Ένωσης προσέφερε και αυτό ευκαιρίες, όπως ο φθηνός δανεισμός, και περιορισμούς, όπως η απώλεια μέρους της εθνικής κυριαρχίας λόγω υπερεθνικοποίησης τομέων που άλλοτε ανήκαν στο κράτος (π.χ. η κυρίαρχη νομισματική πολιτική) (βλ. κεφάλαια 5-7).

Η ελληνική πολιτική ηγεσία, όπως προκύπτει από την ιστορική έκθεση γεγονότων και την ανάλυση τους, εκμεταλλεύτηκε ενίοτε τις ευκαιρίες που είχε (βλ. την χρησιμοποίηση των κριτηρίων του Μάαστριχτ από την ελληνική πολιτική ηγεσία ώστε να υποβοηθήσουν τις πολιτικές της προσδίδοντας νομιμοποίηση όταν ήταν απαραίτητος ο εξορθολογισμός της ελληνικής οικονομίας, αλλά και την προσπάθεια εκσυγχρονισμού – κεφάλαια 5-6) αλλά τις περισσότερες των φορών απέτυχε ως φορέας αλλαγής προς το καλύτερο (βλ. ασφαλιστικό, εργασιακό και κακή διαχείριση των πόρων από τα ευρωπαϊκά ταμεία και τον φτηνό δανεισμό – κεφάλαια 4-7). Ακόμα, απέτυχε, ενίοτε, να εκμεταλλευτεί στο έπακρον τα πλεονεκτήματα του περιβάλλοντος εκφυλίζοντάς τα και μετατρέποντάς τα σε μειονεκτήματα (η δυνατότητα φθηνού δανεισμού από τις αγορές ως αποτέλεσμα της συμμετοχής στην ευρωζώνη μετατράπηκε σε υπερχρέωση και διόγκωση χρέους).

Μάλιστα, η ελληνική πολιτική ηγεσία στην περίοδο πριν την ένταξη στο ευρώ βρέθηκε μπροστά στο κλασικό δίλημμα του νομίμου ενάντια στο ηθικό (βλ. ανάλυση κεφαλαίου 2). Η αναφορά γίνεται, φυσικά, για τις πρακτικές <<δημιουργικής λογιστικής>> τις οποίες χρησιμοποίησε η Ελλάδα (και όχι μόνο η Ελλάδα βέβαια) προ της ένταξης στην ευρωζώνη,

<<κάμπτοντας>> τους κανόνες και παρουσιάζοντας τα δημοσιονομικά της στοιχεία <<ωραιοποιημένα>> (βλ. κεφάλαιο 5).

Φυσικά, τότε, κρίθηκε ως εξαιρετικά πιο σημαντικό να εισέλθει η Ελλάδα στην ΟΝΕ και όλα τα υπόλοιπα τοποθετήθηκαν σε δεύτερη μοίρα. Σε αυτήν την περίπτωση όμως, και χωρίς κανένα ενδιαφέρον για ηθικολογίες, μπορεί κανείς πραγματιστικά και εκ του αποτελέσματος να υποστηρίξει πως εάν η πολιτική ηγεσία είχε επιλέξει όχι το νόμιμο (ή έστω νομιμοφανές) αλλά τον ηθικό δρόμο (υπό την έννοια της παρουσίασης των λογιστικών στοιχείων της χώρας ως είχαν και περιμένοντας μέχρι να επιτευχθεί ουσιαστική σύγκλιση – κάτι που στην προκειμένη περίπτωση συνήδε και με τον οικονομικό ρεαλισμό) θα μπορούσε να είχε πετύχει καλύτερα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, αφού δεν θα είχε εισέλθει ελλιπώς έτοιμη σε έναν όμιλο χωρών οικονομικά δυνατότερων από αυτήν και δεν θα είχε υιοθετήσει ένα νόμισμα που δεν αντιστοιχούσε στην οικονομία της.

Βέβαια, ακόμα και εφόσον προτάθηκε αρχικά το αίτημα ένταξης, και θεωρήθηκε ως ηθικά και ρεαλιστικά προτιμότερο η Ελλάδα να ενταχθεί στην ζώνη του ευρώ, τότε, έστω και μετά την είσοδο στην ευρωζώνη, θα μπορούσε να επιχειρηθεί η διόρθωση των οικονομικών της χώρας – ειδικά εντός ενός τόσο ευνοϊκού χρηματοπιστωτικά καθεστώτος όπως ήταν η ΟΝΕ στις αρχές της δεκαετίας του 2000, με τα πλείστα πλεονεκτήματα που συνεπαγόταν η συμμετοχή της Ελλάδας σε αυτήν – κάτι όμως που δεν έγινε ή έγινε με μεγάλες ελλείψεις. Κανείς, μόνο να εικάσει μπορεί το πώς θα ήταν η κατάσταση εάν η ελληνική ηγεσία είχε ακολουθήσει τον ηθικό δρόμο, αλλά σε αυτήν την περίπτωση δεν αποτελεί λογικό άλμα να υποθέσουμε πως, πιθανώς να επιβεβαιώνεται, και στον πολιτικό τομέα, η θέση της Ciulla πως το να είναι κανείς ηθικός τον καθιστά αποτελεσματικότερο και του αποφέρει μεγαλύτερα οφέλη μακροπρόθεσμα – ενίοτε έστω (βλ. ανάλυση κεφαλαίου 2).

Όλα τα παραπάνω, οδήγησαν την πολιτική ηγεσία, και το κράτος γενικότερα, να βρεθεί τελικά με ακόμα περισσότερους περιορισμούς (π.χ. στην υπερεθνικοποίηση διαφόρων τομέων που ενέπιπταν κατά κανόνα στην κρατική κυριαρχία προστέθηκαν και οι παρεμβάσεις των δανειστών λόγω του χρέους και της αδυναμίας δανεισμού από τις αγορές) που περιόρισαν και συνεχίζουν να περιορίζουν περαιτέρω την δυνατότητα χάραξης και εφαρμογής πολιτικής από

μέρους των εθνικών κυβερνήσεων. Προβάλλοντας, σε αυτό, την ανάλυση του Μπουραντά για τα θετικά χαρακτηριστικά του ηγέτη και το πώς αυτά μπορούν να μετατραπούν σε κακά (βλ. κεφάλαιο 2) θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως χρειάζεται να βρεθεί η λεπτή ισορροπία για την μεγιστοποίηση της ωφέλειας για την χώρα (τα <<αντίδοτα>>, όπως τα ονομάζει ο Μπουραντάς), διότι, όπως καταφάνηκε όλα τα καλά μπορούν πιθανώς να γίνουν κακά εάν δεν βρεθεί η <<χρυσή τομή>>. Η αναζήτηση της μεσότητας άλλωστε συνάδει και με την ανάλυση του Carr (1981) για το επιθυμητό της επίτευξης ισορροπίας ανάμεσα στο ουτοπικό (δηλ. στο ιδανικό) και στο πραγματικό (δηλ. στο υπάρχων-επιτεύξιμο) σε οποιοδήποτε ζήτημα πολιτικής φύσεως.

Επιπρόσθετα, μέσα από την αφήγηση των προηγούμενων κεφαλαίων, καταδείχθηκε η γενικότερη προσπάθεια του πολιτικού να διατηρήσει την θέση του στο σύστημα (όπως η στροφή του Α. Σαμαράς προς τον λαϊκισμό μετά τις ευρωεκλογές του 2014, αλλά και η πρόωρη εγκατάλειψη του προγράμματος οικονομικής προσαρμογής από την δεύτερη κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου όταν η εφαρμογή του μείωσε τη δημοτικότητα του ΠΑΣΟΚ – βλ. κεφάλαια 7 και 4 αντίστοιχα) η οποία είχε αρνητικά αποτελέσματα για την πορεία της Ελλάδας. Βέβαια, η τάση αυτή του πολιτικού για διατήρηση της θέσης του συνάδει πλήρως με την βεμπεριανή ανάλυση του επαγγελματία πολιτικού αλλά και με το φαινόμενο της <<αναπαραγωγής των ελίτ>> (βλ. κεφάλαιο 1) και δεν είναι μόνο ελληνικό φαινόμενο – χωρίς όμως αυτό να την καθιστά λιγότερο επιζήμια.

Σίγουρα, κατά την περίοδο η οποία αναλύθηκε, φάνηκε πως η ιδιότητα του πολιτικού ήρθε (και, ως εκ τούτου μπορούμε να συνάγουμε πως, μάλλον, έρχεται γενικά) σε σύγκρουση με αυτή του ηγέτη, διότι, στον βαθμό που ο ηγέτης είναι πολιτικός, πράγματι εξηγείται η προσπάθεια παραμονής στην εξουσία· αλλά στον βαθμό που ο πολιτικός είναι (πολιτικός) ηγέτης αποδείχθηκε, μέσα από την ελληνική περίπτωση, πως αυτή η προσκόλληση στην εξουσία μπορεί να έχει αρκετά αρνητικό αντίκτυπο, αφού ο βασικός στόχος της επανεκλογής του πολιτικού δεν είναι πάντα ωφέλιμος ή συμβατός με την ιδιότητα του ηγέτη ως φορέα οράματος και αλλαγής, ούτε με την υποχρέωσή του να μεριμνεί πρώτα για το κοινό καλό και μετά για οτιδήποτε άλλο (βλ. ανάλυση κεφαλαίου 1).

Γενικότερα, είδαμε πρωθυπουργούς να πέφτουν στην σκοτεινή πλευρά των θετικών χαρακτηριστικών του ηγέτη. Ένα ηχηρό παράδειγμα είναι ο Α. Παπανδρέου ο οποίος χρησιμοποίησε την χαρισματικότητά του με αρκετούς παρεκκλίνοντες τρόπους. Στο κομμάτι της ηγεσίας του η αδυναμία του να χρησιμοποιήσει το πολιτικό του εκτόπισμα για την ισχυροποίηση των θεσμών (αυτό συνάδει πλήρως με τη γενικότερη αποστροφή που, ως χαρακτηριστικό, παρουσιάζουν οι χαρισματικοί ηγέτες προς τους θεσμούς και την ισχυροποίηση τους – βλ. κεφάλαιο 2), η ελάχιστη προσπάθειά του για μια πιο συλλογικού τύπου διακυβέρνηση, η αμέλεια προετοιμασίας κάποιου διαδόχου όταν η υγεία του ήταν σε κακή κατάσταση αλλά και η παραμονή του στον πρωθυπουργικό θώκο μέχρι σχεδόν το τέλος, παρά το γεγονός πως αυτή ακριβώς η κακή κατάσταση της υγείας του μείωνε αισθητά την ποιότητα της διακυβέρνησής του (Featherstone, Paradimitriou, 2015), μπορούν να χαρακτηριστούν, σύμφωνα με την ανάλυση του Μπουραντά (2005: 268-272), ως ένδειξη αλαζονείας, μεταξύ άλλων – σε κάθε περίπτωση, σκιαγραφεί μια περίπτωση ηγέτη ο οποίος είχε σοβαρές ελλείψεις στον τρόπο που ηγείτο.

Εν συνεχεία, η δυσκολία της πολιτικής ηγεσίας να τοποθετήσει πρώτο το κοινό (εθνικό) όφελος και έπειτα οποιαδήποτε άλλη προτεραιότητα, καταδείχθηκε από την αδυναμία της να τοποθετήσει τις κομματικές διαφορές ή τα μικρο-κομματικά συμφέροντα στην άκρη για την επίτευξη του κοινού (και μακροπρόθεσμου) συμφέροντος σε περιπτώσεις πολιτικών ή οικονομικών κρίσεων (βλ. την οικουμενική κυβέρνηση του Ξ. Ζολώτα και την κυβέρνηση εθνικής συνεργασίας του Λ. Παπαδήμου – κεφάλαια 4 και 7 αντίστοιχα). Αλλά και το γεγονός πως ουκ ολίγες φορές τα κόμματα εναλλασσόμενα στην εξουσία (και για να κερδίσουν εντυπώσεις, ζημιώνοντας το αντίπαλο κόμμα) ανταλλάσσαν κατηγορίες για αστοχίες, ακόμα και σκόπιμες παραβλέψεις στην διαχείριση των οικονομικών του κράτους (αλλά και άλλων τομέων) από τους προκατόχους τους (βλ. τις αναταξινομήσεις σε δημοσιονομικά στοιχεία το 2004 και το 2009 – κεφάλαια 6 και 7 αντίστοιχα) οι οποίες, ειδικά στο νέο πλαίσιο της ευρωζώνης, τελικά κατέληγαν να ζημιώνουν εξαιρετικά την εικόνα της χώρας και την αξιοπιστία της στο εξωτερικό, παρά οτιδήποτε άλλο.

Ακόμα, όπως αναφέρθηκε, ως ηγέτης δεν είναι απαραίτητο να θεωρηθεί αυτός ο οποίος κατέχει μια θέση αλλά αυτός που είχε την ικανότητα να παρακινεί και να κινητοποιεί προς εθνικό σκοπό τους υποστηρικτές. Σε αυτή την περίπτωση ελάχιστοι μεταπολιτευτικοί ηγέτες μπόρεσαν να καταφέρουν κάτι τέτοιο επαρκώς, ειδικά όταν επρόκειτο για ένα σκοπό που απαιτούσε θυσίες πριν την ουσιαστική καλύτερευση της κατάστασης της χώρας. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα υπήρξαν, η λεγόμενη <<Αλλαγή>> την οποία προοικονομούσε ο Α. Παπανδρέου πριν έρθει στην εξουσία, αλλά η οποία ποτέ δεν επήλθε, όπως και ο, ασαφώς προσδιορισμένος, εκσυγχρονισμός του Κ. Σημίτη ο οποίος δεν ξεπέρασε τα χρονικά όρια των δύο του κυβερνήσεων. Κανένα από τα δυο οράματα-όρους δεν ορίστηκε επιμελώς και επαρκώς από τον ηγέτη που ανέλαβε να τα φέρει σε πέρας αλλά ούτε και έλαβαν της δέουσας προσοχής αυτού, ώστε να εξασφαλιστεί η εφαρμογή τους από τα μέλη της ομάδας-κυβέρνησης αλλά και η κατανόησή τους από τον λαό ώστε να τα αποδεχτούν – αυτά και τις θυσίες που απαιτούσε η εφαρμογή τους (βλ. κεφάλαια 4-6). Ισχυρός ανασταλτικός παράγοντας λοιπόν, μεταξύ άλλων, το γεγονός πως η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, σε πολλές περιπτώσεις, απέτυχε να αποκτήσει ένα καθαρό όραμα και να το προβάλλει στην κοινωνία είτε από δική της αδυναμία είτε από φόβο για το πολιτικό κόστος που θα είχε η σύγκρουση με την δεύτερη.

Ειδικότερα, όσον αφορά την χρόνια αδυναμία ή απροθυμία των περισσότερων ελληνικών κυβερνήσεων να εναντιωθούν σε συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων ή να προωθήσουν πολιτικές που απαιτούσαν αναγκαίες θυσίες μπορεί να εξαχθεί ως συμπέρασμα εκ των προηγούμενων κεφαλαίων πως οι πολιτικές ηγεσίες της περιόδου είχαν, ως επί το πλείστον, αρνητικό ρόλο. Εάν δεν είχαν ολιγωρήσει στον ρόλο τους, που όπως είδαμε είναι η μέριμνα για το μακροπρόθεσμο καλό, θα είχαν, πιθανώς, αποτραπεί ή έστω αμβλυυνθεί χειρότερες καταστάσεις (π.χ. οι αποτυχημένες προσπάθειες μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού και η εγκατάλειψη ή αμέλεια αναγκαίων μεταρρυθμιστικών ή οικονομικών προγραμμάτων όταν αυτά προξενούσαν πολιτικό κόστος – βλ. κεφάλαια 4-7).

Κανείς, θα μπορούσε, κοιτώντας πιο προσεκτικά, να εντοπίσει μια σύνδεση της προαναφερθείσας απουσίας οράματος με το γεγονός πως οι περισσότερες μεταπολιτευτικές

κυβερνήσεις παρουσίαζαν ελλιπή εσωτερικό συντονισμό⁴⁸, κάτι που αποδεικνύει αστοχίες στην οργανωσιακή ικανότητά τους.

Φυσικά, ο εντοπισμός μιας πιθανούς σύνδεσης μεταξύ των δύο δεν είναι αρκετός διότι, ο εντοπισμός μιας σχέσης δεν ρίχνει αυτόματα φως και στην φύση αυτής. Αποτελεί αυτή η σχέση μια σχέση αιτίου και αιτιατού ή μία σχέση συνέργειας; Με άλλα λόγια: θα μπορούσε η απουσία οράματος – από την ηγέτη ή την ηγετική ομάδα – να αποτρέπει την κεντρική κυβέρνηση από το να αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητές της (potential) μέσω της ενδυνάμωσης των συνδετικών της δομών που πιθανώς θα προσέφερε ένα κοινό όραμα; Ένα όραμα πιθανώς θα μπορούσε να ενώσει την κυβέρνηση προς ένα κοινό σκοπό και να <<θεραπεύσει>> κάποιες παθολογίες της και κατ' αυτόν τον τρόπο να γίνει πιο αποτελεσματική στο έργο της (με βάση την ανάλυση των προηγούμενων κεφαλαίων υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις πως θα μπορούσε).

Από την άλλη, μήπως είναι αυτός ακριβώς ο κατακερματισμός που παρουσιάζει η ελληνική κεντρική κυβέρνηση (βλ. κεφάλαιο 3) ο οποίος αποτρέπει τη δημιουργία ενός εναρμού οράματος από τον ηγέτη (ή την ηγετική ομάδα); Εάν είναι λοιπόν μια σχέση αιτίου και αιτιατού, ποιο το αίτιο και ποιο το αιτιατό; Ή, τέλος, εάν αποτελεί μια σχέση συνέργειας, σε ποιο βαθμό ο κατακερματισμός που παρουσιάζει η κεντρική κυβέρνηση αποτρέπει την δημιουργία οράματος και σε ποιο βαθμό αυτή η απουσία οράματος διαιωνίζει με την σειρά της τον κατακερματισμό της κεντρικής κυβέρνησης; Μιλούμε λοιπόν, σε αυτήν την περίπτωση, για έναν φαύλο κύκλο και άρα για μια σχέση που το καθένα από τα δύο συστατικά στοιχεία της αποτελούν ταυτόχρονα αίτιο και αιτιατό;

Όλα τα παραπάνω ερωτήματα κρίνεται πως παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον και χαίρουν περαιτέρω εμβάθυνσης μέσω της μελέτης τους – ξεπερνούν όμως τους στόχους, την εμβέλεια και την αναλυτική δύναμη της παρούσας μελέτης. Είναι όμως χρήσιμο και σημαντικό να υπάρξει διερώτηση επ' αυτών.

⁴⁸ Βλ. την λειτουργία των υπουργείων ως <<μονήρη κέντρα>> και την έλλειψη συνεννόησης και συνεργασίας μεταξύ τους για την ανάπτυξη μιας συμπαγούς κυβερνητικής πολιτικής – κεφάλαια 3-7.

Πέραν όλων των παραπάνω, και συνεχίζοντας στον τομέα της διοίκησης, είδαμε πρακτικές όπως την απέκδυση του δημόσιου μηχανισμού από πεπειραμένο δημόσιο προσωπικό το οποίο δεν ήταν όμως φίλα προσκείμενο στην νέα κυβέρνηση (βλ. κεφάλαιο 4), αλλά και στην περίοδο της κρίσης ανάλογες αστοχίες με την πρόωρη συνταξιοδότηση ανάλογης ποιότητας διοικητικού προσωπικού (βλ. κεφάλαιο 7). Και στις δύο αυτές περιπτώσεις υπήρξαν άσχημες επιπτώσεις για την εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία του κράτους. Όλα αυτά υπογραμμίζουν την γενικότερη οργανωσιακή αδυναμία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας στον διοικητικό τομέα και την ανετοιμότητά της στο να ανταποκριθεί ορθώς και επαρκώς στον ρόλο της αλλά και στις εκάστοτε ανάγκες ώστε να επιφέρει επωφελή αποτελέσματα.

Τελειώνοντας με το κομμάτι της διοίκησης, σύμφωνα με την ανάλυση του κεφαλαίου 2, η ηγεσία αποτελεί μια έννοια η οποία ξεπερνά και θεωρητικά και πρακτικά το μάννατζμεντ. Παρόλα αυτά, στην περίπτωση της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας, παρατηρήθηκε πως οι κυβερνήσεις δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν κάποιες φορές τα όρια της απλής διοίκησης του κράτους. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του γεγονότος αποτελούν οι κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή οι οποίες περιορίστηκαν, ως επί το πλείστον, σε μια απλή διαχείριση της Ελλάδας, ενώ, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο του κεφαλαίου 2, ο ηγέτης (ή η πολιτική ηγεσία, γενικότερα) δεν αρκεί, αλλά ούτε και πρέπει, να είναι ένας απλός διαχειριστής-μάννατζερ.

Είδαμε πρωθυπουργούς που είχαν μεγαλύτερη επιτυχία στο κομμάτι της διοίκησης της κυβέρνησης, της οργάνωσής της και της εύρυθμης λειτουργίας της να υπολείπονται εναργούς οράματος (βλ. τις κυβερνήσεις του Κ. Σημίτη – κεφάλαια 5-6) και άλλους να αποτυγχάνουν στο οργανωτικό κομμάτι (βλ. τους συνεχείς ανασχηματισμούς του Α. Παπανδρέου, οι οποίοι παρεμπόδιζαν την εύρυθμη λειτουργία των κυβερνήσεών του – κεφάλαια 4-5). Με άλλα λόγια, εάν λάβουμε υπόψιν ότι ένας ηγέτης για να είναι τέτοιος πρέπει να διαθέτει και όραμα αλλά και οργανωτικές ικανότητες (βλ. την ανάλυση του κεφαλαίου 2) τότε οι Έλληνες πρωθυπουργοί οι οποίοι αναλύθηκαν στην παρούσα μελέτη μπορούν να κριθούν ως μη πληρούντες τα κριτήρια ενός ολοκληρωμένου ηγέτη (εξαιρώντας μόνο την τρέχουσα κυβέρνηση, επειδή η θητεία της βρίσκεται εν εξελίξει).

Αστοχίες και αδυναμίες άλλων δρώντων του συστήματος

Τελειώνοντας αυτή την συνθετική ανάλυση δεν πρέπει να παραγνωριστεί η συμβολή των αγορών, της Ένωσης και την ελληνικής κοινωνίας στην κρίση.

Όσον αφορά τις αγορές, η Ελλάδα, όπως είδαμε, είχε διαχρονικά εξαιρετικά υψηλά ελλείμματα, τα οποία όμως μπορούσε να επαναχρηματοδοτεί – μέχρι και το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης – είτε μέσω υποτιμήσεων (όσο διέθετε εθνικό νόμισμα) είτε μέσω εξαιρετικά φθηνού δανεισμού από τις αγορές (μετά την είσοδο στην ευρωζώνη). Η παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία από μόνη της δεν θα είχε επηρεάσει ιδιαίτερα την ελληνική οικονομία, τελικά δημιούργησε πρόβλημα στην χώρα διότι έκανε τις αγορές να αποστρέφονται το ρίσκο και ως εκ τούτου ανέβασε τα επιτόκια δανεισμού για χώρες με κακά δημοσιονομικά μεγέθη (όπως η Ελλάδα με το δημόσιο χρέος της). (Βέβαια, πριν την κρίση οι αγορές δάνειζαν χωρίς να αναρωτηθούν πώς θα μπορέσει η Ελλάδα να αποπληρώσει το χρέος με αυτό το τεράστιο έλλειμμα ανταγωνιστικότητας που παρουσίαζε). Με την κρίση λοιπόν, ο δανεισμός από τις αγορές έγινε σταδιακά απαγορευτικός για την Ελλάδα η οποία κατέληξε να μην μπορεί να δανειστεί για να εξυπηρετήσει το χρέος της. Άρα, με τα επιτόκια να ανεβαίνουν σε τέτοια επίπεδα οι αγορές, υπό μία έννοια, προκάλεσαν αυτό το οποίο φοβούνταν πως θα συμβεί: την αδυναμία της Ελλάδας να εξυπηρετήσει το χρέος της (και άρα χρεοκοπία) (Καλύβας, 2016).

Όσον αφορά την Ένωση, φάνηκε ξεκάθαρα πως διέθετε πολλά κατασκευαστικά λάθη τα οποία υπέθαλψαν την κρίση και σε ένα βαθμό την δημιούργησαν. Δεν περιορίστηκαν όμως τα λάθη εκεί, αφού και μετά το ξέσπασμα τις κρίσης υπήρξαν άλλες αστοχίες από τις πολιτικές ηγεσίες των εταίρων με την έλλειψη αλληλεγγύης και την εμμονή σε ατελέσφορες πολιτικές (λιτότητα) να συνεχίζονται μέχρι και σήμερα (βλ. κεφάλαιο 7).

Τέλος, όσον αφορά την ελληνική κοινωνία, η συμβολή της, όπως είδαμε, υπήρξε ενίοτε αρνητική για τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους και την γενικότερη βελτίωση των δομών του. Πιο συγκεκριμένα οι ομάδες συμφερόντων σε πολλές περιπτώσεις λειτούργησαν ανασταλτικά στην ευόδωση μεταρρυθμίσεων όταν θίγονταν συμφέροντά τους, ακόμα και αν

αυτές οι προωθούμενες εκ των κυβερνήσεων αλλαγές ήταν τελικά συμφέρουσες μακροπρόθεσμα για την χώρα γενικότερα (βλ. κεφάλαια 4-7).

Επιτεύγματα της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας

Συνθέτοντας εκ των κεφαλαίων, είδαμε τις διάφορες αστοχίες της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας. Φυσικά, δεν υπήρξαν μόνο αυτές. Σκόπιμο είναι λοιπόν να αναφερθούν τα θετικά που επέφερε η πολιτική ηγεσία της χώρας κατά την περίοδο 1981-2016.

Η ελληνική πολιτική ηγεσία, όπως είδαμε, κατάφερε μεταπολιτευτικά να διατηρήσει και να ενισχύσει το δημοκρατικό πολίτευμα και πέτυχε την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ-ΕΚ-ΟΝΕ-ΕΕ, γεγονός το οποίο αποτέλεσε επίτευγμα με βάση τους στόχους οι οποίοι είχαν τεθεί διαχρονικά εξ ιδρύσεως του νέου ελληνικού κράτους (βλ. κεφάλαιο 6).

Το ζήτημα του ευρωπαϊκού προσανατολισμού όλων των κυβερνήσεων της μεταπολίτευσης, αποτελεί μάλιστα μια θετική ένδειξη όσον αφορά την ελληνική πολιτική ηγεσία αφού αποδεικνύει πως μπορεί να έχει στοχεύσεις οι οποίες να ξεπερνούν τα στενά όρια μιας μεμονωμένης κυβέρνησης ή των κυβερνήσεων ενός κόμματος. (Αυτό, αποτελεί θετική ένδειξη ασχέτως εάν ο στόχος επετεύχθη ή με ποιόν τρόπο επετεύχθη ή αν αποδείχτηκε πως η πολιτική αυτή είχε θετικό αποτέλεσμα ή όχι). Η ελληνική πολιτική ηγεσία λοιπόν, μπορεί να αναπτύξει σταθερές υπερκομματικές πολιτικές οι οποίες να είναι ωφέλιμες για τον τόπο, και έτσι να καταπολεμηθεί, πιθανώς, η ασυνέχεια που παρατηρήσαμε ότι διακατέχει τις ελληνικές κυβερνήσεις σε πολλά θέματα (βλ. επί παραδείγματι, τις διαχρονικές συλλήβδην ακυρώσεις πολιτικών της προηγούμενης από την επόμενη κυβέρνηση - κεφάλαια 4-7).

Τέλος, ενίοτε, η πολιτική ηγεσία επιχείρησε πράγματι την επίτευξη προόδου επιδεικνύοντας την ανάγκη για αλλαγή του ελληνικού κράτους και γενικότερα του συστήματος – ακόμα και αν τελικά δεν μπορούσε ή δεν διέθετε την απαραίτητη θέληση για να φέρει σε πέρας την προσπάθεια την οποία εκκινούσε – γεγονός που αποδεικνύει πως με την απαραίτητη προεργασία και βούληση ανάλογες προσπάθειες μπορούν στο μέλλον να έχουν θετικότερα και πιο διαρκή αποτελέσματα.

8.2 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοπτικά, οι κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1980 εδραίωσαν με συστηματικό τρόπο τον λαϊκισμό στο πολιτικό σύστημα και τις πελατειακού τύπου πρακτικές, δημιουργώντας μια πολιτική κουλτούρα η οποία ακολούθησε και σε μεγάλο βαθμό ακολουθεί ακόμα την πολιτική σκηνή της χώρας. Η δεκαετία του 1990 μαζί με τα πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας είδαν μια περίοδο εξορθολογισμού της ελληνικής οικονομίας αλλά και σταθερής βελτίωσής της, στηριγμένη όχι στα ισχυρότερα των θεμελίων αλλά τουλάχιστον με τάση θετική.

Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κ. Καραμανλή ήρθε σε μια περίοδο γενικότερης ευημερίας και ευμάρειας για την Ελλάδα. Η κατάσταση όμως αυτή, όπως φάνηκε όταν ξέσπασε η κρίση, ήταν πλασματική και στηριγμένη σε μεγάλο βαθμό σε δανεισμό χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως όντως η Ελλάδα δεν είχε κάνει βήματα προόδου σε κάποιους τομείς. Οι κυβερνήσεις του Κ. Καραμανλή δεν προσέθεσαν κάτι εξαιρετικά αρνητικό στην προκρίσης περίοδο αλλά δεν προσέφεραν και κάτι θετικό πέρα από μια διαχείριση της χώρας επί μία πενταετία.

Τελικά, το ξέσπασμα της κρίσης στα τέλη της δεκαετίας του 2000 αποκάλυψε πλήρως τα αρνητικά αποτελέσματα των πολιτικών που ακολούθησαν οι εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες μεταπολιτευτικά. Μέχρι και το ξέσπασμα της κρίσης και την καταφυγή στον Τριμερή Μηχανισμό Στήριξης πρακτικές του παρελθόντος (όπως η επεκτατική πολιτική που ακολούθησε ο Γ. Παπανδρέου τους πρώτους μήνες της διακυβέρνησής του) καταδεικνύουν την έντονη επιρροή του προαναφερθέντος λαϊκισμού. Η κουλτούρα αυτή δεν φάνηκε να εγκαταλείπει ποτέ πλήρως την ελληνική πολιτική ηγεσία, μέχρι και σήμερα.

Από εκεί και πέρα οι επόμενες κυβερνήσεις ακολούθησαν πολιτικές διαφόρων ειδών, από την συγκατάβαση μέχρι την σύγκρουση με τους δανειστές – όπως ήταν η αρχικά συγκρουσιακή σχέση της πρώτης κυβέρνησης του Α. Τσίπρα με τους Θεσμούς. Γενικότερα, οι παθογένειες δεν φαίνεται να έχουν εξαλειφθεί και η πολιτική ηγεσία γίνεται φανερό πως χρειάζεται περαιτέρω βελτίωση.

Όπως καταδείχθηκε σε όλα τα προηγούμενα κεφάλαια, για το ξέσπασμα της κρίσης η ευθύνη μοιράζεται (όχι ισομερώς βέβαια) ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Η Ελλάδα φέρει το μερίδιο ευθύνης της στον βαθμό που οι κυβερνήσεις της επέτρεπαν την ύπαρξη ελλειμμάτων επί σειρά δεκαετιών και ένα μονίμως υψηλό δημόσιο χρέος με τους πολίτες της χώρας να είναι ανεκτικοί ως προς αυτή την κατάσταση όσο τα ατομικά τους συμφέροντα δεν θίγονταν. Το μερίδιο ευθύνης της Ένωσης εντοπίζεται στα δομικά και θεσμικά της χαρακτηριστικά τα οποία όχι μόνο επέτρεπαν αυτή τη συμπεριφορά, αλλά υπό μία έννοια την <<ενθάρρυναν>>, έχοντας όμως πάρει από τις εθνικές κυβερνήσεις της χώρας τα εργαλεία κυρίαρχης νομισματικής πολιτικής για την αντιμετώπιση μίας κρίσης και χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη πρόβλεψη, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, για παροχή βοήθειας στη περίπτωση εκδήλωσης κάποιας κρίσης.

Πάντως, η πολιτική ηγεσία – η οποία αποτελεί και την κύρια εστίαση της εργασίας αυτής – έχει τη δυνατότητα και πρέπει να αποτελέσει φορέα αλλαγής ο οποίος θα αναδιοργανώσει το σύστημα και το θεσμικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί, ενάντια στους διάφορους περιορισμούς που μπορεί να αντιμετωπίζει και κομβικά σημεία όπως είναι η εμφάνιση μιας οικονομικής κρίσης δημιουργούν τις συνθήκες για να επιτευχθεί αυτή η αλλαγή (Featherstone, Paradimitriou, 2015)

Όπως υποστηρίζουν οι Bitros, Batavia και Nandakumar (2016: 316), για να παραμείνει η Ελλάδα στην ευρωζώνη χρειάζεται χρόνος για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του ελληνικού λαού στους θεσμούς της δημόσιας διοίκησης και όχι τεχνικού, μόνο, τύπου βοήθεια από την ΕΕ, για το χρέος. Άλλωστε, εάν η Ελλάδα θέλει να φύγει από τον φαύλο κύκλο της ύφεσης πρέπει να εγκαταλειφθεί η πολιτική της λιτότητας η οποία δεν είχε κανένα θετικό αντίκτυπο για την ελληνική οικονομία όσα χρόνια έχει εφαρμοστεί αλλά αντιθέτως έχει οξύνει το πρόβλημα και να επικεντρωθεί η χώρα στην ουσιαστική αντιμετώπιση των θεσμικών της αδυναμιών (Roukanas, 2016: 443).

Ακόμα, οι δομές της χώρας είναι αναγκαίο να επανεξεταστούν ώστε να βελτιωθούν η αποτελεσματικότητα της κυβέρνησης, ο έλεγχος της διαφθοράς κ.α. ώστε η Ελλάδα να ανακάμψει (Oltheten, Sougiannis et al., 2013: 331).

Τέλος, φαίνεται πως η ελληνική πολιτική ηγεσία ακόμα παλεύει να βρει την προαναφερθείσα ισορροπία ανάμεσα στο ον και το δέον, μα εάν κρίνει κανείς με βάση την παρούσα κατάσταση της χώρας η ανάγκη να επιτύχει αυτόν τον στόχο παρουσιάζεται ως πιο επιτακτική από ποτέ άλλοτε.

Είδαμε πως, ανάλογα την εποχή και τον τόπο, κάποιο είδος ηγέτη παρουσιάζεται ως καταλληλότερο από κάποιο άλλο, αλλά και ότι κάποιες κοινωνίες είναι πιο ανεκτικές σε συγκεκριμένα αρνητικά χαρακτηριστικά της ηγεσίας ή ενός ηγέτη (βλ. κεφάλαιο 2). Όπως καταδείχθηκε από τα προηγούμενα κεφάλαια, η ελληνική κοινωνία υπήρξε ιδιαίτερα ανεκτική σε διάφορα τέτοια αρνητικά χαρακτηριστικά (λαϊκισμό, πελατειακές πρακτικές - ιδιαιτέρως όσο τέτοιες πρακτικές εξυπηρετούσαν συμφέροντα συγκεκριμένων ομάδων ή μερών του πληθυσμού). Πλέον, οι συνθήκες μετατράπηκαν και αυτή η ανεκτικότητα αποδείχθηκε πως δεν είναι ωφέλιμη ούτε και μπορεί να συνεχιστεί. Τώρα, εάν ισχύει πως η ηγεσία μπορεί να διαμορφώσει την γνώμη μιας κοινωνίας για το τι αποτελεί καλή ηγεσία και τι όχι, ίσως έφτασε η ώρα η ελληνική πολιτική ηγεσία να σφυρηλατήσει νέα, πιο υγιή πρότυπα και να τα καταστήσει το νέο μέτρο για να κρίνει και να κρίνεται μέσω αυτών η ίδια και η κοινωνία.

Όλα τα παραπάνω, λαμβάνοντας υπόψιν τα χρόνια προβλήματα και τις αδυναμίες του περιβάλλοντος στο οποίο δρα η πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, αλλά και τις ίδιες τις αδυναμίες που παρουσιάζει η ίδια εσωτερικά, θα είναι δύσκολο να επιτευχθούν. Όμως, εάν ισχύει ότι η ηγεσία μπορεί να αποτελέσει δύναμη αλλαγής – όπως υποστηρίχθηκε στην παρούσα εργασία – τότε δεν είναι αδύνατον.

Εν κατακλείδι, όσον αφορά το ερώτημα το οποίο έθεσε ως στόχο να απαντήσει η παρούσα μελέτη, αποδείχθηκε, από την περιπτωσιολογική έρευνα της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας, πως η πολιτική ηγεσία γενικότερα διατηρεί, ακόμα και σήμερα, στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού καθεστώτος, αλλά ακόμα και μέσα στο γενικότερο μιας, πράγματι επηρεάζουσας, διαδικασίας υπερεθνικής ολοκλήρωσης, καταλυτικό ρόλο στην πορεία μια χώρας – έστω και αν ο ρόλος αυτός έχει καταστεί πολυπλοκότερος λόγω της αλληλεπίδρασης με άλλους ισχυρούς συστημικούς δρώντες (κοινωνία, ομάδες συμφερόντων, θεσμοί, αγορές κ.α.), αλλά όχι μειούμενης σημασίας παρά μεταβαλλόμενης και επαναπροσδιοριζόμενης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσσα βιβλία:

Βούλγαρης, Γιάννης, (2013), *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα, Πόλις, 2^η Έκδοση.

Δημαράκης, Γιάννης, (2016), *Το Ναυάγιο της Ελληνικής Διαπραγμάτευσης*, Αθήνα, Παπαζήση.

Hague, Rod, Harrop, Martin, (2011), *Συγκριτική Πολιτική και Διακυβέρνηση*, Αθήνα, Κριτική, 2^η Έκδοση.

Ιορδάνογλου, Ι., Χρυσάφης, (2008), *Η Ελληνική Οικονομία στη << Μακρά Διάρκεια >> 1954-2005*, Αθήνα, Πόλις.

Καλύβας, Ν., Στάθης, (2016), *Καταστροφές και Θρίαμβοι*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 3^η Έκδοση.

Κουτσούκης, Κλεομένης, (2001), *Πολιτική Ηγεσία-Ηγέτες: Ταυτότητα-Προσωπικότητα-Συμπεριφορά*, Αθήνα, Αναστασίου, 2^η Έκδοση.

Λούλης, Γιάννης, (2011), *Ο Δρόμος Πρός την Άβυσσο*, Αθήνα, Καστανιώτη.

Machiavelli, Niccolo, (2012), *Ο Ηγεμών*, Αθήνα, Καζαντζάκη.

Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, (2006), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, 2^η Έκδοση (Γ' Ανατύπωση Εμπλουτισμένη).

Μπουραντας, Κ., Δημήτρης, (2005), *Ηγεσία: Ο δρόμος της διαρκούς επιτυχίας*, Αθήνα, Κριτική.

Nietzsche, W., Friedrich, (2012), *Η Γενεαλογία της Ηθικής*, Θεσσαλονίκη, Πανοπτικών.

Νικίας, Λ., Χρυσόστομος, (2017), *Η Τέχνη της Ηγεσίας Υπό το Πρίσμα των Κλασικών*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Παπάζογλου, Γ., Μάνος, (2012), *Σύγχρονη Πολιτική Ηγεσία: Κρίση και Νέα Θεμέλια Διακυβέρνησης*, Αθήνα, Παπαζήση.

Παπούλιας, Δημήτρης, Τσούκας, Κ., Χαρίδημος, (1998), *Κατευθύνσεις για τη Μεταρρύθμιση του Κράτους*, Αθήνα, Καστανιώτη.

Weber, Max, (1987), *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, Αθήνα, Παπαζήση.

Ψαλιδόπουλος, Μιχάλης, (2008), *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η Ελληνική Οικονομία*, Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.

Ελληνόγλωσσα άρθρα σε συλλογικούς τόμους:

Γαλανός, Γεώργιος, (2014), *Η Δημοσιονομική Θέση της Ελληνικής Οικονομίας*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 155-173.

Κότιος, Άγγελος, Κουτουλάκης, Στ., Εμμανουήλ, (2014), *Η Οικονομική Πολιτική και οι Συνέπειες στην Πρόσβαση στον Διεθνή Δανεισμό*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 384-414.

Λιαργκόβας, Παναγιώτης, Ρεπούσης, Δ., Σπυρίδων, (2014), *Η Διαμόρφωση τους Ελλείμματος*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 365-383.

Λυριντζής, Χρήστος, (2007), *Το Μεταβαλλόμενο Κομματικό Σύστημα: Σταθερή Δημοκρατία, Αμφισβητούμενος <<Εκσυγχρονισμός>>*. Στο Featherstone, Kevin, (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, σελ. 45-68.

Μαματζάκης, Κ., Εμμανουήλ, *Ελληνικά Στατιστικά Στοιχεία: Ξετυλίγοντας τον Μίτο της Αριάδνης*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 135-151.

Μαραβέγιας, Ναπολέων, Ανδρέου, Γεώργιος, (2010), *Η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση της Ελληνικής Οικονομίας: Από τη Σύνδεση στην ΕΟΚ στη Συμμετοχή στην ΟΝΕ*. Στο Μωυσίδης, Αντώνης,

Σακελλαρόπουλος, Σπύρος, (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19^ο & 20^ο Αιώνα*, Τόπος, 2^η Έκδοση, σελ. 401-424.

Μηλιός, Γιάννης, (2010), *Η Ελληνική Οικονομία Κατά τον 20^ό Αιώνα*. Στο Μωυσίδης, Αντώνης, Σακελλαρόπουλος, Σπύρος, (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19^ο & 20^ο Αιώνα*, Τόπος, 2^η Έκδοση, σελ. 259-288.

Μπιτζένης, Αριστείδης, Μακέδος, Ιωάννης, (2014), *Η Επιρροή της Απογραφής στη Δημοσιονομική Αξιοπιστία της Ελλάδας*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 211-267.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, (2007), *Εκλογές και Ψηφοφόροι, 1974-2004: Παλιές Ρήξεις και Νέα Ζητήματα*. Στο Featherstone, Kevin, (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, σελ. 69-91.

Παγουλάτος, Γιώργος, (2007), *Η πολιτική των Ιδιωτικοποιήσεων: Επαναχαράσσοντας τα Όρια Δημοσίου/Ιδιωτικού*. Στο Featherstone, Kevin, (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ σελ. 211-242.

Παπαδημητρίου, Δημήτρης, (2007), *Αναζητώντας Συλλογική Διαφυγή: Η Μεταρρύθμιση του 2000 στην Ελληνική Αγορά Εργασίας*. Στο Featherstone, Kevin, (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, σελ. 243-271.

Παπαδημητρίου, Πύρρος, (2014), *Ονομαστική Σύγκλιση της Ελλάδας με τα Κριτήρια της ΟΝΕ: Πορεία Χωρίς Διαρθρωτικές Αλλαγές και με Απώλεια Ανταγωνιστικότητας*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 54-65.

Παρασκευόπουλος, Ι., Χρήστος, (2007), *Η Ανάπτυξη της Υποδομής ως Μαθησιακή Διαδικασία στην Ελλάδα*. Στο Featherstone, Kevin, (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, σελ. 339-371.

Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, (2014), *Το Αναλυτικό Πλαίσιο της Σύνθετης Δημοσιονομικής Κρίσης: Η Περίπτωση της Ελλάδας*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 433-457.

Σιδηρόπουλος, Μωυσής, (2014), *Η Ώθηση της Οικονομικής Πολιτικής στην Οικονομική Ανάπτυξη της Ελλάδας του Ευρώ*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 303-318.

Σκλιάς, Γ., Παντελής, Μαρής Γεώργιος, (2014α), *Η Ένταξη στο Μηχανισμό Στήριξης*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 458-477.

Σκλιάς, Γ., Παντελής, Μαρής Γεώργιος, (2014β), *Τα Κριτήρια Σύγκλισης στην ΟΝΕ και η Εικόνα της Ελλάδας: Οι Δεκαετίες του 1980 και του 1990*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 33-53.

Τήνιος, Πλάτων, (2007), *Η Ασφαλιστική Μεταρρύθμιση: <<Μεταρρύθμιση με Δόσεις>>*. Στο Featherstone, Kevin, (επιμ.), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, σελ. 275-299.

Τσαμαδιάς, Π., Κωνσταντίνος, (2014), *Ο Ρυθμός Ανάπτυξης της Οικονομίας, το Δημόσιο Έλλειμμα και το Δημόσιο Χρέος Κατά τις Διακυβερνήσεις της Μεταπολιτευτικής Περιόδου: Συγκριτική Αξιολόγηση*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 96-134.

Χαζάκης, Ι. Κωνσταντίνος, (2014), *Η Κρίση της Οικονομικής Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης και οι Επιπτώσεις της στη Διαχείριση του Ελληνικού Δημόσιου Χρέους*. Στο Ρουκανάς, Α., Σπυρίδων, Σκλιάς, Γ., Παντελής, (επιμ.), *Η ελληνική Πολιτική Οικονομία 2000-2010: Από την ΟΝΕ στο Μηχανισμό Στήριξης*, Αθήνα, Λιβάνη, σελ. 339-361.

Ξενόγλωσσα βιβλία:

Carlyle, Thomas, (2012), *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, Another Leaf Press.

Carr, H., E., (1981), *The Twenty Years Crisis 1919-1939*, London and Basingstoke, The Macmillan Press Ltd, 2nd Edition.

Featherstone, Kevin, Papadimitriou, Dimitris, (2015), *Prime Ministers in Greece: The Paradox of Power*, Oxford, Oxford University Press.

Shirer, L., William, (1960), *The Rise and Fall of the Third Reich*, New York, Simon & Schuster.

Sommerville, P., Johann, (1995), *Politics and Ideology in England 1603-1640*, London and New York, Longman, 4th Impression.

Ξενόγλωσσα άρθρα σε συλλογικούς τόμους:

Ciulla, B., Joanne, (2004), *Ethics and Leadership Effectiveness*. In Antonakis, John, Cianciolo, T., Anna, Sternberg, J., Robert, (eds), *The Nature of Leadership*, Thousand Oaks, Sage Publications, pp. 302-327.

Mylonas, Harris, (2011), *Is Greece a Failing Developed State? Causes and Socio-economic Consequences of the Financial Crisis*. In Botsiou, E., Konstantina, Klapsis, Antonis, (eds), *The Konstantinos Karamanlis Institute for Democracy Yearbook 2011 The Global Economic Crisis and the Case of Greece*, Athens, Springer, pp. 77-88.

Roukanas, A., Spyros, *The Political Economy of the Greek Crisis: 2010-2015*. In Roukanas, A., Spyros, Sklias, G., Pantelis, (eds), (2016), *The Greek Political Economy 2010-2015*, Delft, Eburon, pp. 429-445.

Ελληνόγλωσσα άρθρα:

Η Καθημερινή, (15/09/2007), *Ευνοϊκός για τα μικρά κόμματα ο νέος εκλογικός νόμος*, <http://www.kathimerini.gr/298018/article/epikairothta/politikh/eynoikos-gia-ta-mikra-kommata-o-neos-eklogikos-nomos>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης, 25/03/2017.

Η Καθημερινή, (05/04/2008), *Αφηγήσεις: Ο υπουργός που αρνήθηκε να υπογράψει παροχές*, <http://www.kathimerini.gr/318288/article/epikairothta/politikh/afhghseis-o-yπουργos-poy-arnh8hke-na-yprograpei-paroxes>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 18/05/2017.

Η Καθημερινή, (10/05/2008), *Αφηγήσεις: Η προκατάληψη και η αλήθεια για τον Δημήτρη Τσοβόλα*, <http://www.kathimerini.gr/709125/opinion/epikairothta/arxeio-monimessthles/afhghseis-h-prokatalhyh-kai-h-alh8eia-gia-ton-dhmhtrh-tsovola>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 10/02/2017.

Η Καθημερινή, (15/05/2012), *Οι επιπτώσεις που θα προκαλέσει η έξοδος της Ελλάδας από το ενιαίο νόμισμα*, <http://www.kathimerini.gr/458002/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/oi-epiptwseis-poy-8a-prokalesei-h-e3odos-ths-elladas-apo-to-eniaio-nomisma>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 09/07/2017.

Η Καθημερινή, (05/07/2016), *Αποκαλύψεις Γκάμπρεϊθ για το Σχέδιο Β «βόμβα»*, <http://www.kathimerini.gr/866197/article/epikairothta/politikh/apokalyyeis-gkalmptrei8-gia-to-sxedio-v-vomva>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 10/07/2017.

Η Καθημερινή, (19/02/2017), *Το Grexit παραμένει καταστροφικό για την Ελλάδα*, <http://www.kathimerini.gr/896973/opinion/epikairothta/politikh/to-grexit-paramenei-katastrofiko-gia-thn-ellada>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 09/07/2017.

Η Καθημερινή, (27/02/2017), *Άποψη: Έξοδος από την ΟΝΕ για νέα οικονομική πολιτική*, <http://www.kathimerini.gr/897879/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/apoyh-e3odos-apo-thn-one-gia-nea-oikonomikh-politikh>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 09/07/2017.

Η Καθημερινή, (29/12/2016), *Ο Λουκάς Παπαδήμος πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών για το 2017*, <http://www.kathimerini.gr/889732/article/epikairothta/ellada/o-loykas-papadhmos-proedros-ths-akadhmi-as-a8hnwn-gia-to-2017>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/02/2017.

Η Καθημερινή, (14/08/2016), *Ένας χρόνος τρίτο μνημόνιο, οι αλήθειες και οι μύθοι*, <http://www.kathimerini.gr/870996/article/epikairothta/politikh/enas-xronos-trito-mnhmonio--oi-alh8eies-kai-oi-my8oi>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 05/05/2017.

Η Ναυτεμπορική, (07/09/2010), *Ριζικός Ανασχηματισμός*, <http://www.naftemporiki.gr/story/277777>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 08/07/2017.

Η Ναυτεμπορική, (17/07/2015), *Αυτό είναι το νέο κυβερνητικό σχήμα*, <http://www.naftemporiki.gr/story/979976/anasximatismos-anakoinothike-to-neo-kubernitiko-sxima>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 10/06/2017.

In.gr, (17/06/2011), *Νέα κυβέρνηση με αναβάθμιση Βενιζέλου και Παπακωνσταντίνου στο Περιβάλλοντος*, <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231113817>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 08/07/2017.

Κότιος, Άγγελος, (2011), *Η Ελλάδα, η ΟΝΕ και η Κρίση*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 17(1), 1-20, http://www.prd.uth.gr/uploads/discussion_papers/2011/uth-prd-dp-2011-01_gr.pdf.

Κότιος, Άγγελος, Γαλανός, Γεώργιος, Ρουκανάς, Σπυρίδων, (2012), *Η Ελληνική Κρίση και η Κρίση του Συστήματος Διακυβέρνησης της Ευρωζώνης*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 18(1), 1-26, http://www.prd.uth.gr/uploads/discussion_papers/2012/uth-prd-dp-2012-01_gr.pdf.

News247.gr, (11/11/2011), *Η νέα κυβέρνηση του Λουκά Παπαδήμου*, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 08/07/2017.

Παπαστάμκος, Γεώργιος, Κότιος, Άγγελος, (2011), *Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΖΩΝΗΣ Κρίση του Συστήματος ή της Πολιτικής: Η Ναυτεμπορική*, (11/07/2011), <https://www.des.unipi.gr/wp-content/uploads/2016/02/%CE%9ACE%91%CE%A4%CE%91%CE%A3%CE%9ACE%95%CE%A5%CE%91%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9ACE%91-%CE%9ACE%91%CE%99-%CE%9B%CE%95%CE%99%CE%A4%CE%9F%CE%A5%CE%A1%CE%99%CE%93%CE%99%CE%9ACE%91-%CE%A0%CE%A1%CE%9F%CE%92%CE%9B%CE%89%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%91-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%9F%CE%9D%CE%95-%CE%9ACE%91%CE%99-%CE%97-%CE%9ACE%A1%CE%99%CE%A3%CE%97-%CE%A4%CE%97%CE%A3.pdf>.

Πρώτο Θέμα, (05/11/2016), *Έγινε ο ανασχηματισμός – Αυτή είναι η νέα κυβέρνηση*, <http://www.protothema.gr/politics/article/625388/live-o-anashimatismos-kai-i-nea-kubernisi/>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 10/06/2017.

The TOC, (26/12/2014), *Τα λάθη του Αντώνη Σαμαρά*, <http://www.thetoc.gr/politiki/article/ta-lathi-tou-antwni-samara>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 22/04/2017.

Το Βήμα, (06/02/2015), *Δημιουργείται κυβερνητικό συμβούλιο για την Οικονομική Πολιτική*, <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=674755>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 08/07/2017.

Το Βήμα, (10/01/2016), *Το βιογραφικό του Κυριάκου Μητσοτάκη*, <http://www.tovima.gr/relatedarticles/article/?aid=767685>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 15/04/2017.

Ξενόγλωσσα άρθρα:

Ardagna, Silvia, Caselli, Francesco, (2014), *The Political Economy of the Greek Debt Crisis: A Tale of Two Bailouts*, American Economic Journal: Macroeconomics, Vol. 6, No. 4, 291-323, <http://dx.doi.Org/10.1257/mac.6.4.291>.

Baltas, C., Nickolas, *The Greek Financial Crisis and the Outlook of the Greek Economy*, The Journal of Economic Asymmetries, Vol. 10, No. 1, 32-37, <https://doi.org/10.1016/j.jeca.2013.09.002>.

BBC, (12/09/2004), *Greek debt spirals after Olympics*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/3649268.stm>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 09/01/2017.

Bitrosa, C., George, Batavia, Bala, Nandakumar, Parameswar, (2016), *Economic Crisis in the European Periphery: An Assessment of EMU Membership and Home Policy Effects Based on the Greek Experience*, The North American Journal of Economics and Finance, Vol. 36, 312-327, <https://doi.org/10.1016/j.najef.2016.02.002>.

Bolden, Richard, Gosling, Jonathan, Marturano, A., Dennison, P., (2003), *A Review of Leadership Theory and Competency Frameworks (Edited Version of a Report for Chase Consulting and the Management Standards Centre)*, Centre for Leadership Studies, https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/17494/mgmt_standards.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Chamorro-Premuzic, Tomas, Sanger, Michael, (06/05/2016), *What Leadership Looks Like in Different Cultures*, Harvard Business Review, <https://hbr.org/2016/05/what-leadership-looks-like-in-different-cultures>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 28/09/2016.

Chroust, Anton-Hermann, (1968), *Aristotle's Criticism of Plato's Philosopher King*, Rheinisches Museum Für Philologie, Vol. 111, No. 1, 16-22, www.jstor.org/stable/41244350.

Clogg, Richard, (1982), *Notes on Recent Elections The Greek Elections of 1981*, Electoral Studies, Vol. 1, No. 1, 95-99, [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(82\)90132-9](https://doi.org/10.1016/0261-3794(82)90132-9).

Copelovitch, Mark, Frieden, Jeffrey, Walter, Stefanie, (2016), *The Political Economy of the Euro Crisis*, Comparative Political Studies, Vol. 49, No. 7, 811-840, <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0010414016633227>.

Dinas, Elias, (2008), *Big Expectations, Small Outcomes: The impact of leaders' Personal Appeal in the 2004 Greek Election*, Electoral Studies, Volume 27, No. 3, 505-517, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2008.01.009>.

Dimitras, E., Panayote, (1985), *Notes on Recent Elections The Greek Parliamentary Election of 1985*, Electoral Studies, Vol. 4, No. 3, 261-265, [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(85\)90019-8](https://doi.org/10.1016/0261-3794(85)90019-8).

Dimitras, E., Panayote, (1990), *The Greek Parliamentary Election of November 1989*, Electoral Studies, Vol. 9, No. 2, 159-163, [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(90\)90007-U](https://doi.org/10.1016/0261-3794(90)90007-U).

Dimitras, E., Panayote, (1994), *The Greek parliamentary election of October 1993*, Electoral Studies, Vol. 13, No. 3, 235-239, [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(94\)90021-3](https://doi.org/10.1016/0261-3794(94)90021-3).

Euronews, (24/06/2016), *Έγινε ο Ανασχηματισμός - Η σύνθεση της Νέας Κυβέρνησης*, <http://gr.euronews.com/2013/06/24/anaximatismos-synthesi-nea-kyvernisi-samaras-venizelos>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 26/04/2017.

Featherstone, Kevin, (2011), *The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime*, Journal of Common Market Studies, Vol. 49. No. 2. 193-217, DOI: [10.1111/j.1468-5965.2010.02139.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02139.x).

Featherstone, Kevin, Papadimitriou, Dimitris, (2013), *The Emperor Has No Clothes!: Power and Resources Within the Greek Core Executive*, Governance, Vol. 26, No. 3, 523-545, DOI: [10.1111/j.1468-0491.2012.01610.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2012.01610.x).

Featherstone, Kevin, (2015), *External Conditionality and the Debt Crisis: The 'Troika' and Public Administration Reform in Greece*, Journal of European Public Policy, Vol. 22, No. 3, <http://dx.doi.org/10.1080/13501763.2014.955123>.

Frankel, Jeffrey, (2015), *The Euro Crisis: Where to From Here?*, Journal of Policy Modeling, Vol. 37, No. 3, 428-444, <https://www.hks.harvard.edu/fs/jfrankel/EuroCrisisJPM2015.pdf>.

Germain, Marie-Line, (2008), *Traits and Skills Theories as the Nexus between Leadership and Expertise: Reality or Fallacy? (Online Submission)*, Paper Presented at the Academy of Human

Resource Development International Research Conference in the Americas,
<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501636.pdf>.

Henman, D., Linda, *Leadership: Theories and Controversies*, Henman Performance Group,
<https://www.henmanperformancegroup.com/articles/Leadership-Theories.pdf>.

Hogan, Robert, Curphy, J., Gordon, Hogan, Joyce, (1994), *What we know about leadership: Effectiveness and Personality*, American Psychologist, Vol. 49, No.6, 493-504,
<https://enrollment.mst.edu/media/enrollmentmanagement/enrollment/documents/What%20We%20Know%20About%20Leadership.pdf>.

Hogan, Robert, Kaiser, B., Robert, (2005), *What We Know About Leadership*, Review of General Psychology, Vol. 9, No. 2, 169-180, <http://dx.doi.org/10.1037/1089-2680.9.2.169>.

Kazamias, George, Papadimitriou, D., (2000), *Notes on Recent Elections The elections in Greece*, Electoral Studies, Vol. 21, No. 4, 649-655, [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(02\)00005-7](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(02)00005-7).

Kotios, Angelos, Pavlidis George, Galanos George, *Greece and the Euro: The Chronicle of an Expected Collapse*, Intereconomics, 2011, Vol. 46, No. 5, 263-269, DOI: [10.1007/s10272-011-0390-7](https://doi.org/10.1007/s10272-011-0390-7).

Kovras, Iosif, (2010), *Notes on Recent Elections The Parliamentary Election in Greece October 2009*, Electoral Studies, Vol. 29, No. 2, 293-296,
<https://doi.org/10.1016/j.electstud.2010.01.001>.

Kort, D., E., (2008), *What, After All, is Leadership? 'Leadership' And Plural Action*, The Leadership Quarterly, Vol. 19, No. 4, 409-425, <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.05.003>.

Kouretas, P., Georgios, Vlamis, Prodromos, (2010), *The Greek Crisis: Causes and Implications*, Panoeconomicus, Vol. 57, No. 4, 391-404,
http://www.panoeconomicus.rs/casopis/2010_4/01.pdf.

Lyrintzis, Christos, (1984), *Political Parties in Post-Junta Greece: A Case of 'Bureaucratic Clientelism'?*, West European Politics, Vol. 7, No. 2, 99-118, <http://dx.doi.org/10.1080/01402388408424473>.

Markantonatou, Maria, (2013), *Diagnosis, Treatment, and Effects of the Crisis in Greece: A "Special Case" or a "Test Case"?*, MPIfG Discussion Paper, http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp13-3.pdf.

Matakos, Konstantinos, Xeferis, Dimitrios, (2016), *Election Note: The September 20 2015 Parliamentary Election in Greece*, Electoral Studies, Vol. 43, 172-176, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.04.004>.

Oltheten, Elisabeth, Sougiannis, Theodore, Travlos, Nickolaos, Zarkos, Stefanos, (2013), *Greece in the Eurozone: Lessons From a Decade of Experience*, The Quarterly Review of Economics and Finance, Vol. 53, No. 4, 317-335, <https://doi.org/10.1016/j.qref.2013.05.006>.

Panagopoulos, Costas, Marantzidis, Nikos, (2004), *Notes on Recent Elections The Parliamentary Election in Greece March 2004*, Electoral Studies, Vol. 25, No. 2, 404-409, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.10.005>.

Patrikios, Stratos, Karyotis, Georgios, (2008), *Notes on Recent Elections The Greek Parliamentary Election of 2007*, Electoral Studies, Vol. 27, No. 2, 356-359, <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2007.12.004>.

Price, L., Terry, (2008), *Kant's Advice for Leaders: "No, You Aren't Special"*, The Leadership Quarterly, Vol. 19, No. 4, 478-487, <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.05.005>.

Romaniuk, N., Scott, Stivachtis, A., Yannis, (2015), *Sovereignty and European Integration: Deconstruction or Reconstruction of State Authority?*, Review of European Studies, Vol. 7, No. 11, <http://dx.doi.org/10.5539/res.v7n11p184>

Smircich L., Morgan G., (1982), *Leadership: The Management of Meaning*, The Journal of Applied Behavioral Science, Vol. 18, No. 3, 257-273,

http://homepages.stmartin.edu/fac_staff/dconant/mba601/notes/LeadershipTheManagementOfMeaning.pdf.

Sotiropoulos, A. Dimitri, Bourikos, Dimitris, (2001), *Ministerial Elites in Greece, 1843-2001: A Synthesis of Old Sources and New Data*, Center for European Studies Working Paper No. 99, <http://www.people.fas.harvard.edu/~ces/publications/docs/pdfs/SotiropoulosBourikos.pdf>.

The Economist, (30/12/2014), *Samaras's failed gamble*, <http://www.economist.com/news/europe/21637395-prime-minister-looks-likely-lose-snap-greek-election-later-month-it-not>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 27/04/2017.

Time, (26/01/2015), *Meet the New Prime Minister of Greece Who Has Shaken Brussels and Berlin*, <http://time.com/3682155/greece-syriza-alexis-tsipras-profile/>, ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 25/04/2017.

Williamson, Thad, (2008), *The Good Society and the Good Soul: Plato's Republic on Leadership*, The Leadership Quarterly, Vol. 19, No. 4, 397-408, <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.05.006>.

Διαδικτυακοί τόποι από τους οποίους αντλήθηκαν πληροφορίες:

Online Business Dictionary: <http://www.businessdictionary.com/>, αγγλικό λήμμα της λέξης <<policy>>, <http://www.businessdictionary.com/definition/policy.html>.

Organisation for Economic Co-operation and Development: <http://www.oecd.org/>.

Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους: <http://www.pdma.gr/el/debt-strategy-gr/public-debt-gr/level-of-debt-gr>.

Υπουργείο Εσωτερικών: <http://www.ypes.gr/el/Elections/NationalElections/Results/>.